

12 – ΣΕΙΡΑ «ΛΟΓΙΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ» – 12

ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

«Εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν»

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ

εἶναι ὅπωςδήποτε ἰσχυρή. Κι αὐτό συμβαίνει εἴτε γιατί πολλά μοναστήρια –ιδίως γυναικεῖα– ἐξυπηρετοῦνται λειτουργικά ἀπό, εὐλαβεῖς κατὰ τὰ ἄλλα, ἀλλά μὴ γνώστες τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ ἱερεῖς, εἴτε γιατί ἀπό τίς νέες ἀδελφότητες λείπει ἐνίοτε ἡ ἐμπειρία καί ἡ μαθητεία, ἡ συνέχεια δηλαδή καί ἡ παράδοση. Οἱ προϋποθέσεις εὐτυχῶς ὑπάρχουν. Ἡ ἀγάπη καί τό ἐνδιαφέρον πρὸς τό γνήσιο μοναχικό τυπικό πλεονάζουν. Ἀπαιτεῖται ἴσως περισσότερη γνώση καί ἐμπειρία. Σ' αὐτό θά βοηθήσουν ὁ Θεός, ὁ κατ' ἐπίγνωσιν ζῆλος καί ὁ χρόνος.

Β'

**ΤΟ ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.
Η ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ**

ΣΤΗΝ εισήγηση αυτή επιχειρούμε να δώσουμε μία συνοπτική εικόνα της γενέσεως, εξέλιξης και διαμορφώσεως του χριστιανικού εορτολογίου. Η έμφαση, όπως είναι φυσικό, δίδεται στο εορτολόγιο που ισχύει σήμερα στη Χριστιανική Όρθόδοξη Έκκλησία. Οί ιστορικές όμως αναδρομές γίνονται αναπότρεπτα και αποσκοπούν στο να διαφωτίσουν τη σημερινή μας λειτουργική πράξη. Αναδρομή στην ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο παρά αναδρομή στην παράδοση. Γνώση της ιστορίας είναι γνώση της παραδόσεως, και έπομένως προϋπόθεση για την κατανόηση και σωστή τοποθέτηση έναντι της σημερινής λειτουργικής και, εν προκειμένω, της εορτολογικής τάξεως της Έκκλησίας μας, που δίκαια καυχάται ότι είναι γνήσια παραδοσιακή Έκκλησία.

Τό θέμα είναι πάρα πολύ ευρύ και πολύπλοκο. Θα προσπαθήσουμε να τό απλουστεύσουμε όσο γίνεται, αποφεύγοντας τις λεπτομέρειες και κάνοντας κατ' ανάγκην όρισμένες σχηματοποιήσεις. Αυτό γίνεται γιατί ή εισήγηση πρέπει να κινηθεί σε περιορισμένα λογικά χρονικά όρια και γιατί οί πολλές λεπτομέρειες μάλλον σύγχυση θά προκαλέσουν παρά σαφή γνώση. Θα προσπαθήσουμε να μείνουμε στα απολύτως αναγκαία, καμιά φορά μή φαινομενικά χρήσιμα. Πιστεύομε όμως ότι ή γνώση του ανθρώπου είναι κάτι τό θείο, στοιχείο του «κατ' εικόνα Θεού», που διακρίνει τόν άνθρωπο και τόν διαφοροποιεί από τη λοιπή άλογη κτίση. Σ' αυτήν οικοδομείται ή θεωρία και ή πράξη. Έτσι ή εισήγηση αυτή θέλουμε να πιστεύουμε ότι θά δώσει στο θέμα του Συνεδρίου τό απαραίτητο γνωστικό-ιστορικό υπόβαθρο, πάνω στο όποιο θά σπριχθοούν τά θεωρητικώτερα και πρακτικώτερα ζητήματα που άφορούν στο εορτολόγιο της Έκκλησίας, που θά αποτελέσουν τό αντικείμενο των εισηγήσεων των άλλων εισηγητών.

α) Διαμόρφωση τῶν ἡμερολογίων

Ἀρχίζομε ἀπό Θεοῦ.

«Καί εἶπεν ὁ Θεός· γεννηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνά μέσον τῆς ἡμέρας καί ἀνά μέσον τῆς νυκτός· καί ἔστωσαν εἰς σημεῖα καί εἰς καιρούς καί εἰς ἡμέρας καί εἰς ἔνιαυτούς» (Γεν. α' 14). Ἦδη ἀπό τίς πρώτες γραμμές τῆς Γενέσεως ὁ ἱερός συγγραφεὺς διατυπώνει μιὰ βασικὴ ἀλήθεια· ὁ Θεός εἶναι ὁ δημιουργὸς διὰ τοῦ Λόγου Του τῶν οὐρανίων σωμάτων, τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καί τῶν ἀστέρων, σὺν ὅποια καθορίζει καί τὸν σκοπὸ τῆς ὑπάρξεώς τους: τὸν φωτισμὸ τῆς γῆς καί τὴν καταμέτρηση τοῦ χρόνου. Ὁ ρόλος τους δηλαδὴ εἶναι ὑπηρετικὸς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργήματος, καί ὡς πρὸς τὴν παροχὴ τοῦ ἀναγκαίου γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κόσμου φωτισμοῦ καί ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν καιρῶν καί τῶν ἡμερῶν καί τῶν ἐτῶν, δηλαδὴ τοῦ ἡμερολογίου. Τὸ ἴδιο μέ ἄλλα λόγια ἐπαναλαμβάνει καί ὁ ψαλμωδός: «Ἐποίησε σελήνην εἰς καιρούς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ» (Ψαλμ. ργ' 19) καί «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ... τῷ ποιήσαντι φῶτα μεγάλα μόνω... τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας... τὴν σελήνην καί τοὺς ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός» (Ψαλμ. ρλε' 7.8.9).

Κατὰ τὴν ἐποχὴ πού ζοῦσε καί ἔγραφε ὁ ἱερός συγγραφεὺς τῆς Γενέσεως ὑπῆρχαν ἡμερολόγια, προσπάθειες δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων νὰ προσδιορίσουν ὄρια στὴ διαδοχὴ τοῦ χρόνου, νὰ τὸν καταμετρήσουν καί νὰ ἀποτυπώσουν σέ συμβατικὰ σχήματα τὴ ρέουσα ἐναλλαγὴ τῶν καιρῶν. Ἡ θεία ἀποκάλυψη δὲν ἔδωσε τὰ μέτρα αὐτά. Δὲν εἶναι, μ' ἄλλα λόγια, τὰ ἡμερολόγια θεόδοτα. Τονίζει μόνο τὴν ἐξάρτηση καί ὑποταγὴ ὄλων τῶν δημιουργημάτων σὺν θέλημα τοῦ ἑνός καί μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ καί δημιουργοῦ τους, ἀποκλείοντας κάθε δυνατότητα θεοποιήσεώς τους. Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός ὁ «μέγας», «ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος», καί ὄχι τὰ κτίσματα, οἱ νομιζόμενοι ἀπὸ τὰ ἔθνη θεοί (Ψαλμ. σα' 18).

Ἦδη σὺν δευτέρω μέρος τοῦ στίχου τῆς Γενέσεως καί σὺν ψαλμικὰ χωρία, πού μνημονεύσαμε, ἀπκοῦνται καί τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν παμπάλαια αὐτὴ ἐποχὴ ἐπικείμεσαν τὴν καταμέτρηση τοῦ χρόνου. Αὐτὸ ἔγινε στὴν ἀρχὴ ἐμπειρικὰ καί βαθμηδὸν μὲ παρατηρήσεις καί ὑπολογισμοὺς καί τίς «ἐπιστημονικὲς», μὲ τὰ δεδομένα καί τὰ μέσα τῆς κάθε ἐποχῆς, ἀστρονομικὲς γνώσεις, πού σέ ὀρισμένους λαοὺς εἶχαν φθάσει σέ ὑψηλὰ ἀληθινὰ ἐπίπεδα. Διαπιστώθηκε δηλαδὴ ἓνας κύκλος ἀστρονομικῶν καί φυσικῶν φαινομένων, πού μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια ἐπανερχόταν σέ ὀρισμένες περιόδους. Ἡ διαδοχὴ τῆς ἡμέρας καί τῆς νύχτας, οἱ σταθερὲς ἀυξήσεις καί ἐλαττώσεις τους, ἡ διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν, τὰ ἡλιοστάσια καί οἱ ἴσημερίες. Ὅλα τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἐπανέρχονταν κανονικὰ –μιλοῦμε γιὰ τὴν εὐκρατὴ ζώνη τῆς γῆς, στὴν ὁποία ἀναπτύχθηκαν οἱ ἀρχαῖοι πολιτισμοί– μέσα σέ διάστημα 365 ἡμερῶν, μὲ τέσσερις βασικὲς ὑποδιαιρέσεις, πού σιμειώνονται μὲ δύο ἴσημερίες (ἔαρινή καί φθινοπωρινή) καί δύο ἡλιοστάσια (θερινὸ καί χειμερινὸ) καί τίς τέσσερις ἐποχές (ἄνοιξη, θέρος, φθινόπωρο, χειμώνας), διαρκείας 92 περίπου ἡμερῶν ἢ κάθε μία. Πρόκειται γιὰ τὰ «ἡλιακὰ ἡμερολόγια», συνήθως δωδεκάμηνα (30-31 ἡμερῶν), πού ἴσχυαν σέ πολλές περιοχές καί πόλεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ τροπικό-ἡλιακὸ ἔτος δὲν εἶχε ἀκριβῶς 365 ἡμέρες, ἀλλὰ κάτι περισσότερο, τὴν δημιουργουμένη διαφορὰ κάλυπταν κατὰ διαφόρους τρόπους, συνήθως προσθέτοντας κατὰ καιροὺς μιὰ ἐπιπλέον ἐμβόλιμη ἡμέρα.

Ἡλιακὰ ἡμερολόγια ὑπῆρχαν πολλὰ. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα τὸ ρωμαϊκὸ σὺν δύο κυρίως φάσεις του: τοῦ Νουμᾶ Πομπηλίου, πού ἐφαρμόσθηκε ἀπὸ τὸν Ζ' αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ μέχρι τὸ 45 π.Χ., καί τὸ τελειότερο «Ἰουλιανό», πού ὀνομάσθηκε ἔτσι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρα, αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης, καί ἦταν ἔργο τοῦ Ἑλλῆνα Ἀλεξανδρινοῦ ἀστρονόμου Σωσιγένης. Αὐτὸ ἐφαρμόσθηκε ἀπὸ τὸ 44 π.Χ., ἴσχυε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ καί οὐσιαστικὰ βρίσκεται σέ χρῆση μέ-

χει σήμερα. Τό λεγόμενο «Γρηγοριανό» ἡμερολόγιο, πού ὀνομάσθηκε ἔτσι πρὸς τιμὴν τοῦ πάπα τῆς Ρώμης Γρηγορίου τοῦ ΙΓ' καί εἶναι ἔργο τοῦ Καλαβροῦ ἀστρονόμου Lilio, ἐφαρμόσθηκε ἀπὸ τὸ 1582 στὴν Ἰταλία, ἀπὸ τὸ 1700 στὴ Γερμανία, ἀπὸ τὸ 1752 στὴν Ἀγγλία καί ἀπὸ τὶς 10 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1924 σὲ ἓνα μέρος τῶν Ὁρθοδόξων χωρῶν (Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, Ἑλλάς, Κύπρος κ.λπ.). Κατ' ἀκρίβειαν δὲν εἶναι «νέο» –σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸ «παλαιό», τὸ Ἰουλιανό– ἀλλὰ διορθωτικὴ κάλυψη τῆς διαφορᾶς πού προέκυψε βαθμυδῶν (10-13 ἡμερῶν) ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα λεπτά τῆς ὥρας πού διέφευγαν κατ' ἔτος ἀπὸ τὴν καταμέτρηση τοῦ χρόνου μέ βάση τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου. Θά μποροῦσε νὰ παραλληλισθεῖ πρὸς τὴν ἐπαναφορά τῆς λανθασμένης ὥρας στὴ σωστή, πού κάνουμε στὰ ὠρολόγια μας ὅταν «πηγαίνουν πίσω».

Δὲν θά ἀναφερθοῦμε σὲ ἀστρονομικὲς λεπτομέρειες. Πρακτικὰ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο τὸ σημεῖο ἐνάρξεως τοῦ ἔτους –ἢ πρωτοχρονιά– πού δὲν ἦταν πάντοτε καί παντοῦ ἡ ἴδια. Κατὰ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Νουμᾶ πρωτοχρονιά ἐθεωρεῖτο ἡ 1η Μαρτίου. Ἀπὸ αὐτὸ μᾶς ἔμειναν τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν Σεπτεμβρίου (ἀπὸ τὸ λατινικὸ *septem*, ἑβδομος μῆνας), Ὀκτωβρίου (*octo*, ὄγδοος μῆνας), Νοεμβρίου (*novem*, ἑνατος μῆνας) καί Δεκεμβρίου (*decem*, δέκατος μῆνας). Κατὰ τὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο μέχρι τὸ 312 μ.Χ. ὡς πρώτη τοῦ ἔτους λαμβανόταν ἡ 24η Σεπτεμβρίου, ἡ ἡμέρα τῆς φθινοπωρινῆς ἰσημερίας, πού ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ μετατέθηκε στὴν 23η Σεπτεμβρίου, γενέθλιο ἡμέρα τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου. Ἀπὸ τὸ ἔτος 462 μ.Χ. ἡ πρωτοχρονιά μετατέθηκε στὴν 1η Σεπτεμβρίου γιὰ νὰ συμπίπτει ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔτους μέ τὴν ἀρχὴ τοῦ μηνός (Ἰνδικτος). Ἀργότερα μετατέθηκε στὴν 1η Ἰανουαρίου, πάλι σὲ πρωτομηνιά, μέ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἔτος ἀρχίζει μέ τὸ χειμερινὸ ἡλιοστάσιο ἢ μέ τὰ Χριστοῦγεννα.

Καί μιά καί ὁ λόγος γιὰ πρωτοχρονιά, ἄς σημειώσουμε, γιὰ νὰ μὴν ἐπανέλθουμε σὲ θέμα αὐτὸ, ὅτι κατὰ ἡμερολόγια καί

κατὰ ἐποχὲς ὑπῆρξαν διάφοροι προσδιορισμοὶ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους πού ἤδη μνημονεύσαμε. Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Σ' ἓνα κύκλο, ὅπως τὸ ἔτος, δὲν ὑπάρχει σταθερὸ σημεῖο ἀφειρησίας καί τέρατος. Ὁ προσδιορισμὸς τους ἦταν συμβατικός, ἀνάλογα μέ τὶς προτιμήσεις καί τὴν ἔμφαση πού θά ἔδιναν σὲ ὀρισμένα χρονικὰ σημεῖα: ἡλιοστάσιο καί σὲ ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο, ἰσημερία καί σὲ ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο, ἐποχὴ καί σὲ ποιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερις, ἢ ἀργότερα στὸν χριστιανικὸ κόσμος: ἑορτὴ καί ποιὰ ἀπὸ τὶς πολλές (κυρίως Χριστοῦγεννα, Πάσχα, Εὐαγγελισμός). Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιλογὲς ἀφψαν ἵχνη στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο.

Παράλληλα πρὸς τὰ ἡλιακὰ ὑπῆρχαν καί «σελννιακὰ ἡμερολόγια». Μῆνες δηλαδή τῶν 28 ἡμερῶν καί τεσσάρων ἑβδομάδων, κατὰ τὶς φάσεις τῆς σελήνης, πού γιὰ νὰ συγχρονισθοῦν μέ τὸ ἡλιακὸ ἔτος εἶχαν 13 μῆνες. Τέτοιο ἦταν τὸ Ἰουδαϊκὸ ἡμερολόγιο, μέ πρῶτο μῆνα παλαιότερα μὲν τὸν Νισάν (πρῶτο σελννιακὸ μῆνα τῆς ἀνοίξεως), ἀργότερα δὲ τὸν Τισρί (πρῶτο σελννιακὸ μῆνα τοῦ φθινοπώρου).

Δὲν ἔλειψαν καί τὰ μικτὰ, «σελννοπλιακὰ ἡμερολόγια».

Περὶ τὸ νὰ εἰποῦμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ρωμαϊκὸ καί τὸ Ἰουδαϊκὸ ἡμερολόγιο, λόγῳ ἐλλείψεως ἐπικοινωνιῶν καί ὑπάρξεως πολλῶν λαῶν, κρατῶν καί κρατῶν-πόλεων, ὑπῆρχαν σὲ χρῆση πλῆθος ἡμερολόγια. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὰ πιὸ γνωστά: τὸ Αἰγυπτιακὸ, τὸ Βαβυλωνιακὸ, τὸ Ἀπικὸ, τὰ ἡμερολόγια τῆς Κύπρου, Βιθυνίας, Ἐφέσου, Κρήτης, Ἡλιουπόλεως τῆς Συρίας κ.ο.κ.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν γιὰ τὸ θέμα μας μόνο τὰ δύο κύρια ἡμερολόγια πού ἐπικρατοῦσαν τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφανίσεως, διαδόσεως καί διαμορφώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ ἑορτολογίου του: τὸ Ἰουδαϊκὸ-σελννιακὸ, ἐπειδὴ οἱ καταβολὲς τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῆς λατρείας του βρῖσκονται στὸν ἑβραϊκὸ κῶρο, καί τὸ ρωμαϊκὸ-ἡλιακὸ, πού διὰ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἶχε γίνῃ τὸ ἐπίσημο καί κρατοῦν ἡμερολόγιο στὶς κῶρες τῆς Μεσογείου, ὅπου διαδόθηκε καί ἀνδρώθηκε ὁ

Χριστιανισμός. Κατ' οὐσίαν δηλαδή σήμερα ζοῦμε στή λατρεία μας –καί ιδιαίτερα στό ἑορτολόγιό μας– ἕναν ἱστορικό συμβιβασμό συνυπάρξεως τῶν δύο ἡμερολογίων ἢ, ἂν θέλετε, ἡμιαυτοτελοῦς παραλλήλου συμβιώσεώς τους, πού διαπιστώνεται εὐκόλα ἂν μέ προσοχή καί γνώση ἀναλύσει κανεῖς τά ἀπό αἰῶνων καί μέχρι σήμερα ὑπάρχοντα ἑορτολογικά σχήματα. Σημειωτέον ὅτι διαφορά δέν ὑφίστατο μόνο στό ἡμερολόγιο καί στήν πρωτοχρονιά, ἀλλά καί σ' αὐτόν τόν τρόπο τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας. Ἐν δηλαδή ἀφετηρία τῆς εἶναι ἡ δύση τοῦ ἡλίου – νύχτα, ἡμέρα – νυχθήμερο (κατά τήν ἑβραϊκή ἀντίληψη) ἢ ἡ ἀνατολή τοῦ ἡλίου – ἡμέρα, νύχτα – ἡμερονύκτιο (κατά τήν ἑλληνορωμαϊκή ἀντίληψη). Στίς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου π.χ. ἀκολουθοῦμε τόν ἑβραϊκό τρόπο, στήν νηστεία καί κατάλυση τόν ἑλληνορωμαϊκό.

β) Γένεση τοῦ ἑορτολογίου

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐκ φύσεως φιλέορτα ὄντα. «Βίος ἀνεόρταστος μακρὴν ὁδὸς ἀπανδόκευτος», κατά τό προγονικό μας ρητό. Ἀφορμές ἑορτασμοῦ, ἀργίας, πανηγυρισμῶν, διασκεδάσεων ἔδινε τό ἴδιο τό ἡμερολόγιο στά ἀφετηριακά καί στά βασικά του σημεῖα: νέον ἔτος, ἀρχή μηνός, ἰσημερίες, ἡλιοστάσια. Ἐπειδὴ δέ οἱ σταθμοὶ αὐτοὶ ἐπαναλαμβάνονται κατ' ἔτος μέ μαθηματικὴ ἀκρίβεια, ἡ ἐναλλαγή καί διαδοχή τῶν σταθμῶν καί τῶν περιόδων αὐτῶν δίνει ἀσφαλῶς τήν ἐντύπωση κάποιας αὐτοτελείας τῆς ἐνιαυσίας περιόδου, πού γίνεται εἰκόνα τῆς ὅλης ζωῆς τοῦ κόσμου, ἑνός αὐτοτελοῦς κρῖκου μιᾶς μακρᾶς ἀλυσίδας. Στίς φυσικές-εἰδωλολατρικές θρησκείες οἱ σταθμοὶ αὐτοὶ ἐπενδύθηκαν μέ θρησκευτικὸ χρῶμα. Συνδέθηκαν μ' αὐτοὺς γεννήσεις, θάνατοι καί ἀναβιώσεις τῶν νομιζομένων θεῶν. Κατά τήν ἐμφάνιση τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπικρατοῦσαν κυρίως ἡλιακές ἑορτές, μέ κέντρο τό χειμερινό ἡλιοστάσιο, τήν γέννηση τοῦ ἀπτήτου ἡλίου (25 Δεκεμβρίου). Παράλληλα διάφορα σημαντικὰ ἱστορικά γεγονότα, γεννήσεις ἢ θάνατοι διασώμων προσώπων καί ἡρώων, ἢ νίκες κατά τῶν ἐχθρῶν, κρίσεις πόλεων κ.λπ., πού συνέβαιναν σέ μιὰ ὀρισμέ-

νη ἡμέρα κάποιου ἔτους, ἐπαναλαμβάνονταν τρόπον τινά κατ' ἔτος καί ἑορτάζονταν τήν ἴδια ἡμέρα καί κατά τά ἐπόμενα ἔτη. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἐξ ἄλλου εἶχε ὁλόκληρο σύστημα ἑορτῶν, γιὰ τίς ὁποῖες περιστατικά θά μιλήσουμε ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀντιστοιχῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν.

Κοινό φαινόμενο, παγκόσμιο καί πανανθρώπινο, φυσικό, θρησκευτικό, πολιτικό, ἢ μίξη ὄλων αὐτῶν, μιὰ καί ἡ ζωή τῶν ἀνθρώπων δέν ἔχει στεγανά χωρίσματα, ὅπως ἀπλοϊκὰ πολλές φορές νομίζουμε. Ἐτσι δημιουργήθηκαν τά πάσης φύσεως καί προελεύσεως ἑορτολόγια: ἑλληνικά, ρωμαϊκά, Ἰουδαϊκά, αἰγυπτιακά, ἀργότερα μουσουλμανικά κ.ο.κ., ἐξελισσόμενα αὐτοτελῶς ἢ μέ ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις. Ἀπό αὐτὰ μᾶς ἐνδιαφέρει κυρίως τό Ἰουδαϊκὸ ἑορτολόγιο, ἀλλά καί τό ἑλληνορωμαϊκὸ, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους πού ἐκθέσαμε ὅταν κάναμε λόγο γιὰ τά ἡμερολόγια.

γ) Διαμόρφωση τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου

Ὁ Χριστιανισμός εἶναι ἀναμφιβόλως θρησκεία «ἐξ ἀποκαλύψεως». Ἡ ἀποκάλυψη ὅμως αὐτὴ δέν ἀφορᾷ στό ἑορτολόγιο, πολὺ περισσότερο στό ἡμερολόγιο. Αὐτὰ ἢ προϋπῆρχαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τά ἡμερολόγια, ἢ διαμορφώθηκαν μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν πάροδο τῶν αἰῶνων ἐπὶ τῆ βάσει στοιχείων παλαιότερων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἢ καί νέων. Μέσα στήν Καινὴ Διαθήκη, ὅπου τό Πνεῦμα τό ἅγιο διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων αὐθεντικά ἀποτύπωσε τό εὐαγγέλιο τῆς σωτηρίας μας, δέν ὑπάρχει προδιαγραφή οὔτε γιὰ τόν τρόπο μετρήσεως τοῦ κοσμικοῦ χρόνου οὔτε γιὰ τόν καταρτισμὸ τοῦ ἑορτολογίου. Ἀντίθετα διακρίνουμε μιὰ ἔντονη δυσπιστία ἐναντι τῶν κοσμικῶν αὐτῶν σχημάτων, ἀκόμα καί αὐτῶν πού εἶχαν περιβληθεῖ τό ἱερό ἐνδυμα τῆς νομικῆς λατρείας. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἐπὶ παραδείγματι, μέ τόν τρόπο αὐτό ἐκφράζεται γιὰ τό Σάββατο, τίς νουμνίες καί τίς ἡμέρες τῶν ἑορτῶν. Ὅλα αὐτὰ τά θεωρεῖ «σκιά τῶν μελλόντων»: «Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ πόσει ἢ ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς ἢ νουμνίας ἢ σαββάτων, ἃ ἔστι σκιά τῶν μελλόντων» (Κο-

λοσ. β' 16-17). Ἡ «ἡμέρας παρατηρεῖσθε καί μῆνας καί καιροὺς καί ἐνιαυτούς» (Γαλάτ. δ' 10). Ὁ Χριστιανισμὸς ἀσφαλῶς ὑπερβαίνει ὅλα αὐτὰ τὰ ρέοντα κοσμικά καί σκιώδη σχήματα, ἀφοῦ ἡ ἀληθινή «ἐν Πνεύματι καί ἀληθείᾳ» λατρεία τοῦ πνευματικοῦ Θεοῦ πού ἀποκαλύπτεται ἐν Χριστῷ, αἶρει τὸν «ἀληθινὸ προσκυνητὴ» ὑπεράνω τόπου καί χρόνου. «Ἄλλ' ἔρχεται ὥρα, καί νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καί ἀληθείᾳ· καί γάρ ὁ Πατήρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. Πνεῦμα ὁ Θεὸς καί τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν Πνεύματι καί ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (Ἰωάν. δ' 23-24). Στόχος τοῦ νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι ἡ φθαρτὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ ἡ οὐράνια Ἱερουσαλήμ. Σ' αὐτὴ ὅμως τῆ γῆ καί στήν παροῦσα ζωὴ ζεῖ ἔστω τῆ «σκιά τῶν μελλόντων» καί προσπαθεῖ νά μεταμορφώσῃ τὰ ρέοντα κατὰ τὸν τύπο τῶν ἐστώτων. Ἔτσι καί ὁ κοσμικὸς χρόνος γίνεται τύπος τοῦ μέλλοντος αἰῶνος καί πρόγευση τῆς μελλούσης ζωῆς. Ὁ πιστὸς ζεῖ στή γῆ, μέσα στόν ἐν Χριστῷ μεταμορφούμενο χρόνο, ὃ,τι ἐκτυπώτερον θά ζῆσει στήν ἀχρονη καί ἀνέσπερη βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Τὴν μεταμόρφωση αὐτὴ τοῦ κοσμικοῦ χρόνου ἐπέτυχε ἡ Ἐκκλησία, μέ τὴν καθοδήγηση ἀσφαλῶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τοῦ ἑορτολογίου τῆς. Ἡ μεταμόρφωση δέ αὐτὴ καί ὑπέρβαση συνίσταται σιὸ ὅτι τὸ ἡμερολόγιο γίνεται ἑορτολόγιο. Ὁ κατάλογος τῶν ἡμερῶν μετατρέπεται σέ κατάλογο ἑορτῶν. Ὅλες οἱ ἡμέρες τοῦ ἔτους ἐπενδύονται μέ ἓνα ἱερό περιεχόμενο, ἔτσι ὥστε ἡ διαδοχὴ τῶν ἡμερῶν νά γίνεται διαδοχὴ ἑορτῶν. Ἔτσι ὁλος ὁ βίος τοῦ πιστοῦ γίνεται μιὰ διαρκὴς ἑορτὴ, ὅπως ἐμφαντικά τονίζουν οἱ πατέρες. Ζῆ στή γῆ, ἀλλὰ στόν οὐρανὸ πολιτεύεται. Καί τὴν οὐράνια αὐτὴ πολιτεία καί ἀτελεύτητη ἑορτὴ, ὅπου «Θεός... ἐν μέσῳ θεῶν» (Ἰωάν. τοῦ Δαμασκνοῦ, κανὼν στήν Μεταμόρφωση, ὠδή ν', τροπ. α'), καί ἄγγελοι μαζί μέ τοὺς ἀνθρώπους πανηγυρίζουν, εἰκονίζει καί αἰσθητοποιεῖ τὸ ἑορτολόγιο τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ἐξ ἄλλου μέ τὸ ἑορτολόγιό τῆς ἡ Ἐκκλησία προγεύεται τὴν ὑπέρχουσα πραγματικότητα τῆς οὐρανοῦ βασιλείας οὐσιαστικά καταργώντας τὸν κοσμικὸ χρόνο, ἀφοῦ γεγονότα τοῦ παρελθόντος τὰ φέρνει κάθε φορὰ στή μνήμη τῆς ὅχι σάν ἄπαξ τελεσθέντα, ἀλλὰ σάν κατ' ἔτος, καί καθ' ἡμέραν ἀκόμα, πραγματικά καί μυστηριακά ἐπαναλαμβανόμενα. Ὅταν δηλαδὴ γιορτάζει ἐπὶ παραδείγματι τὴ γέννηση, τὸ βάπτισμα, τὸ σωτήριο πάθος, τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τὴν Πεντηκοστή καί τὰ λοιπά, περισσότερο ἢ λιγότερο, σημαντικὰ ἱστορικά γεγονότα τῆς σωτηρίας μας, δέν τὰ θυμᾶται ἀπλῶς, ἀλλὰ τὰ ξαναζεῖ ὡς παρόντα, ὅπως ἀκριβῶς ὅλα γιὰ τὸ Θεὸ εἶναι παρόντα, εἴτε ἔγιναν σιὸ παρελθόν εἴτε γίνονται τώρα ἢ θά γίνουν σιὸ μέλλον. Ἔτσι βιώνει τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα κάθε ἔτους σάν «σήμερον», σάν τὴν ἡμέρα δηλαδὴ τῆς ἱστορικῆς Κυριακῆς ἀναστάσεως τοῦ ἔτους 33 μ.Χ. Ἡ ὑμνογραφία μας σαφῶς ἀπνχει αὐτὴ τὴν πατερικὴ θεολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν λειτουργικὸ χρόνο, ὅταν σέ κάθε γιορτὴ διαρκῶς ἐπαναλαμβάνει καί βεβαιώνει ὅτι τὸ ἑορταζόμενο γεγονός δέν ἔγινε μόνο τὸν καιρὸ ἐκεῖνο τῆς θείας ἐπὶ γῆς παρουσίας, ἀλλὰ γίνεται, τρόπον τινὰ ἐπαναλαμβάνεται, καί «σήμερον» τὸ τότε τελεσθέν ἐφάπαξ. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς γίνεται καί μέ τίς ἱερές εὐχές (χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ πρόλογος τῆς εὐχῆς τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ ὕδατος τῶν Θεοφανείων μέ τὰ πολλαπλά «Σήμερον...») καί μέ τὰ ἱερά ἀναγνώσματα, τὰ συναξάρια καί τίς ἱερές τελετές καί τίς ἅγιες εἰκόνες πού αἰσθητοποιοῦν τὸ ἑορταζόμενο γεγονός.

Αὐτὴ ἡ ὑπέρβαση τοῦ κοσμικοῦ χρόνου καί ἡ εἴσοδος σιὸν θεῖο λειτουργικὸ χρόνο ἔχει κι ἄλλες συνέπειες, ἀκόμα περισσότερο ριζοσπαστικές. Τὸ «σήμερον» δέν ἀφορᾷ μόνο στήν κατ' ἔτος μυστηριακὴ ἐπανάληψη τοῦ ἱεροῦ γεγονότος, ἀλλὰ θραύοντας κι αὐτὸ τὸ καιρικὸ σχῆμα διαχέεται σιὸν καθημερινὸ βίος τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι γιορτάζουμε τὴν ἀνάσταση τοῦ Κυρίου κατὰ τὸ Πάσχα κάθε χρόνο, ἀλλὰ καί κάθε Κυριακὴ (πρβλ. «Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ γέγονεν...», «Σήμερον ὁ Χριστὸς θάνατον πατήσας καθὼς εἶπεν ἀνέστη...» κ.λπ.). Κι ὅχι μόνο κά-

θε Κυριακή, ἀλλά σέ κάθε λειτουργία, ὁποιαδήποτε ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος κι ἂν τελεσθεῖ (πρβλ. τό «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι...» μετὰ τῆ θεία κοινωνία). Γιορτάζουμε τόν θάνατο τοῦ Κυρίου ὄχι μόνο κάθε Μεγάλη Παρασκευή, ἀλλά καί κατά τήν Ὑψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καί κατά τήν Σταυροπροσκύνηση, καί κάθε Παρασκευή καί τήν Θ' ὥρα τῆς κάθε μῆς ἡμέρας. Γιορτάζουμε τήν Πεντηκοστή ὄχι μόνο κατά τήν ἐτήσια ἀνάμνησή της πενήντα ἡμέρες μετὰ τό Πάσχα, ἀλλά καί τήν Γ' ὥρα κάθε ἡμέρας καί στόν καθαγιασμό τῶν τιμίων δώρων κατά τῆ θεία λειτουργία καί σέ κάθε χρῖσμα καί χειροτονία καί σέ κάθε ἐπίκληση τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατά τήν τέλεση τῶν ἱερῶν μυστηρίων, ὁποιαδήποτε ἡμέρα καί ὥρα κι ἂν τελεσθοῦν. Ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μιὰ διαρκῆς Πεντηκοστή, ἀδιάλειπτη τροπικὴ προσκαρτέρηση στό ὑπερῶο τῆς ἁγίας Σιών.

* * *

Παρά ταῦτα, ἡ ἀσθένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θεραπεύεται καί ἐξυπηρετεῖται κυρίως μέ τό ἑορτολόγιο, πού παρ' ὅλη τήν κατά τά ἀνωτέρω θεολογικά ἀναπότρεπτη σχετικότητά του, διατηρεῖ ἀμείωτη τήν παιδαγωγική καί μορφωτική εἰς Χριστόν ἀξία του. Γιά τόν ἀσθενῆ ἄνθρωπο ἡ κατ' ἔτος ἐπανάληψη τῶν ἱερῶν σωτηριωδῶν γεγονότων καί ἡ παρουσία τῶν ἱερῶν προσώπων τῶν ἁγίων κατά τήν καθιερωμένη ἡμέρα τῆς ἐτήσιας μνήμης τους, παραμένει σταθερό σημεῖο ἀναφορᾶς σ' αὐτά καί ἀφορμὴ οἰκειώσεως τοῦ μηνύματός τους καί βιωματικῆς προσεγγίσεως σ' αὐτό. Αὐτό ἀκριβῶς ἐκμεταλλευομένη ἡ Ἐκκλησία φοριῖζει τίς ἡμέρες αὐτές μ' ὅλο τό διδακτικὸ περιεχόμενο πού προσιδιάζει στήν κάθε μιά, μυώντας ἔτσι τοὺς πιστοὺς στό μυστήριό τῆς σωτηρίας μέ κάθε δυνατό κατηχητικὸ τρόπο, μέ τό ἀνάγνωσμα, τήν ὑμνολογία, τό κήρυγμα, τήν εἰκόνα καί μέ αἰσθητότερες ἀκόμα ἀναπαραστάσεις τῶν ἱερῶν αὐτῶν γεγονότων, ὅπου τοῦτο ἦταν δυνατό καί σκόπιμο (βάπτισμα τοῦ Κυρίου, σταύρωση, ταφή, ἀνάσταση κ.λπ.). Ἔτσι, ὅπως προείπαμε, κάθε ἔτος ἀποτελεσε, μέ τό ἐνυφασμένο σ' αὐτό ἑορτολόγιο, τήν μικρογραφία τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ

ἔργου τοῦ Κυρίου καί τοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων βίου τῆς Ἐκκλησίας μέ τίς ἐγκατεσπαρμένες σ' αὐτό δεσποτικές ἑορτές καί τίς μνῆμες τῶν προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ἱεραρχῶν καί ὁσίων, τῶν εὐαρεσπισάντων στόν Θεό ἁγίων ἀνδρῶν καί γυναικῶν. Ἡ ἐπαναφορὰ δέ κατ' ἔτος τῶν ἴδιων ἑορτολογικῶν θεμάτων δέν ἀποτελεῖ αἰτία κορεσμοῦ καί ἀνιαρῆς ὑπόθεση ρουτίνας, ἀλλά ἀφορμὴ ἀνανεώσεως τῆς κατηχήσεως καί ἐμπεδώσεώς της διὰ τῆς ἐπαναλήψεως πού εἶναι «μπτέρα τῆς μαθήσεως», νέων ἐμβαθύνσεων στά θέματα τῆς πίστεως καί ἐνδεχομένως νέων ἀποφάσεων καί προαγωγῆς στήν ἐν Χριστῷ ζωὴ. Ἔτσι ἀποκτᾶ νόημα καί ἡ λαϊκὴ εὐχή, πού συνδέεται μέ τοὺς ἐπὶ μέρους μεγάλους ἑορτολογικοὺς σταθμούς: «καί τοῦ χρόνου» ἢ «χρόνια πολλά». Δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά εὐχή γιά τήν παράταση τῆς ἐπιθυμητῆς ὁπωςδήποτε ἐπίγειας ζωῆς, ἀλλά παροχῆς νέων εὐκαιριῶν μαθητείας στό σχολεῖο τῆς Ἐκκλησίας καί οἰκειώσεως τῶν σωτηριωδῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ὅπως οἱ εἰκόνες εἶναι τό «βιβλίον τῶν ἀγραμμάτων», ἔτσι καί τό ἑορτολόγιο εἶναι τό σχολεῖο τῶν πιστῶν, γραμματισμένων καί ἀγραμμάτων.

Τό ἐμφανές μειονέκτημα τοῦ συστήματος αὐτοῦ τῆς κατηχήσεως τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἑορτολογίου εἶναι ὅτι δέν κατορθώθηκε νά προσφερθεῖ ἡ κατηχητικὴ ὕλη κατά κάποια σχετικὴ ἔστω χρονολογικὴ σειρὰ κατά τῆ ροὴ ἑνὸς ἀστρονομικοῦ ἔτους, μέσα στό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε τό «ἀναλυτικόν», γιά νά τό χαρακτηρίσουμε ἔτσι, «διδακτικὸ πρόγραμμα» τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδίως μέ τῆ νεώτερη χρονολογικὴ ἀφειρηγία τῆς 1ης Ἰανουαρίου ὡς πρωτοχρονιάς ἡ σύγχυση εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητή: τήν περιτομὴ διαδέχεται ἡ ὑπαπαντή, ὁ εὐαγγελισμός, τό πάθος, ἡ ἀνάσταση, ἡ ἀνάληψη καί ἡ πεντηκοστή, τό γενέσιο τοῦ Προδρόμου, ἡ μεταμόρφωση, ἡ κοίμηση τῆς Θεοτόκου, ἡ ἀποτομὴ τοῦ Προδρόμου, τό γενέσιο τῆς Θεοτόκου, ἡ σύλληψη τοῦ Προδρόμου, τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ἡ σύλληψη τῆς Θεοτόκου καί τέλος ἡ γέννηση τοῦ Κυρίου.

Παίρνοντας ὁμως ὡς χρονολογικὴ ἀφειρηγία τήν ἀρχὴ τῆς Ἰνδίκτου, δηλαδή τήν 1η Σεπτεμβρίου, πού ἦταν πρωτοχρονιά

κατά τούς αἰῶνες τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἑορτολογίου μας, διακρίνουμε κάποια προσπάθεια διατηρήσεως τῆς ἱστορικῆς συνεχείας στίς βασικές τουλάχιστον ἑορτές, ὅπου τοῦτο ἦταν δυνατό. Ἔτσι ἡ σύλληψη τοῦ Προδρόμου, τό πρώτο γεγονός τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας, τοποθετεῖται στίς 23 Σεπτεμβρίου στήν παλαιά πρώτη τοῦ ἔτους, καί ἡ γέννησις τῆς Θεοτόκου στίς 8 Σεπτεμβρίου, πιθανόν μετά τήν μετάθεσις τῆς πρωτοχρονιάς στήν 1η τοῦ μηνός αὐτοῦ. Ἔπονται τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καί ἡ ἑορτή τῶν Χριστουγέννων, μέ τίς μῆνες τῶν προφητῶν πού ἐλκύσθηκαν στήν προεόρτιο περίοδόν της, ἡ περιτομή, ἡ ὑπαπαντή, τά γεγονότα τοῦ πάθους καί τῆς ἀναστάσεως καί ἡ πεντηκοστή, καί τό ἔτος κατακλείεται τόν Αὐγούστο μέ τήν κοίμηση τῆς Θεοτόκου καί τόν θάνατο τοῦ Βαπτιστοῦ. Πλήρης ἱστορική κατάταξις δέν ἦταν ἐξ ὑπαρχῆς δυνατή, ἀφοῦ, μέ βάση τόν προσδιορισμό τῶν Χριστουγέννων στίς 25 Δεκεμβρίου, θά ἔπρεπε ὁ εὐαγγελισμός νά τοποθετηθεῖ ἐννιά μῆνες πρῖν (25 Μαρτίου), ἕξι μῆνες πρῖν ἀπό αὐτόν ἡ σύλληψη τοῦ Βαπτιστοῦ (23 Σεπτεμβρίου) καί ἐννιά μῆνες μετά ἡ γέννησίς του (24 Ἰουνίου), ὅπως καί ἡ σύλληψη τῆς ἁγίας Ἄννης ἐννέα μῆνες πρῖν ἀπό τό γενέσιον τῆς Θεοτόκου (9 Δεκεμβρίου - 8 Σεπτεμβρίου). Πάντοτε ὑπῆρχε ἡ ἐννοια τῆς συμβατικότητος τοῦ ἑορτολογικοῦ σχήματος.

Γιά χρονολογική ἐξ ἄλλου σειρά στήν κατάταξις τῶν ἑορτῶν τῶν ἁγίων δέν μποροῦσε ἐξ ἀρχῆς νά γίνει λόγος. Ἐκτός ἀπό τίς μῆνες τῶν προφητῶν καί τῶν δικαίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῶν κατά σάρκα προπατόρων τοῦ Χριστοῦ, πού κατέλαβαν, γιά τόν λόγο πού εἶπαμε, τήν πρό τῶν Χριστουγέννων περίοδο, οἱ μῆνες τῶν ἁγίων καθορίζονταν κυρίως τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου τους, τήν γενέθλιον ἐν Θεῷ ἡμέρα τους. Ἔτσι τήν ἴδια ἡμερομηνία ἀναγραφόταν ἡ μνήμη παλαιῶν καί νεωτέρων ἁγίων χωρίς καμιά διάκριση, μέ μόνο τόν λόγο ὅτι ὁ θάνατός τους συνέπεσε τήν ἡμέρα αὐτή. Ἦταν πολύ φυσικό, ἀφοῦ μέ τέτοια βάση συντασσόταν τό ἑορτολόγιο, νά μὴν εἶναι δυνατή ἡ διατήρησις τῆς ἱστορικῆς συνέχειας οὔτε καί κατά τή

διαδοχή τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους. Παράδειγμα: Στήν 1η Σεπτεμβρίου ἀναγράφεται ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου Συμεῶν τοῦ Στυλίου (Ε' αἰῶνας μ.Χ.) καί τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ (ΙΓ' αἰῶνας π.Χ.)· στίς 2 Σεπτεμβρίου ἡ μνήμη τοῦ μάρτυρος Μάμαντος (Γ' αἰῶνας) καί τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Νησιευτοῦ (ΣΤ' αἰῶνας)· στίς 3 Σεπτεμβρίου τοῦ ἱερομάρτυρος Ἀνθίου (Δ' αἰῶνας), τοῦ ὁσίου Θεοκτίστου (Ε' αἰῶνας), τῆς διακόνου Φοίβης (Α' αἰῶνας) καί τοῦ νεομάρτυρος Πολυδώρου (ΙΘ' αἰῶνας) κ.ο.κ. Κι ἐδῶ ἔχουμε οὐσιαστική ὑπέρβασις τοῦ κοσμικοῦ χρόνου, πολύ διδακτική καί συντελεστική στό νά μᾶς προφυλάξει ἀπό τήν ἀπολυτοποίηση καί τήν εἰδωλοποίησίν του καί τή μετατροπή του ἀπό φέρον σέ φερόμενο, ἀπό ἵππον σέ ἀναβάτη.

* * *

Εἶπαμε ὅτι ἀρκετές γιορτές προὑπῆρχαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ὅτι κληρονομήθηκαν ἀπό αὐτόν καί ὅτι οἱ γιορτές αὐτές προέρχονταν ἀπό τά «ἑορτολόγια» – ἄς χρησιμοποιήσουμε συμβατικά τόν ὄρο – τῶν δύο μεγάλων θρησκευτῶν τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς τῆς Μεσογείου, ὅπου γεννήθηκε καί ἀνδρώθηκε ὁ Χριστιανισμός: τῆς Ἰουδαϊκῆς καί τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, τῆς εἰδωλολατρίας. Σέ περιόδους ἐντονῆς ἀντιπαραθέσεως τοῦ παραδοσιακοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς ἐξωτερικούς ἐχθρούς καί ἐσωτερικούς ἀντιρροπίες προβλήθηκαν καί ὑποστηρίχθηκαν μέ φανατισμό καί ἀπό τίς δύο πλευρές δύο ἀκραῖες θέσεις. Ὅτι δηλαδή τό χριστιανικό ἑορτολόγιο ἢ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἐπιβίωσις καί ἐπιφανειακός ἐκχριστιανισμός Ἰουδαϊκῶν καί εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν ἢ, ἀντίθετα, πὼς δέν ἔχει καμιά σχέση πρὸς αὐτές, παρά τυχόν μόνο σέ λόγο ὀνομάτων ἢ ἡμερομηνιῶν. Ἡ ἀλήθεια, ὅπως πάντα, δέν βρίσκεται στήν ἄκρη, ἀλλά στή λογική καί σοφὴ μεσότητα. Μελετώντας ψυχραῖμα τίς ἐπί μέρους περιπτώσεις τῶν ἑορτῶν τοῦ χριστιανικοῦ ἑορτολογίου, μένει κανεὶς ἐκπληκτικὸς μπροστά στό μοναδικὸ φαινόμενον τῆς ἀληθινῆς θείας σοφίας καί συνέσεως, μέ τήν ὁποία ἡ Ἐκκλησία χειρίσθηκε τὰ θέματα αὐτά, καί τήν ἀφομοιωτικὴ δύναμη τῆς πνευματικῆς τῆς ζύμης πού ἀνέπλασε τό κοσμικόν

φύραμα. Αὐτό θά φανεῖ καί ἀπό ὅσα θά ἐκθέσουμε στή συνέχεια.

δ) Ὁ ἑορτασμός τοῦ Πάσχα καί ἡ γένεση τοῦ «κινητοῦ ἑορτολογικοῦ κύκλου»

Ἡ χρονολογικά πρώτη χριστιανική ἑορτή εἶναι ἀναμφίβολα ἡ Κυριακή, τό ἑβδομαδιαῖο Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας. Στόν Ἰουδαϊσμό τό Σάββατο ἦταν ἡ θεοσύστατη ἡμέρα τῆς καταπαύσεως. Ἡ πιστή τήρησή της ἀποτελοῦσε τήν ἐπιβεβαίωση τῆς πιστότητας στό νόμο τοῦ Θεοῦ, μαζί μέ τήν περιτομή, τό χαρακτηριστικό σημεῖο τῆς ἐνωματώσεως στό λαό τοῦ Θεοῦ, τῆς μετοχῆς στή διαθήκη καί τίς ἐπαγγελίες Του. Ὁ Κύριος ἀντέδρασε ἔντονα στήν τυποποίησή του καί στήν ὑποδούλωση τοῦ πνεύματος στό γράμμα, τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ στίς παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων (Ματθ. ιε' 3.6). Τό μεγαλύτερο τόλμημα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦταν ἡ μετάθεση τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου ἀπό τήν ἑβδόμη στήν πρώτη ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος. Ἡ ἡμέρα τῆς καταπαύσεως βρίσκει τήν ἐκπλήρωσή της στό θάνατο τοῦ Κυρίου, πού «σαββατίζει» στόν τάφο, παρέχοντάς μας καινούργιο «σαββατισμό» (ιδιόμελα αἰνῶν Μ. Σαββάτου, τροπ. β'). Τό Σάββατο γίνεται προφητικός τύπος τῆς ταφῆς τοῦ Κυρίου, πού ὀδηγεῖ στήν ἐκ νεκρῶν ἀνάσταση κατά τήν πρώτη ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος, τήν «μίαν σαββάτων», τήν ἡμέρα τῆς δημιουργίας τοῦ φωτός καί τῆς νέας ἐν Χριστῷ δημιουργίας. Πρώτη, ἀλλά καί ὀγδόη, τύπος τῆς ὀγδοάδος τοῦ μέλλοντος καί τῆς αἰωνιότητος. Ἡ μετάθεσις τοῦ Σαββάτου συνεπάγεται οὐσιαστικά –«ἐξ ἀνάγκης»– καί «νόμου μετάθεσιν» (Ἐβρ. ζ' 12) καί ἀνοιγμα πρὸς τό νέο κόσμο τῆς χάριτος καί τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἀκριβῶς δέ ἡ παρουσία τοῦ Χριστοῦ, πού «ἐγένετο νεκρός καί ἰδού ζῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» (Ἀποκ. α' 18), κατά τήν ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως «εἰς τό μέσον» τῶν μαθητῶν του (Ἰωάν. κ' 19) καί «μεθ' ἡμέρας ὀκτώ πάλιν» (Ἰωάν. κ' 26) ἔδωσε τό ἀναστάσιμο στοιχεῖο στίς συνάξεις «τῆ μιᾷ τῶν Σαββάτων» (Πράξ. κ' 7. Α' Κορ. ις' 2), πού ἤδη στό τέλος τοῦ Α' αἰῶνα εἶχε ὀνομασθεῖ «Κυριακή» (Ἀποκ. α' 10). Στό ἐξῆς καί

μέχρι σήμερα ἡ ἀναστάσιμη σύναξη τῆς Κυριακῆς καί ἡ κατ' αὐτήν εὐχαριστία ἀποτελεσε τό κέντρο τῆς ζωῆς τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, τό ἑβδομαδιαῖο Πάσχα της.

Βαθμηδόν καί οἱ ἄλλες ἡμέρες τῆς Ἰουδαϊκῆς ἑβδομάδος ἀπέκτησαν κάποιο ἑορτολογικό περιεχόμενο. Τό Σάββατο, εἴτε συνεχίζοντας τήν Ἰουδαϊκή παράδοση, κυρίως σέ Ἰουδαιοχριστιανικές κοινότητες, ἢ ἀπό ἄμεση μεταγενέστερη ἐπίδραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διατήρησε ἡμιορτάσιμο χαρακτήρα. Δέ νήστευαν κατ' αὐτό –τουλάχιστον στήν Ἀνατολή– καί ἐτελεῖτο ἡ θεία εὐχαριστία ἀκόμα καί κατά τήν λειτουργικά ἀπρακτη περίοδο τῆς Τεσσαρακοστῆς. Ἡ ἀρχική ἰδέα τῆς καταπαύσεως ἀπό τά ἔργα, ἀλλά ἰδίως ἡ παραμονή τοῦ Κυρίου κατ' αὐτό στόν τάφο, ὀδήγησαν στό νά καθιερωθεῖ στή μνήμη τῶν νεκρῶν. Ἡ Τετάρτη καί ἡ Παρασκευή ἤδη ἀπό τή μεταποστολική ἐποχή κατά τή μαρτυρία τῆς «Διδαχῆς τῶν δώδεκα ἀποστόλων» (§ VIII) εἶχαν ἀφιερωθεῖ στήν ἀνάμνηση τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου καί ὡς ἡμέρες νηστείας ἀντικατέστησαν τίς «δίς τοῦ σαββάτου» (Λουκ. ιβ' 12) νηστεῖες τῶν εὐλαβῶν Ἰουδαίων. Ἀργότερα ἡ Δευτέρα ἀφιερώθηκε στήν τιμὴ τῶν Ἀγγέλων, ἡ Τρίτη στόν Πρόδρομο καί ἡ Πέμπτη στοὺς ἀποστόλους (καί στόν ἅγιο Νικόλαο).

Τό ἐτήσιο Πάσχα παρέμεινε ἀπό τήν Ἰουδαϊκή παράδοση ὡς ἡ κύρια καί μεγάλη ἑορτή, ἡ «ἑορτή τῶν ἑορτῶν» καί ἡ «πανηγυρίς τῶν πανηγύρεων» (Ἰωάν. Δαμασκηνοῦ, κανὼν εἰς τό Πάσχα, ὠδή ν', ὁ εἰρμός). Ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης καί τό πέρασμα ἀπό τήν Αἴγυπτο τῆς δουλείας στή χώρα τῆς ἐλευθερίας, πού ἦταν τό ἱστορικό περιεχόμενο τοῦ ἑβραϊκοῦ Πάσχα, θεωρήθηκε τύπος καί ὑπερκαλύφθηκε ἀπό τή διάβαση τοῦ Κυρίου, καί δι' αὐτοῦ καί τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἀπό τοῦ θανάτου στή ζωὴ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως. Γι' αὐτό καί, παρακάμπτοντας τήν 14η τοῦ Νισάν, τήν ἡμερομηνία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα –παρά τήν ἐμμονή σ' αὐτήν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν «τεσσαρασκαϊδεκατιτῶν»–, οὐσιαστικά ἡ Ἐκκλησία μετέθεσε τό κέντρο βάρους τῆς ἑορτῆς, ἀφοῦ τή με-

τέφερε στή μετά τό ἔβραϊκό Πάσχα Κυριακή, δίνοντας ἔμφαση ὄχι στό θάνατο, ἀλλά στήν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικό ὅτι ἡ Ἐκκλησία, σέ παγχριστιανική βάση, παρέμεινε πιστή στόν ἰουδαϊκό τρόπο ὑπολογισμοῦ τοῦ Πάσχα, παρά τίς δυσκολίες πού παρείχε ἡ ἀναζήτηση τῆς 14ης τοῦ Νισάν (πανσελήνου τοῦ πρώτου ἔαρινου σεληνιακοῦ μηνός τοῦ ἔβραϊκοῦ ἡμερολογίου) καί ὁ ἑναρμονισμός τοῦ σεληνιακοῦ πρός τό ἡλιακό ρωμαϊκό ἡμερολόγιο.

Μέ κέντρο τό Πάσχα ἀναπτύχθηκε βαθμηδόν σύστημα ἑορτῶν ἐξαρτωμένων ἀπό αὐτό· ἡ Μεγάλη Ἑβδομάς τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου, μέ τήν ἀνάμνηση τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου, κατά τό πρῖν ἀπό αὐτή Σάββατο, καί τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου στό Ἱεροσόλυμα κατά τήν μετ' αὐτό Κυριακή (Κυριακή τῶν Βαΐων), τρεῖς προπαρασκευαστικές καί τρεῖς κύριες ἡμέρες, τήν Μεγάλη Πέμπτη, ἡμέρα παραδόσεως τῶν φρικτῶν Μυστηρίων, τήν Μεγάλη Παρασκευή, ἡμέρα τοῦ πάθους καί τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, καί τό Μέγα Σάββατο, ἡμέρα τῆς θεοσώμου ταφῆς, καί ἡ Διακαινήσιμος Ἑβδομάς, ὡς ἐνιαία («ἡμέρα μία») πασχάλιος ἑορτή. Μέ βάση τήν ἀφήγηση καί τοὺς χρονολογικούς καθορισμούς τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ὁρίσθηκε ἡ τεσσαρακοστή ἀπό τό Πάσχα ἡμέρα ὡς ἑορτή τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου καί ἡ πεντηκοστή ὡς ἡ ὁμώνυμη ἑορτή. Ἡ μεσαία ἡμέρα τῆς πασχάλιου περιόδου ἀπέκτησε ἰδιαίτερα λαμπρότητα καί ἐξήρθη ὡς ἑορτή τοῦ Χριστοῦ διδασκάλου, πού «τῆς ἑορτῆς τῆς νομικῆς μεσαζούσης» δίδασκε στό Ἱερό τῆς Ἱερουσαλήμ (Ἰωάν. ζ 14. Βλέπε καί ὕμνογραφία καί συναξάριο τῆς Μεσοπεντηκοστῆς). Αὐτή ἦταν καί ἡ μεγάλη ἑορτή τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἰουδαϊκή ἐξ ἄλλου ἑορτή τῆς Πεντηκοστῆς ἀπό μνήμη παραδόσεως τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καί ἡμέρα προσφορᾶς τῶν πρωτογεννημάτων μεταμορφώθηκε σέ γενέθλιο ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας καί ἀνάμνηση τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος στούς ἀποστόλους στό ὑπερῶο τῆς ἁγίας Σιών. Τέλος, ὅλος ὁ μετά τό Πάσχα κινητός

κύκλος κατακλείσθηκε μέ τήν ἑορτή «πάντων τῶν μαρτύρων», πιθανόν σέ ἀναλογία μέ τήν προσφορά τῶν πρωτογεννημάτων κατά τήν ἰουδαϊκή Πεντηκοστή, πού ἀργότερα διευρύνθηκε σέ ἑορτή ὄλων τῶν ἁγίων («Κυριακή τῶν ἁγίων πάντων»).

Τοῦ Πάσχα προηγεῖτο νηστεία ὀλίγων κατ' ἀρχάς ἡμερῶν, πού ἔνωρίς ἀναπτύχθηκε σέ τεσσαρακονθήμερη κατά μίμηση τῆς νηστείας τοῦ Κυρίου στήν ἔρημο, καθὼς καί τῶν ἄλλων προτύπων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Μωϋσῆς, Ἡλίας κ.λπ.), ἀλλά καί ὡς προσφορά τοῦ ἑνός δεκάτου, «ἀποδεκάτωση», τῆς κατ' ἔτος ζωῆς μας στό Θεό (365 ἡμέρες, χονδρικῶς 400, διὰ 10 = 40). Στίς ἀρχικές ἐξί ἑβδομάδες τῆς προστέθηκαν βαθμηδόν ἀργότερα τρεῖς προπαρασκευαστικές ἑβδομάδες γιά τό Ἱερό τοῦ ἀριθμοῦ καί γιά τή δημιουργία κάποιας κλιμακωτῆς προσβάσεως στή μεγάλη νηστεία τῆς Τεσσαρακοστῆς.

Οἱ Κυριακές καί οἱ ἑβδομάδες τῆς Τεσσαρακοστῆς ἀντιλοῦσαν τά εἰδικά γιά τήν περίοδο ἑορτολογικά θέματά τους ἀπό τίς ἀναγινωσκόμενες κατ' αὐτές εὐαγγελικές περικοπές (πού δέν ἦταν ὅμως πάντα καί παντοῦ οἱ ἴδιες), π.χ. τῆς παραβολῆς τοῦ τελώνου καί φαρισαίου, τοῦ ἀσώτου, τοῦ ἐμπεσόντος στούς ληπτάς, τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος. Οἱ μετά τό Πάσχα ἀπό τίς περικοπές τοῦ κατά Ἰωάννην Εὐαγγελίου, πού ἀπό παλαιότητα ἐποχή διαβάζονταν μαζί μέ τίς Πράξεις κατά τήν περίοδο τῆς Πεντηκοστῆς, π.χ. τοῦ παραλύτου, τῆς Σαμαρείτιδος καί τοῦ τυφλοῦ. Μερικές εἶχαν ἱστορικά θέματα, ὅπως ἡ Α' Κυριακή τῶν Νηστειῶν τήν ἀναστήλωση τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἡ Β' τή μνήμη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ καθ' ἔλξιν ἀπό τήν Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ Γ' τήν προσκύνηση τοῦ τιμίου Σταυροῦ μᾶλλον ἐκ μεταθέσεως τῆς ἀναμνήσεως τῆς εὐρέσεώς του (6 Μαρτίου), ἡ Α' Κυριακή ἀπό τοῦ Πάσχα τήν ψηλάφηση τοῦ Θωμᾶ, ἡ Β' τῶν Μυροφόρων γυναικῶν, ἡ Σί' τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Σέ μεταγενέστερη ἐποχή στίς δύο τελευταῖες Κυριακές τῶν Νηστειῶν καθιερώθηκαν ἀντιστοίχως ἡ μνήμη τοῦ ὁσίου Ἰωάννου συγγραφέως τῆς Κλίμακος καί ἡ μνήμη τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυ-

πτίας ἐκ μεταθέσεως ἀπό τήν 30ή Μαρτίου καί 1η Ἀπριλίου, πού ἐκλαΐκευσαν τά θέματα τῆς Τεσσαρακοστῆς.

ε) Γένεση καί διαμόρφωση τοῦ «ἀκινήτου ἐορτολογικοῦ κύκλου»

Ὁλος αὐτός ὁ κύκλος τῶν ἐορτῶν μέ κέντρο τό Πάσχα ἀκολουθεῖ κατά βάση τό σεληνιακό-ἰουδαϊκό ἡμερολόγιο, πού σέ σχέση μέ τό ἡλιακό-ρωμαϊκό δίνει τήν ἐντύπωση τῆς μή σταθερότητας, τῆς κινήσεως, γι' αὐτό ἀποκαλεῖται «κινητός ἐορτολογικός κύκλος». Σ' ἀντίθεση μ' αὐτόν, ὁ «ἀκίνητος ἐορτολογικός κύκλος» ἀποτελεῖται ἀπό τίς ἐορτές πού καθορίσθηκαν ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἰουδαϊκό ἡμερολόγιο σέ σταθερή συμβατική ἡμερομηνία τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡλιακοῦ ἡμερολογίου. Πολλές ἀπ' αὐτές πῆραν τή θέση εἰδωλολατρικῶν καί ἰδιαίτερα ἡλιακῶν ἐορτῶν, μέ τίς ὁποῖες καί ἔχουν μιά τελείως ἐξωτερική ἐννοιολογική καί θεματολογική ἀντιστοιχία. Ἔτσι ἡ ἐορτή τῶν Θεοφανείων μέ πολλαπλό θεολογικό περιεχόμενο, ὡς μνήμη ὄλων τῶν γεγονότων ἐκείνων διά τῶν ὁποίων ὁ Θεός διά τοῦ Χριστοῦ ἐπεφάνη στόν κόσμο (γέννηση, προσκύνηση τῶν ποιμένων καί τῶν μάγων, βάπτισμα, γάμος τῆς Κανᾶ), ἀρχισε νά γιορτάζεται στήν Ἀνατολή στίς 6 Ἰανουαρίου, ἡμέρα τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐορτῶν τοῦ χειμερινοῦ ἡλιοστασίου κατά τόν παλαιότερο ἡμερολογιακό προσδιορισμό. Ἀντίθετα καί παράλληλα στή Ρώμη ἡ ἴδια ἡλιακή ἐορτή γιορταζόταν μέ τοὺς νεωτέρους προσδιορισμούς στίς 25 Δεκεμβρίου ὡς ἐορτή τοῦ «ἀκινήτου ἡλίου». Αὐτήν ἀντικατέστησε στή Ρώμη ἡ γιορτή τῶν Χριστουγέννων, πού γρήγορα διαδόθηκε καί ἐπικράτησε καί στήν Ἀνατολή. Ἔτσι τό ἀρχικό θέμα διχοτομήθηκε καί τέθηκε σέ ἱστορική πιά βάση (γέννηση τοῦ Κυρίου στίς 25 Δεκεμβρίου, βάπτισμα στίς 6 Ἰανουαρίου) κι ἔγινε ἀποδεκτό τό νέο ἐορτολογικό σχῆμα ἀπό ὅλες τίς Ἐκκλησίες ἐκτός ἀπό τήν Ἀρμενική, πού μέχρι σήμερα κρατᾷ τόν ἀρχικό σύνθετο ἐορτασμό στήν κοινή ἐορτή Χριστουγέννων-Θεοφανείων στίς 6 Ἰανουαρίου.

Μέ βάση τώρα τά Χριστούγεννα καί τοὺς χρονολογικούς, ὅπως ἤδη εἶπαμε, προσδιορισμούς, ἀντικαταστάθηκε μέ χριστιανικές ἐορτές ὅλη ἡ σειρά τῶν ἡλιακῶν εἰδωλολατρικῶν ἐορτῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου, τῆς ἐαρινῆς ἰσημερίας (25 Μαρτίου) μέ τόν Εὐαγγελισμό, τῆς φθινοπωρινῆς (23 Σεπτεμβρίου) μέ τήν Σύλληψη τοῦ Βαπτιστοῦ καί τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου (24 Ἰουνίου) μέ τό Γενέθλιο τοῦ Προδρόμου. Παρόμοιες περιπτώσεις ἀντικαταστάσεως εἰδωλολατρικῶν ἐορτασῶν μέ χριστιανικές ἐορτές ἔχουμε καί ἄλλες. Ἀπό τό εἰδωλολατρικό ὑπόστρωμα μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, παρέμειναν ὀρισμένα λαϊκά ἔθιμα χωρίς ἰδιαίτερη σημασία, πού τά περισσότερα ἀπέκτησαν κάποια χριστιανική ἐπίφαση ἢ καί ἔχασαν τελείως τό ἀρχικό παγανιστικό νόημά τους.

Ἐπίσης, μέ ἀφετηρία τήν ἐορτή τῶν Χριστουγέννων τῆς 25ης Δεκεμβρίου, ὀρίσθηκαν οἱ γιορτές τῆς Περιτομῆς (1η Ἰανουαρίου) καί Ὑπαπαντῆς (2α Φεβρουαρίου), ἐνῶ ἡ πρό τῶν Χριστουγέννων περίοδος κατά μίμηση τοῦ Πάσχα ἀπέκτησε προπαρασκευαστική νηστεία σαράντα ἡμερῶν, προεόρτιο «μεγάλη ἐβδομάδα» καί προεόρτιες Κυριακές («τῶν Προπατόρων» καί τήν «Πρό τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως»), καθὼς καί μετέορτη Κυριακή («Μετά τήν Χριστοῦ Γέννησιν»). Σέ μικρότερα μέτρα, λόγω τῆς γεινιασείας τῆς πρὸς τά Χριστούγεννα, ἀναπτύχθηκε ἡ προεόρτιος περίοδος τῶν Θεοφανείων μέ μιά προεόρτιο Κυριακή («Κυριακή πρὸ τῶν Φώτων»), συνεπτυγμένη προεόρτιο «μεγάλη ἐβδομάδα» καί μιά μόνη ἡμέρα νηστείας, καθὼς καί μετέορτο «Κυριακή μετὰ τά Φῶτα».

Οἱ ἄλλες δεσποτικές καί θεομητορικές ἐορτές καθορίσθηκαν σέ συμβατικές ἡμερομηνίες, κατά τό πλεῖστον σέ ἡμέρες ἐγκαινίων μεγάλων ναῶν πού εἶχαν ἀνεγερθεῖ στοὺς Ἁγίους Τόπους στά μέρη ὅπου συνέβησαν τά ἱερά αὐτά γεγονότα. Ἔτσι π.χ. ἡ ἐορτή τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου), πού ἐξελίχθηκε σέ ἰσοτίμη μέ τήν Μεγάλη Παρασκευή μνήμη τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ὀρίσθηκε τήν ἐπομένη τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τῶν Ἱε-

ροσολύμων (13 Σεπτεμβρίου), σαράνια ἡμέρες πρὶν ἀπὸ αὐτὴν ἢ ἑορτὴ τῆς Μεταμορφώσεως (6 Αὐγούστου) τὴν ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ στό Θαβώρ· ὁμοίως ἢ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου) κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Θεομητορικοῦ Καθίσματος στό Ἱεροσόλυμα, τῶν Εἰσοδίων (21 Νοεμβρίου) στό ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ «Ἁγία τῶν ἁγίων» στή θέση τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος κ.ο.κ.

σι) Διαμόρφωση ἄλλων ἑορτῶν

Τό ἑορτολόγιο συμπληρώνεται βαθμηδόν μέ τὴν ἀναγραφή τῆς μνήμης τῶν διαφόρων ἁγίων, προφητῶν, προπατόρων, δικαίων, μαρτύρων, ἱεραρχῶν, βασιλέων, δσίων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν πού εὐαρέστησαν στό Θεό μέ ποικίλους τρόπους, σέ διαφόρους τόπους καὶ καιρούς. Ἡμέρα τῆς μνήμης τους ἔχει ὀρισθεῖ κατὰ βάση ἢ ἡμέρα τοῦ θανάτου τους, ἢ «γενέθλιος ἡμέρα» τῆς ἐν Χριστῷ τελειώσεώς τους, ἀλλά καὶ ἢ ἀνακομιδὴ ἢ μετακομιδὴ τῶν λειψάνων τους ἢ ἐγκαίνια ναῶν πρὸς τιμὴν τους. Οἱ μνήμες κυρίως τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων βρίσκονται σέ συμβατικές ἡμερομηνίες ἢ σπανιότερα τὴν ἡμέρα τῆς εὐρέσεως ἢ ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τους. Τέτοια ἀρχὴ ἔχει ἐπὶ παραδείγματι ἢ μνήμη τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἀρχαία ρωμαϊκὴ ἑορτὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τους πού διαδόθηκε καὶ στήν Ἀνατολή.

Στό ἑορτολόγιο ἐπίσης ἀναγράφονται «συνάξεις», δηλαδή πανηγυρικές συναθροίσεις τῶν πιστῶν, πρὸς τιμὴν ἀγγέλων καὶ ἁγίων ἢ διασήμων εἰκόνων ἢ ὁμοιογενῶν ὁμάδων ἁγίων, ὅπως τῶν ἁγίων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας (18 Ἰανουαρίου), τῶν Τριῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν (30 Ἰανουαρίου), ζευγῶν Ἀναργύρων (πολλές φορές τό ἔτος), τῶν θεοπατόρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης, προπατόρων, ἀποστόλων, πατέρων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἔστω κι ἂν στό ἑορτολόγιο δέν χαρακτηρίζονται πάντοτε ὡς «συνάξεις», ἀλλά ὡς μνήμες. Χαρακτηριστικές πάντως εἶναι οἱ περιπτώσεις συνάξεων πρὸς τιμὴν ἱερῶν προσώπων, πού διεδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο σέ ἑορταζόμενα γεγονότα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, οἱ

ὁποῖες ἀναγράφονται τὴν ἐπομένη τῶν ἑορτῶν αὐτῶν καὶ ἀποτελοῦν τρόπον τινά συνέχειά τους (Χριστοῦγεννα - Θεοτόκος, Θεοφάνεια - Πρόδρομος, Ὑπαπαντὴ - Συμεών καὶ Ἄννα, Εὐαγγελισμός - ἀρχάγγελος Γαβριήλ κ.ἄ.).

Δέν εἶναι ἀσυνήθιστη καὶ ἢ μετάθεση ἑορτῶν ἀπὸ καθημερινές σέ Κυριακές γιὰ ἀνάδειξή τους καὶ γιὰ νά δίνεται ἢ δυνατότητα στό λαό νά μετέχει στίς συνάξεις. Ἔτσι π.χ. γίνεται σέ μόνιμη βάση γιὰ τίς μνήμες τῶν Πατέρων τῶν Συνόδων. Στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ συνηθέστατα μετέφεραν τίς μνήμες τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως στήν ἀμέσως μετὰ τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης τους Κυριακὴ. Τό ἴδιο γινόταν καὶ γιὰ τίς μνήμες τῶν διακεκριμένων ἁγίων πού ἐνέπιπταν κατὰ τὴν πένθιμο περίοδο τῆς Μεγάλῃς Τεσσαρακοστῆς ἢ τῆς Μεγάλῃς Ἑβδομάδος. Αὐτὲς μετετίθεντο κατὰ τὰ Σάββατα ἢ τίς πλησιέστερες Κυριακές ἢ κατὰ τὴν Διακαινήσιμο ἑβδομάδα (Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα, τῆς εὐρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, τοῦ ἁγίου Γεωργίου κ.λπ.). Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς παρέμειναν –ὅπως εἶδαμε– μόνιμως στίς νέες θέσεις ἢ ἀναδιπλώθηκαν.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα, κυρίως ἀπὸ ποιμαντικῆς ἀπόψεως, εἶναι ἢ πλαισίωση τῶν μεγάλων ἑορτῶν μέ κύκλους προεορτίων καὶ μεθεόρτων ἡμερῶν, συνήθως ὀκταήμερους, ἢ ἔξαρη τῆς τελευταίας ἡμέρας τῶν μεθεόρτων («ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς») καὶ τῶν δύο Κυριακῶν πού τίς περιβάλλουν («Κυριακὴ πρὸ τῆς Ὑψώσεως» καὶ «μετὰ τὴν Ὑψωσιν», «Κυριακὴ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως» καὶ «μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν», «Κυριακὴ πρὸ τῶν Φώτων» καὶ «μετὰ τὰ Φῶτα»). Μέ τὸν τρόπο αὐτὸ δίδεται ἢ εὐκαιρία προπαρασκευῆς γιὰ τὴν ἑορτὴν μέ τὰ ἀναγνώσματα, τὸ κήρυγμα καὶ τὴν ὑμνογραφία καὶ ἀφομοιώσεως τῶν διδαγμάτων τῆς κατὰ τὰ μεθεόρτα.

* * *

Τέλος, ἄς σημειώσουμε ὅτι τὸ ἑορτολόγιο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι κατὰ βάση Κωνσταντινουπολιτικὸ. Ἐκεῖ

πῆρε τὴν τελικὴ του διαμόρφωση καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διαδόθηκε σ' ὅλο τὸν ὀρθόδοξο κόσμο. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἦταν φυσικὸ νὰ ἔχουν ἰδιαίτερη θέση σ' αὐτὸ ἔορτές, ἅγιοι καὶ συνάξεις πού ἔχουν κάποια ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν γύρω περιοχή. Οἱ πλεῖστες ὅμως καὶ οἱ σημαντικότερες ἔορτές γεννήθηκαν σὲ ἄλλες περιοχές, κυρίως στὰ μεγάλα κέντρα τῆς χριστιανικῆς οἰκουμένης, στὴ Ρώμη, στὰ Ἱεροσόλυμα, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴ Μικρὰ Ἀσία κ.λπ., ὅπως εἶδαμε γιὰ τὴν ἔορτὴ τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων, τῆς Μεταμορφώσεως, τῆς Ὑπαπαντῆς, τῶν Εἰσοδίων κ.ο.κ. Ἀναγράφονται σ' αὐτὸ μῆνες ἁγίων ἀπὸ ὅλο τὸν χριστιανικὸ κόσμο: Ἑβραῖοι, Ρωμαῖοι, Ἕλληνες, Πέρσες, Αἰγύπτιοι, Σύροι. Τὸ βυζαντινὸ ἔορτολόγιο εἶναι ἀληθινὰ οἰκουμενικὸ, γέννημα καὶ ἀπαύγασμα τῆς ζωῆς τῆς ἁγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας.

* * *

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομη ἀναδρομὴ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση τοῦ ἔορτολογίου ἔγινε φανερό ὅτι ὅλες οἱ ἔορτές δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἡλικία. Ἄλλες εἶναι παμπάλαιες, ἄλλες νεώτερες καὶ ἄλλες νεώτατες. Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἔορτολογίου ἔγινε βαθμιαῖα καὶ συνεχίζεται ἀκόμα μὲ τὴν προσθήκη νέων ἔορτῶν καὶ νέων ἁγίων, ὅπως νεομαρτύρων, νεοφανῶν ἁγίων, ὁσίων καὶ τοπικῶν ἁγίων καὶ θὰ συνεχίζεται μέχρι τῆ συντέλεια τῶν αἰώνων μὲ παρόμοιες προσθήκες καὶ ἀνακατατάξεις. Ἡ Ἐκκλησία δὲν παύει νὰ γεννᾷ ἁγίους. Αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖ καὶ τὸ στήριγμα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, πού μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ βεβαιώνεται ὅτι ἡ ἀγιότητα δὲν ἦταν ὑπόθεση καὶ προνόμιο μιᾶς παρωχημένης ἐποχῆς καὶ τῶν καλῶν ἐκείνων παλιῶν καιρῶν, ἀλλὰ κάθε ἐποχῆς, κάθε φυλῆς καὶ γένους. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντοτε καὶ παντοῦ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ καιροὶ παρόμοιοι. Τοὺς ἁγίους δὲν γεννᾷ οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ὁ τόπος, ἀλλὰ ἡ «δύναμις τοῦ Ὑψίστου» πού στερεώνει τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο πού τὴν «ἐπισκιάζει» καὶ τὴν καθιστᾷ μπτέρα ἁγίων.

Γ'

**ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ
ΤΩΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΩΝ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ**

Κατά τὴν Τεσσαρακοστή περιέργως συμβιώνουν, λόγω τῆς συντηρητικότητος τῆς περιόδου ὅπως εἶδαμε, ποικίλης ἐποχῆς καὶ προελεύσεως λειτουργικά στρώματα, ἄλλοτε εὐδιάκριτα καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ἔτσι ἔχουμε παμπάλαιο ὑλικό ἀκαθορίστου ἐποχῆς, τὴν Ἱεροσολυμιτικὴ καταβολή πού στρέφεται γύρω ἀπὸ τίς παλαιές εὐαγγελικὲς περικοπές τῶν Κυριακῶν καὶ ἐκπροσωπεῖται κυρίως ἀπὸ τὰ ἰδιόμελα, τὴ Στουδιτικὴ ἐπεξεργασία καί, τέλος, τὴ σχετικὰ νεώτερη τάση τῆς προβολῆς ἐκ μεταθέσεως ὀρισμένων καταλλήλων γιὰ τὴν περίοδο προτύπων ἁγίων μορφῶν, πού κατὰ κάποιον τρόπο ἐκλαϊκεύουν καὶ καθιστοῦν πῶς συγκεκριμένα καὶ ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τῆς Τεσσαρακοστῆς. Οἱ ἱεροὶ ὕμνογράφοι γίνονται οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, πού μέ τὰ ἰδιόμελα, τὰ τριώδια, τοὺς κανόνες, τὰ σιχηρά καὶ τοὺς ποικίλης μορφῆς ὕμνους τους, ντυμένους μέ τὸ σεμνὸ καὶ εὐχάριστο ἔνδυμα τῆς μελωδίας, μεταφέρουν καὶ σχολιάζουν τὰ θέματα αὐτὰ καὶ οἰκοδομοῦν τὴν ἐκκλησία.

ε'. Τὰ ἀπολυτικά

Τὰ τέσσερα τροπάρια, πού ψάλλονται ὡς ἀπολυτικά κατὰ τοὺς ἑσπερινούς τῆς Τεσσαρακοστῆς («*Θεοτόκε Παρθένε...*», «*Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ...*», «*Ἰκετεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν...*» καὶ «*Υπὸ τὴν σὴν εὐσπλαγχνίαν...*») δέν χρειάζονται ἰδιαίτερο σχολιασμό. Εἶναι τὰ «*ἄμνημα*» ὄλου ἀρχικά τοῦ χρόνου. Μαζί μέ τὸ «*Ἀλληλούϊα*» καὶ τὰ τριαδικὰ καὶ τὰ φωταγωγικά τοῦ ὄρθρου καὶ τὰ ὁμοίως «*ἄμνημα*» ἀπολυτικά καὶ κοντάκια τῶν ὠρῶν ἀπαρτίζουν μιὰ ἐνότητα.

7. Τὰ Ἀπόδειπνα

Ἡ Μεγάλη Τεσσαρακοστή εἶναι ἡ μόνη περίοδος τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὁποία διατηρήθηκε ἡ ἀρχαία μορφή τοῦ ἀποδείπνου, τὸ λεγόμενο σήμερα «*Μέγα Ἀπόδειπνο*». Εἶναι ἡ μόνη μορφή ἀποδείπνου πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη, ἐμφανῶς καὶ σήμερα διακρινόμενα, καὶ περιλαμβάνει ψαλμούς, εὐχές καὶ παλαιότατο ὕμνογραφικὸ ὑλικό, ὅπως τὸ «*Ἡ ἀσώματος φύ-*

σις...», «*Παναγία Δέσποινα Θεοτόκε...*», «*Κύριε τῶν δυνάμεων...*» καὶ τὸ «*Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός...*», ἀνθολόγημα στίχων ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἡσαΐου μέ ἐφύμνιο τὸ «*Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*». Πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν, ἀντίστοιχη πρὸς τὸ μοναχικὸ ἀπόδειπνο, ἀσματικὴ - ἐνοριακὴ ἀκολουθία τῆς παννυχίδος, πού δέν εἶναι πιά σὲ χρῆση.

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀσματικὴ παννυχίδα προέρχεται καὶ ἡ σειρά τῶν πέντε εὐαγγελικῶν περικοπῶν, τὰ «*εὐαγγέλια τῆς παννυχίδος*», πού διαβάζονται κατὰ τὰ ἀπόδειπνα τῆς Α' Ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν καὶ διασώζονται στὰ Εὐαγγελιστάρια μας. Ἡ ἀσματικὴ παννυχὶς ἐτελεῖτο ἀρχικά καθ' ὅλες τίς ἡμέρες τοῦ ἔτους, κυρίως ὅμως κατὰ τίς παραμονές τῶν μεγάλων ἑορτῶν, καθ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ κατὰ τὴν Μεγάλη Ἑβδομάδα. Ἀργότερα περιορίσθηκε ἡ τέλεσή της μόνο κατὰ τὴν Α' Ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς. Ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ φάση προέρχονται οἱ εὐαγγελικὲς περικοπές «*τῆς παννυχίδος*».

Ὅπως βλέπουμε στὰ χειρόγραφα, τοῦ ἀποδείπνου γίνονταν διάφορες ἐπιτομές, προφανῶς λόγω τοῦ μεγάλου μήκους του. Τελικὰ ἐπικράτησε ἡ συντετμημένη μορφή γιὰ τίς ἐκτὸς τῆς Τεσσαρακοστῆς ἡμέρες, ἀκόμα καὶ γιὰ τίς Παρασκευές, τὰ Σάββατα καὶ τίς Κυριακές τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Εἶναι τὸ λεγόμενο «*μικρὸν ἀπόδειπνον*», πού ἀπαντᾷ μόνο σὲ νεώτατα χειρόγραφα καὶ περιλαμβάνει τὰ «*καιριώτατα*» τοῦ «*μεγάλου ἀποδείπνου*», κατὰ τὴν ἐπιτυχή παρατήρηση τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης⁵. Ἔτσι τὸ «*μέγα*», πού ὀνομάσθηκε ἔτσι μετὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ «*μικροῦ*», περιορίσθηκε μόνο στὶς συντηρητικὲς καθημερινές τῆς Τεσσαρακοστῆς. Λίγο παλαιότερα ἐτελεῖτο καὶ τίς παραμονές τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων, πράξη πού διατηρεῖται ἀκόμα στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στὶς Σλαβικὲς Ἐκκλησίες. Σὲ πῶς παλαιά

5. «Διάλογος», κεφ. 343.

φάση τὸ μέγα ἀπόδειπνο ψαλλόταν καί κατά τίς Κυριακές τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, καθώς καί κατά τίς νησιεῖς τῶν Χριστουγέννων καί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατά τίς ἡμέρες πού ψάλλεται τὸ «Ἀλληλούϊα».

Στὸ μέγα ἀπόδειπνο κατά τίς τέσσερις πρώτες ἡμέρες τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς παρεμβάλλεται κατά τμήματα ὁ μέγας κανὼν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης καί κατά τῆ Μεγάλῃ Δευτέρα καί Μεγάλῃ Τρίτῃ τὰ τριώδια τοῦ ἰδίου ποιητοῦ. Στὸ μικρὸ ἀπόδειπνο κατά τίς Παρασκευές τῶν τεσσάρων πρώτων ἑβδομάδων ψάλλεται ὁ κανὼν τοῦ ἀκαθίστου καί τὸ κοντάκιο τμηματικῶς καί ὁλόκληρο, κατά τὴν ἐπικρατήσασα στίς ἐνορίες συνήθεια, στὸ ἀπόδειπνο τῆς Παρασκευῆς τῆς Ε΄ Ἑβδομάδος. Στὸ Μικρὸ ἀπόδειπνο τῆς Παρασκευῆς τῆς ΣΤ΄ Ἑβδομάδος καί τῆς Μεγάλης Τετάρτης παρεμβάλλεται ἀντίστοιχα ὁ κανὼν καί τὸ τριώδιο τῶν ἡμερῶν αὐτῶν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης, πού ὅπως καί τὰ προηγούμενα παραγκωνίστηκαν, ἀπὸ τίς κύριες ἀκολουθίες τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ἀπὸ τὰ δοκιμότερα ἔργα τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ ποιητοῦ. Γιά τίς ἐνορίες ἡ παρεμβολή κανόνων στὰ ἀπόδειπνα προσιδιάζει στὴν Τεσσαρακοστή. Στὰ μοναστήρια ὁμως γίνεται καθημερινά.

Γιὰ τὴν ψαλμωδία τοῦ μεγάλου κανόνος στὰ ἀπόδειπνα τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Α΄ Ἑβδομάδος τῶν Νησιῶν ὑπάρχει καί στὰ χειρόγραφα καί στὴν πράξη σήμερα διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο παρεμβολῆς του. Κατ' ἄλλα γίνεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας· προτάσσεται ὁ 69ος ψαλμός, ψάλλεται τὸ τμήμα τοῦ κανόνος πού προβλέπεται κάθε φορά καί συνεχίζεται ἡ ἀκολουθία τοῦ ἀποδείπνου ἀπὸ τὸν ἐξάψαλμό της. Κατ' ἄλλα ὁ κανὼν παρεμβάλλεται ἀντίστροφα περὶ τὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας, μετὰ δηλαδή τῆ δοξολογία, στὸ σημεῖο πού καί στὰ μικρὰ ἀπόδειπνα ψάλλονται οἱ προβλεπόμενοι ἀπὸ τὴν τάξη τῶν μονῶν κανόνες. Τὸ πρῶτο ἴσως εἶναι ἀκριβέστερο, τὸ δεύτερο ἀπλούστερο.

Σέ προσπάθεια ἀπλουστεύσεως καί προσαρμογῆς πρὸς τίς ἐνοριακές συνθῆκες ὀφείλεται ἀσφαλῶς καί ἡ συνήθεια πού

ἐπικράτησε στίς ἐνορίες νά ψάλλεται ὁ μέγας κανὼν καί ὁ ἀκάθιστος κατά τὸ (μικρὸ) ἀπόδειπνο τῆς Τετάρτης καί τῆς Παρασκευῆς τῆς Ε΄ Ἑβδομάδος τῶν Νησιῶν καί ὄχι κατά τὸν ὄρθρο - ἀγρυπνία τῆς Πέμπτης καί τοῦ Σαββάτου ἀντιστοίχως, ὅπως προβλέπει ἡ ὀρθή μοναστηριακὴ τάξη.

Ἡ ψαλμωδία πάντως τοῦ Ἀκαθίστου τμηματικῶς ἢ ὁλόκληρου κατά τὰ ἀπόδειπνα τῆς Παρασκευῆς τῶν πέντε πρώτων ἑβδομάδων πρέπει μᾶλλον νά συνδεθεῖ πρὸς τὴν ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς ὁποίας κατά τὸν πολὺ ἐπιτυχῆ αὐτὸν τρόπο οἰκονομοῦνται τὰ, λόγω τῆς πενθίμου περιόδου τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἐλλείποντα προσέορτα καί μεθέορτα. Ὁ ἀκάθιστος ὕμνος εἶναι τὸ κοντάκιο τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὁ δὲ κανὼν τοῦ Ἰωσήφ, πού συνδέεται μ' αὐτό, ἡ ποιητικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ἀγγελικοῦ ἀσπασμοῦ πρὸς τὴν Παναγία. Τὰ περὶ Ἡρακλείου, Σεργίου, Ἀβάρων καί Ἀράβων, πού ἀφηγεῖται τὸ συναξάριο καί ἐπαναλαμβάνονται κάθε φορά στὰ κηρύγματα, εἶναι συζητήσιμα. Ἐρμηνεύουν ἴσως μόνο τὴν ἀφορμὴ τῆς συνθέσεως τοῦ κοντακίου - προοιμίου «*Τῇ ὑπερμάχῳ...*», ὄχι ὁμως καί ὁλοκλήρου τοῦ ὕμνου καί τοῦ κανόνος. Πολύ δὲ περισσότερο ἀφήνουν ἀκάλυπτη τὴν αἰτία τῆς λειτουργικῆς ἐντάξεώς του στὴν περίοδο τῶν Νησιῶν, αὐτὸν, δηλαδή, τὸν σκοπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ λύση τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἡρακλείου ἔγινε στίς 8 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 626 κι ὄχι τὴν Τεσσαρακοστή.

8. Ἡ Προηγουμένη

Ἡ θεία λειτουργία δὲν ἐντάσσεται στὰ πλαίσια τῆς διαπραγματεύσεώς μας, γιατί δὲν ἀνήκει στὸν κύκλο τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου, γιὰ τίς ἰδιομορφίες τῶν ὁποίων κατά τὴν περίοδο τῆς Τεσσαρακοστῆς ἔγινε κατά δύναμιν λόγος. «*Αὕτη δὲ ἡ θεία καὶ ἱερωτάτη τῶν τελετῶν τελετὴ* (ἡ θεία λειτουργία) *οὐ τῶν ἐπὶ δοξολογιῶν ἐστίν* (τῶν ἀκολουθιῶν δηλαδή τοῦ νυχθημέρου), *ἀλλ' ἰδία... Διὸ οὐδέ περὶ ταύτης ἡμεῖς ἐν ταῖς δο-*

ξολογίαις ἐμνήσθημεν· ὅτι οὐδέ σὺν αὐταῖς ἀριθμεῖται», παρατηρεῖ εὐστοχα ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης⁶.

Τοῦτο μόνο θά λέγαμε· ὅτι κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστή διατηρεῖται καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀρχαία τάξη: Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἶναι ἡ λειτουργία τῶν καθημερινῶν (Σαββάτων), ἐνῶ ἡ λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου μένει ὡς ἡ ἐπίσημη λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τελεῖται τίς Κυριακές, τὴν Μεγάλῃ Πέμπτῃ, δηλαδή κατὰ τὴ μεγάλη καὶ ἐπίσημη ἡμέρα τῆς ἐπειείου τῆς παραδόσεως τῶν φρικτῶν μυστηρίων, καὶ κατὰ τὸ Μέγα Σάββατο, τὴν ἀρχαία δηλαδή παννυχίδα τοῦ Πάσχα. Κατὰ τίς δύο τελευταῖες περιπτώσεις ἡ λειτουργία εἶναι ἐσπερινή καὶ γι' αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἐσπερινοῦ. Αὐτὸ γίνεται γιὰ μὲν τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ κατὰ μίμηση τῆς πράξεως τοῦ Κυρίου, τῆς τελέσεως τοῦ μυστικοῦ δείπνου τὸ ἑσπέρας, γιὰ δὲ τὸ Μέγα Σάββατο λόγω τῆς ἀπολύτου νηστείας πού προβλέπεται κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτή. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἡ θεία λειτουργία ἀρχίζει, κατὰ τὴν ἀρχαία τάξη, ἀπὸ τὸ τρισάγιο (ἢ τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» κατὰ τὸ Μέγα Σάββατο). Τὰ προηγούμενα ἀνήκουν στὸν ἐσπερινό.

Ἡ Προηγιασμένη εἶναι κάτι τὸ ἐνδιάμεσο. Δέν ἀνήκει κι αὐτὴ στίς ἑπτὰ «αἰνέσεις» ἢ «δοξολογίας», ἀλλ' οὔτε καὶ εἶναι λειτουργία, τέλεση δηλαδή τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἶναι κοινωνία συνδεδεμένη μὲ ἐσπερινό καὶ περιλαμβάνει μόνο ὅσα ἀφοροῦν στὴν κοινωνία, φυσικά διοργανωμένα λειτουργικά κατὰ μίμηση τοῦ ἀντιστοίχου μέρους τῆς θείας λειτουργίας. Ἀρχίζει μὲ τὸν εἰδικὰ γραμμένο γι' αὐτὴ εἰσοδικὸ τῶν θείων μυστηρίων ὕμνο, τὸ «Νῦν αἰ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν...», ἀντὶ κερουβικοῦ, πού ἔχει εἰσαχθεῖ στὴν τάξη τῆς Προηγιασμένης τὸ 617 ἐπὶ πατριάρχου Σεργίου, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖται

6. «Διάλογος», κεφ. 301.

ἡ πορεία τῆς θείας λειτουργίας μὲ εἰδικές βέβαια εὐχές, προσαρμογές καὶ ἀρκετοὺς ἀρχαϊσμούς (ἀρχαῖο κοινωνικό, διανομή ἀντιδώρου κατὰ τὸν 33ο ψαλμό, διατήρηση τοῦ «Δι' εὐχῶν...» στὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας κ.λπ.). Τὰ πρὶν ἀπὸ τὸ «Νῦν αἰ δυνάμεις...» ἀνήκουν στὴν ἀκολουθία τῆς ἐσπερινῆς συνάξεως, μὲ ἀρκετές πραγματικές ἢ φαινομενικές ἰδιομορφίες καὶ προσαρμογές στὴ συναπτομένη σ' αὐτὴ Προηγιασμένη.

Ἔτσι, τὰ εἰρηνικά, τὰ «Πρὸς Κύριον», τὸ «Κύριε ἐκέκραξα...» καὶ οἱ ψαλμοὶ τοῦ λυχνικοῦ μὲ τὰ στιχηρά τους –στὰ ὅποια, ὅπως εἶδαμε, γιὰ νὰ μὴν παραλειφθεῖ προτάσσεται τὸ ἰδιόμελο τῶν ἀποστίχων καὶ τὸ μαρτυρικό, ἐπειδὴ ἡ Προηγιασμένη τελεῖται στὴ θέση τῶν ἀποστίχων–, ἡ εἴσοδος, τὸ «Φῶς Ἰλαρόν...», τὰ δύο ἀναγνώσματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τὰ προκείμενά τους καὶ ἡ ἔκτενής εἶναι στοιχεῖα τοῦ μοναχικοῦ ἐσπερινοῦ στὴν ἀρχαϊκὴ του μορφή, πού διατηρήθηκε κατὰ τὴν Τεσσαρακοστή. Ἡ ἔναρξη μὲ τὸ «Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία...», ἡ διευθέτηση τοῦ καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου κατὰ τὸν τύπο τῶν ἀσματικῶν ἀντιφώνων μὲ ἐνδιάμεσες συναπτες καὶ εὐχές, τὸ «Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι», τὸ «Κατευθυνθήτω», οἱ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κατηκουμένων καὶ τῶν πιστῶν, ἀκόμα καὶ τὰ πληρωτικά μὲ τίς αἰτήσεις πού λέγονται μετὰ τὴν ἀπόθεση τῶν τιμίων Δώρων ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης, ἀνήκουν στὸν ἀσματικὸ ἐσπερινό, μὲ τὸν ὅποιο ἦταν συνδεδεμένη ἡ Προηγιασμένη στίς ἐνορίες καὶ τοῦ ὁποίου ἡ τάξη ἐπηρέασε καὶ διείσδυσε καὶ στὸν μοναχικὸ ἐσπερινό. Οἱ δεήσεις ὑπὲρ τῶν «πρὸς τὸ φῶσιμα εὐτρεπιζομένων» (τὰ «διπλοκατηχούμενα») λέγονταν ἀρχικά σ' ὅλες τίς συνάξεις ἀπὸ τὴν Τετάρτη τῆς μέσης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν καὶ σ' αὐτές τίς λειτουργίες τῶν Σαββάτων καὶ Κυριακῶν, διατηροῦνται ὅμως μόνο στὴν Προηγιασμένη. Στίς ἐνορίες κατὰ τίς Προηγιασμένες διατηρήθηκαν οἱ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κατηκουμένων (χαρακτηριστικὸ καὶ αὐτὸ τῆς συντηρητικότητος τῆς περιόδου), πού, ὡς γνωστό, στίς ἑλληνικές ἐνοριακές ἐκκλησίες ἐπικρατεῖ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ λέγονται κατὰ τίς λειτουργίες μυστικῶς, δηλαδή νὰ παραλείπονται. Εἰδικές προσαρμογές τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς

ἀκολουθίας γιά τήν τέλεση τῆς Προηγιασμένης εἶναι ἡ ἔνδυση τῶν λειτουργῶν μέ πλήρη στολή, ἡ προπαρασκευή τῶν τιμίων δώρων κατά τό κάθισμα καί οἱ δύο εὐχές τῶν πιστῶν, πού συνδέουν σύναξη καί λειτουργία, ὅπως καί στίς λειτουργίες Χρυσσοτόμου - Μ. Βασιλείου.

Ἡ Προηγιασμένη, ὡς γνωστό, σήμερα τελεῖται ὅλες τίς νηστιμες ἡμέρες τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς (ἐκτός δηλαδή Σαββάτου, Κυριακῆς καί τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ) καί τίς τρεῖς πρῶτες ἡμέρες τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Παλαιότερα ἐτελεῖτο καί κατά τήν Τετάρτη καί Παρασκευή τῆς Τυροφάγου μέ μερικές ἰδιορρυθμίες (ἕνα μόνο Παλαιοδιαθηκικό ἀνάγνωσμα, παράλειψη τοῦ «*Ὡς Χριστοῦ...*» καί ψαλμωδία ἀντί τοῦ «*Κατευθυνθήτω*» τοῦ «*Ἐλπισάτω Ἰσραήλ ἐπί τόν Κύριον...*»). Κατά τήν τέλεσή της σέ μῆνες ἁγίων προστίθεται, μετά τό «*Κατευθυνθήτω*», ἀπόστολος καί εὐαγγέλιο, κατά δέ τή Μεγάλη Ἑβδομάδα στήν ἴδια θέση ἡ προβλεπομένη εὐαγγελική περικοπή. Ἐπίσης ἐτελεῖτο καί κατά τή Μεγάλη Παρασκευή. Καί ἔπαυσε μέν πρὶν ἀπό ἀρκετοῦς αἰῶνες νά τελεῖται κατ' αὐτή ἡ Προηγιασμένη, διασώθηκαν ὁμως ἴχνη της στή σημερινή ἀκολουθία: τά τρία ἀναγνώσματα (Ἡσαΐας, ἀπόστολος καί εὐαγγέλιο – ἡ Ἔξοδος καί ὁ Ἰώβ εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἡ συνέχεια καί τό τέλος τῆς κατά συνέχειαν ἀναγνώσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κατά τίς ἑσπερινές συνάξεις τῶν Νηστειῶν) καί ἔθιμικά ἡ ἔνδυση τοῦ πρώτου ἱερέως μέ πλήρη στολή καί ἡ διανομή τοῦ ἀντιδώρου στό τέλος τῆς ἀκολουθίας, πού συνηθίζεται κατά τόπους.

Ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι ἡ Προηγιασμένη ἐτελεῖτο, ἔστω καί προαιρετικά («*ἀπό τόν θέλοντα*») κατά τήν τοπική συνήθεια, καί κατά τίς Τετάρτες καί Παρασκευές τοῦ ὑπολοίπου ἔτους, καθὼς καί κατά τήν Ὑψωση τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Ἐνωρίς ὁμως ἡ τέλεσή της περιορίσθηκε μόνο κατά τήν Τεσσαρακοστή καί ἀποτελέσε τό κατ' ἔξοχὴν γνώρισμα τῆς περιόδου αὐτῆς, «*ὅτι αὕτη παρὰ τὰς ἄλλας (νηστειᾶς) μόνη πρώτη ἐστὶ καὶ ἐξαιρέσιος καὶ τοῦ Κυρίου νηστεία..., τὴν μεγάλην ὀνομαζομένην*

καὶ οὕσαν Τεσσαρακοστήν»⁷. Γιά τό λόγο αὐτό ἡ λειτουργία τῶν Προηγιασμένων σέ πολλά χειρόγραφα χαρακτηρίζεται ὡς «*Λειτουργία τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς*». Δέν ἔρχεται μόνο, κατά ἕνα ἐξαιρετικά ἐπιτυχῆ τρόπο, νά ἀναπληρώσει τό εὐχαριστιακό κενό πού δημιουργεῖται κατά τήν πένθιμο περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς λόγω ἀπαγορεύσεως τῆς τελέσεως τοῦ πασχαλίου μυστηρίου τῆς θείας λειτουργίας καί νά καλύψει τήν ἀνάγκη συχνότερας μετοχῆς στό Κυριακὸ δεῖπνο. «*Εἰς μείζον ἡμῶν ἀγώνισμα*»⁸ συνδέει τήν κοινωνία τῶν προηγιασμένων μέ τόν ἑσπερινό. Ἔτσι ἡ Προηγιασμένη ἀποτελεῖ τό ἀποκορύφωμα τῆς ἀκολουθίας τῶν καθημερινῶν τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἡμερῶν νηστειᾶς, κατανύξεως, γονυκλισιῶν, ἔκτενοῦς προσευχῆς καί λατρείας καί ἀγῶνος πνευματικοῦ. Μετά ἀπὸ τήν ἐργώδη αὐτὴ δική μας προσπάθεια ἔρχεται στό τέλος τῆς ἡμέρας ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τῶν προηγιασμένων νά ἐπιβραβεύσει τοὺς νικητὲς καί νά τοὺς ἐνισχύσει γιά τὴ συνέχιση τοῦ ἀγῶνος. «*Ἀγιαζόμεθα δέ ταῖς εὐχαῖς καὶ τῇ ὄψει τῶν ὀφθαλμῶν ἅμα τῷ νοῦ, αὐτόν ὁρῶντες τὸν Κύριον κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ εἰς ἰλασμόν ἡμῶν προτιθέμενον καὶ μεταδιδόμενον τοῖς ἀξίοις τῆς αὐτοῦ κοινωνίας*»⁹. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Προηγιασμένη, στήν πραγματικὴ κι ὄχι στήν τυπικὴ, ἀλλὰ στήν ἀληθινὴ ἑσπερινὴ τέλεσή της –πρὸς τὴν ὁποία, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ μία ἡμέρα τῆς ἑβδομάδος, τὴν Τετάρτη κατά προτίμηση, πρέπει νά κατατείνουμε καί νά ἐπιστρέψουμε– ὄχι μόνο ἐντάσσεται στό σύστημα τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸν καρπὸ καί τὸν σέφανο καί τὸν ἄξονα γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο αὐτὴ στρέφεται καί τό στόχο σὸν ὁποῖο μᾶς κατευθύνει.

7. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, «Ἀποκρίσεις», ἐρῶτ. 56.

8. Ἐνθ' ἀνωτ.

9. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, «Ἀποκρίσεις», ἐρῶτ. 55.

Θά μοῦ ἐπιτρέψετε ὡς κολοφώνα τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς νά βάλω ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό ἓνα ἀπιθάνου ὠραιοῦτος κείμενο, πού ἐκφράζει ὅλη τή θεολογία, ὅλη τή φιλοσοφία, ὅλη τήν πίστη, τήν ἐλπίδα καί τήν ἐγκαρτέρηση τοῦ χριστιανοῦ, τήν ἐν Χριστῷ παλληκαριά καί αἰσιοδοξία του ἀπέναντι στό μυστήριο τῆς ζωῆς καί στό μυστήριο τοῦ θανάτου, τήν ἥρωϊκή ἀποδοχή καί τή δοξολογική του ὑπέρβαση. Προέρχεται ἀπό τή δευτέρα εὐχή τῆς τρίτης γονυκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς, πού ἀποδίδεται στόν Μέγα Βασιλεῖο:

«Σόν γάρ ὡς ἀληθῶς καί μέγα ὄντως μυστήριον, Δέσποτα τῶν ἀπάντων καί ποιητά, ἢ τε πρόσκαιρος λύσις τῶν σῶν κτισμάτων καί ἢ μετὰ ταῦτα συνάφεια καί ἀνάπαυσις ἢ εἰς τοὺς αἰῶνας. Σοί χάριν ἐν πᾶσιν ὁμολογοῦμεν, ἐπί ταῖς εἰσόδοις ἡμῶν ταῖς εἰς τόν κόσμον τοῦτον καί ταῖς ἐξόδους, αἱ τὰς ἐλπίδας ἡμῶν τῆς ἀναστάσεως καί τῆς ἀκηράτου ζωῆς διά τῆς σῆς ἀψευδοῦς ἐπαγγελίας προμνηστεύονται, ἧς ἀπολαύσοιμεν ἐν τῇ δευτέρᾳ μελλούσῃ παρουσίᾳ σου... Οὐκ ἔστιν οὖν, Κύριε, τοῖς δούλοις σου θάνατος, ἐκδημούντων ἡμῶν ἀπό τοῦ σώματος καί πρὸς σέ τόν Θεόν ἐνδημούντων, ἀλλά μετάστασις ἀπό τῶν λυπηροτέρων ἐπὶ τὰ χρησιότερα καί θυμηδέστερα καί ἀνάπαυσις καί χαρά».

Z'

**ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΒΑΠΤΙΣΜΑ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ - ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΗ
ΘΕΩΡΗΣΗ**

ΣΤΗΝ εισήγηση αὐτή θά ἐξετάσουμε τό ἅγιο Βάπτισμα ἀπό τελετουργικῆς πλευρᾶς. Θά παρακολουθήσουμε δηλαδή βῆμα πρὸς βῆμα τὴν τέλεσή του, σχολιάζοντας τὰ κύρια σημεῖα τῶν ἐπὶ μέρους λειτουργικῶν στοιχείων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζεται, κάνοντας σύντομες ἀναδρομὲς στὴν ἐξέλιξη τῶν λειτουργικῶν αὐτῶν τύπων καὶ στό θεολογικό τους νόημα. Στόχος μας δέν εἶναι οὔτε ἡ ἱστορία οὔτε ἡ θεολογικὴ ἔννοια τῶν μορφῶν αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα αὐτὰ ἔχουν ἀποτελέσει τό ἀντικείμενο ἄλλων διεξοδικῶν διαπραγματεύσεων σέ προηγούμενες εἰσηγήσεις. Σκοπός μας εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἀκολουθία, τό ἅγιο δηλαδή βάπτισμα ὅπως τελεῖται σήμερον στὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία μας, τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα παρουσιάζει ἡ τέλεσή του καὶ ὁ τρόπος ἀντιμετώπισέως τους, εἴσι ὥστε νά τελεῖται ἡ ἱερὴ αὐτὴ ἀκολουθία μέ τὴν ἀρμόζουσα τάξη, εὐπρέπεια καὶ ἀκρίβεια. Στὴν ἀναζήτησή μας αὐτὴ ὁδηγῶ ἔχουμε τὴν ἱστορία, μ' ἄλλα λόγια τὴν παράδοση, ὅπως διαμορφώθηκε στοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς ἀκμῆς καὶ ὅπως ἐξελίχθηκε στὰ δύο χιλιάδες χρόνια τῆς ἱστορικῆς τῆς πορείας. Αὐτὴ ἡ ἀναδρομὴ στὴν παράδοση μᾶς εἶναι πάρα πολὺ χρήσιμη, γιατί μαζί μέ τό θεολογικό νόημα, τό σημεινόμενο ἀπὸ τοὺς λειτουργικούς τύπους, μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ τὸν ὀρθό καὶ μέ ἐπίγνωση τρόπο τελέσεώς τους, ἐπομένως ὁδηγεῖ στὴ βελτίωση τῆς σημερινῆς πράξεως, ὅπου τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖο καὶ ἐπιβλητό.

Ἡ λαμπρὴ πραγματικὰ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος κατὰ τὴ διάρκεια τῶν εἴκοσι αὐτῶν αἰῶνων ἦταν ἐπόμενο νά ὑποστῇ ἀρκετὲς φθορές. Σέ μιὰ Ἐκκλησία ἔντονα παραδοσιακὴ, ὅπως ἡ Ὁρθόδοξος, οἱ φθορές αὐτὲς μποροῦν νά ἀποκατασταθοῦν μέ τὴν ἀναζήτησιν καὶ συμμόρφωσιν πρὸς τίς ἀφθορες μορφές τῆς ἀρχαίας πράξεως, τῆς βαπτισματικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου καὶ ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατό.

Στή συνέχεια θά ἰδοῦμε πολλά τέτοια παραδείγματα. Προκαταβολικά ὁμως πρέπει νά δηλωθεῖ ὅτι, ὅπως στίς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου, πού ἐξετάσαμε σέ προηγούμενο Συνέδριο, ἔτσι καί στήν τελεσιουργία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἔχουμε μιά παράλληλη προβληματική, πού ἐπιβάλλει ἀνάλογη ἀντιμετώπιση. Ἐκεῖ οἱ δυσκολίες προέρχονται ἀπό τήν ἐπικράτηση στίς ἐνορίες τῆς μοναχικῆς τάξεως καί τοῦ Ἁγιοσαββιτικοῦ Τυπικοῦ. Ἐδῶ ἀπό τόν νηριοβαπτισμό. Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὅπως διαμορφώθηκε στά χρόνια τῆς ἀκμῆς, προϋποθέτει ἐνήλικες βαπτιζομένους. Ἐδῶ ὁμως καί πάρα πολλούς αἰῶνες ἔχει ἐπικρατήσει ὁ νηριοβαπτισμός, πράξη νόμιμη καί κανονική κατά πάντα, καθαγιασμένη ἀπό τή μακροαίωνα παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό ὁμως εἶχε σοβαρές συνέπειες στήν τέλεση τοῦ βαπτίσματος, στήν κατήχηση, στοὺς ἐξορκισμούς, στόν τρόπο τοῦ βαπτίσματος καί τοῦ χρίσματος, στή θέση τοῦ ἀναδόχου, στίς προβαπτισματικές καί μεταβαπτισματικές τελετές καί σέ ἄλλες ἐμφανεῖς ἢ λιγότερο ἐμφανεῖς λεπτομέρειες. Εἶχε ὁμως καί μιά τραγικότερη συνέπεια: Μέ τήν ἐπικράτηση τῆς κατ' οἰκονομίαν πράξεως στό βάπτισμα τῶν νηπίων, λησμονήθηκε ὁ ἀκριβῆς τρόπος βαπτίσματος τῶν ἐνηλίκων καί, ὅταν ἔρχεται ὥρα νά ἐφαρμοσθεῖ ἡ ἀκρίβεια, βαπτίζουμε τοὺς ἐνήλικες σάν νά ἦταν βρέφη. Καί οἱ προτεινόμενες λύσεις εἶναι παρόμοιες. Ἐκεῖ, στίς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου, ἡ ἀκρίβεια ἐπιβάλλεται καί ἀπαιτεῖται στίς ἀκολουθίες τῶν ἱερῶν μονῶν καί ἡ οἰκονομία, ἐλεγχόμενη ὁμως καί ὀρθά ἐφαρμοζομένη οἰκονομία, ἀποτελεῖ τήν λύση ἀνάγκης τῆς πράξεως τῶν ἐνοριῶν. Ἐδῶ ἡ ἀκρίβεια ἐπιβάλλεται χωρίς ἀλλοιώσεις καί ἐπιτομές στό βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων ἢ οἰκονομία στό βάπτισμα τῶν νηπίων.

Κατωτέρω θά διαπραγματευθοῦμε πρῶτα τό βάπτισμα τῶν νηπίων, ἀκολουθώντας τή σειρά τοῦ Εὐχολογίου, καί στή συνέχεια σέ ἰδιαίτερη ἐνότητα θά ἐξετάσουμε τό βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων.

* * *

Τό διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, ὅπως παρουσιάζεται στά ἐν χρήσει Εὐχολογία μας, μαζί μέ τίς προβαπτισματικές καί μεταβαπτισματικές πράξεις πού τό πλαισιώνουν, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Α'. Προβαπτισματικά εὐχαί.

1. *Εὐχαί εἰς γυναῖκα λεχώ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου αὐτῆς.*

2. *Εὐχή εἰς τό κατασφραγίσαι παιδίον λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἀπό τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.*

3. *Εὐχαί εἰς τό ἐκκλησιάσαι παιδίον μεθ' ἡμέρας τεσσαράκοντα.*

(4. *Εὐχή εἰς γυναῖκα ὅταν ἀποβάλλῃται.*)

5. *Εὐχή εἰς τό ποιῆσαι κατηχούμενον.*

6. *Τρεῖς ἀφορκισμοί.*

7. *Τελική εὐχή ἐξορκισμοῦ - ἐμφύσησις - σφράγισις.*

8. *Ἀπόταξις - σύνταξις - ὁμολογία πίστεως.*

9. *Εὐχή εἰς τό πρὸς ὦραν βαπτίζειν.*

Β'. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος (βαπτισματική θεία Λειτουργία).

1. *Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία...*

2. *Τά εἰρηνικά (μεγάλη συναπτή).*

3. *Εὐχή ἱλαστική τοῦ ἱερέως.*

4. *Εὐχή καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος.*

5. *Εὐλογία τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου - χρίσις.*

6. *Βάπτισις (τριπλή κατάδυσις καί ἀνάδυσις).*

«*Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι...*» (Ψαλμ. λα').

7. *Εὐχή τοῦ μύρου - χρίσις.*

8. *Ἐνδυσις μέ τόν ἐμφώτιον χιτῶνα.*

«*Χιτῶνά μοι παράσχου...*».

9. «*Ὅσοι εἰς Χριστόν...*», Ἐναγνώσματα: ἀπόστολος, εὐαγγέλιον (καί τά λοιπά τῆς θείας Λειτουργίας).

Γ. Μεταβαπτισματικά πράξεις.

1. Ἀπόλουςις.
3. Τριχοκουρία.

* * *

Ἀπό τίς τρεῖς πρώτες προβαπτισματικές εὐχές ἡ ἀκολουθίες μόνο ἢ δευτέρα, ἡ εὐχή τῆς ὀγδόης ἡμέρας, εἶναι ἀρχαία καί πράγματι «προβαπτισματική» μέ τήν κυρία ἔννοια τοῦ ὄρου. Πρόκειται γιά μιὰ σύντομη καί ὠραία εὐχή πού συνόδευε τήν «σφραγισή» διά τοῦ σημείου τοῦ τιμίου σταυροῦ καί τήν κατάταξη - ἐγγραφή τῶν κατηκουμένων στά μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἀκριβέστερα στούς ὑποψηφίους χριστιανούς, τούς κατηκουμένους. Κάνει ρητῶς λόγο γιά τή σημείωση διά τοῦ τιμίου σταυροῦ («σημειωθήτω τό φῶς τοῦ προσώπου σου ἐπί τόν δοῦλόν σου... καί σημειωθήτω ὁ σταυρός τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ καί τοῖς διαλογισμοῖς αὐτοῦ») καί τή σταθερή ἀπόφασή του νά φύγει ἀπό τή ματαιότητα τοῦ κόσμου καί ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ διαβόλου καί νά ἀκολουθήσει τήν ὁδό τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ. Στό ἐξῆς θά εἶναι καί θά ὀνομάζεται «Χριστιανός (κατηκούμενος)», θά φέρει δηλαδή τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτό τό κοινό καί τίμιο ὄνομα τοῦ Χριστιανοῦ ἀναφέρεται στή συνέχεια ἡ εὐχή καί παρακαλεῖ τόν Θεό νά στηρίξει τόν νέο Χριστιανό στήν πίστη, ἔτσι ὥστε νά μείνει σ' αὐτόν «ἀνεξάρτητον» τό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Χριστιανοῦ, δηλαδή νά μὴν ἀλλαξοπιστήσει, ἀλλά, ἀφοῦ ἀξιωθεί νά μετάσχει τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καί τῆς θείας κοινωνίας (ὁ ὑπαιγιμός εἶναι σαφής: «συναπτόμενον ἐν καιρῷ εὐθέτω τῇ ἁγίᾳ σου Ἐκκλησίᾳ καί τελειούμενον διά τῶν φρικτῶν μυστηρίων τοῦ Χριστοῦ σου»), νά διατηρήσει ἀθραυστή τή σφραγίδα τοῦ Χριστοῦ καί, πολιτευόμενος κατά τίς ἐντολές Του, νά τύχει τῆς μακαριότητος τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ στή βασιλεία Του. Ἡ εὐχή σαφῶς μᾶς μεταφέρει στήν πρώτη περιόδο τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ὄριμος ἐνήλικος μὴ χριστιανός, Ἰουδαῖος ἢ ἐθνικός, πού ἀπό φιλική διάθεση ἢ καί ἀπό περιέργεια, ἐλεύθερα καί ἀδέσμευτα παρακολουθοῦσε τίς

συνάξεις τῶν Χριστιανῶν καί ἄκουγε τά ἀναγνώσματα καί τό κήρυγμα κατ' αὐτές («ἀκροώμενος») καί ἀποχωροῦσε ἀπό τή σύναξη ἀμέσως μετά ἀπό αὐτά, κάποτε ἐξεδήλωνε τήν ἐπιθυμία νά γίνεи Χριστιανός. Τότε ἐνιασσοῦσαν στήν τάξη τῶν κατηκουμένων, σφραγιζόταν διά τοῦ σημείου τοῦ τιμίου σταυροῦ καί τοῦ διάβαζαν τήν παρούσα εὐχή. Ἦταν στό ἐξῆς «Κατηκούμενος».

Ὅταν ἐπικράτησε ὁ νηπιοβαπτισμός ἡ εὐχή ἔχασε τό ἀρχικό της νόημα καί λησμονήθηκε ὁ πραγματικός προορισμός της. Ἔπαθε μάλιστα καί μιὰ φθορά στό καιριότερο –ἀλλά καί δυσκολώτερό της– σημείο. Τό καιριο αἴτημά της «ἀνεξάρτητον μείναι τό ὄνομά σου τό ἅγιον ἐπ' αὐτόν» δέν ἦταν πιά κατανοητό. Τό «ἀνεξάρτητον» ἔγινε σέ νεώτερα χειρόγραφα καί ἔντυπα «ἀνεξάρτητον». Ἡ διαφορὰ τῶν δύο λέξεων συνίσταται σέ ἓνα γράμμα, στό τ ἀντί τό ν, τό ἀληθινό ὅμως νόημα κατεστράφη, γιατί τό «ἀνεξάρτητον» εἶναι ἡ πραγματική «καρδιά» τῆς εὐχῆς. Εὐτυχῶς σιά νεώτερα ἔντυπα ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἡ λέξη στό ὀρθό («ἀνεξάρτητον» καί ὄχι «ἀνεξάρτητον»). Ἔστω ὅμως κι ἂν ἄλλαξαν οἱ συνθήκες, ὅπως συμβαίνει συχνά στή θεία λατρεία, ἡ εὐχή δέν χάθηκε. Ἐντάχθηκε σ' ἓνα νεοπαγές σύνολο προβαπτισματικῶν στοιχείων, πού δημιουργήθηκε γιά νά καλυφθοῦν οἱ νέες ἀνάγκες, πού ἀνέκυψαν μέσα στήν κοινωνία τῶν ἐκ γενετῆς πιά χριστιανῶν. Τό παιδί τῶν χριστιανῶν γονέων εἶναι ἀπ' αὐτή τή γέννησή του, τρόπον τινά, δυνάμει «ἅγιο», δηλαδή κατηκούμενος χριστιανός. Κατά τό ἀποστολικό λόγο τά παιδιά, ἔστω καί ἂν ἓνας ἀπό τούς γονεῖς τους εἶναι χριστιανός, εἶναι ἅγια: «ἐπεὶ ἄρα τά τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστί, νῦν δέ ἅγια ἐστί» (Α' Κορ. ζ 14). Πόσο μᾶλλον οἱ θεόβλαστοι καρποὶ τοῦ ἐν Χριστῷ τιμίου γάμου δύο χριστιανῶν γονέων. Στό νέο αὐτό σχῆμα ἡ εὐχή διατήρησε τήν ἀνάμνηση τῆς συνδέσεως μέ τό ὄνομα, ὄχι ὅμως τώρα τοῦ Χριστιανοῦ, ἀλλά μέ τό προσωπικό ὄνομα τοῦ νέου ἀνωνόμου ὡς τότε ἀνθρώπου, πού ἀργότερα χαρακτηρίσθηκε ὡς «βαπτιστικό ὄνομα». Κατά ἐπίδραση μάλιστα τῆς ἰουδαϊκῆς πράξεως

τῆς περιτομῆς καί τῆς κατ' αὐτήν ὀνοματοδοσίας, ἡ εὐχή αὐτή ὀρίσθηκε νά διαβάζεται τήν ὀγδόη ἡμέρα ἀπό τῆς γεννήσεως καί πλαισιώθηκε στή νεωτέρα πράξη μέ συνήθη προκαταρκτικά στοιχεῖα καί κατακλείδα καί πῆρε τή μορφή μικρῆς ἀκολουθίας. Ἐπιστρατεύθηκαν ὁμοίως γιά τή διακόσμησή της καί μερικά τροπάρια (ἀπολυτίκιο τῆς ἡμέρας ἢ τοῦ ἁγίου τοῦ ναοῦ, «Τῆ προεβεία, Κύριε...» καί τό τροπάριο τῆς Ὑπαπαντῆς «Χαῖρε κεχαριτωμένη...» τελείως ἀκαιρα).

Δέν ξεύρω ἄν καί κατά πόσον ἡ εὐχή, ἢ μᾶλλον ἡ ἀκολουθία αὐτή, εἶναι βιώσιμη στήν ἐποχή μας. Οὔτε ἡ ἔξοδος τοῦ νηπίου ἀπό τό σπίτι, οὔτε ἡ τέλεσή της «πρό τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ», κατά τήν τυπική διάταξη, ὅταν μάλιστα οἱ καιρικές συνθήκες εἶναι δυσμενεῖς, οὔτε ἡ προσαγωγή ἀπό τή μαῖα εὐδοῦνεται σήμερα. Συνήθως, νομίζω, τήν διαβάζουν οἱ ἱερεῖς μετά ἀπό τίς εὐχές τῆς πρώτης ἡμέρας, ἄν δέν διαβασθοῦν τήν ἡμέρα ἐκείνη ἀλλά ἀργότερα, ἢ πρῖν ἀπό τίς εὐχές τοῦ σαραντισμοῦ στήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ κατά τόν ἐκκλησιασμό τοῦ βρέφους. Γι' αὐτές θά μιλήσουμε σέ λίγο. Ἄς τηρεῖται ἡ παράδοση ὅπου καί ὅπως εἶναι δυνατό.

Ἡ εὐχή πάντως τῆς ὀγδόης ἡμέρας, ὡς εὐχή ὀνοματοδοσίας κατά τήν νεωτέρα πράξη, ἔχει νά μάς διδάξει κάτι πολύ σημαντικό. Ὅτι δηλαδή ἄλλο εἶναι ἡ ὀνοματοδοσία καί ἄλλο τό βάπτισμα. Τό παιδί ἤδη ἀπό τήν ὀγδόη ἡμέρα, κατά μίμνησιν τῆς ὀνοματοδοσίας τοῦ Κυρίου, φέρει πιά τό ὄνομά του καί μέ αὐτό βαπτίζεται ἀργότερα, ὅπως καί μέ αὐτό τό ὄνομα κοινωνεῖ ἢ μετέχει τῶν λοιπῶν μυστηρίων. Τό «Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (δεῖνα)» κατά τό βάπτισμα, εἶναι ταυτόσημο μέ τό «Μεταλαμβάνει ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (δεῖνα)» κατά τή θεία κοινωνία, «Χρίεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (δεῖνα)» κατά τή χρῆση μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο καί μέ τό ἅγιο μύρο, «Ἀρραβωνίζεται ἢ στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (δεῖνα)» κατά τόν ἀρραβώνα καί τόν γάμο καί τά ὅμοια. Ἡ πρώτη πάντως ἐπίσημη ἐμφάνισιν τοῦ νεοφωτίστου κατά τό βάπτισμα καί ἡ ἔνταξή του στήν Ἐκκλησία μέ τό ὄνομά του, διά τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, συνε-

τέλεσε στό νά ταυτισθεῖ στή συνείδηση τοῦ λαοῦ βάπτισμα καί ὀνοματοδοσία καί νά θεωρηθεῖ ταυτόσημο τό «βαπτίζειν» καί τό «ὀνοματίζειν», μέ ὅλες τίς παρενέργειες τῆς παρερμηνείας αὐτῆς (π.χ. ἀναβολή τοῦ ἁγίου βαπτίσματος μέχρις ὅτου εὐρεθεῖ τρόπος συμφωνίας τῶν ἐνδιαφερομένων, χρῆση τοῦ ὄρου «βάπτισμα» σέ ἀνιέρους περιπτώσεις, ἀκόμη καί ἀναβαπτισμοί παιδιῶν). Ἡ ἔλλειψη συστηματικῆς μυσταγωγικῆς κατηχήσεως ἀσφαλῶς ἦταν ἡ αἰτία πού δέν βοήθησε τό λαό νά συλλάβει τίς δύσκολες θεολογικές συνέπειες τοῦ βαπτίσματος (παλιγγενεσία, ὁμοίωμα θανάτου καί ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καινότητα Πνεύματος ἁγίου, ἔνταξη στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καί τά ὅμοια) καί νά τό θεωρήσει τυπική πράξη ὀνοματοθεσίας.

Οἱ ἄλλες δύο εὐχές ἢ μᾶλλον ἀκολουθίες, τῆς πρώτης ἡμέρας καί τῆς τεσσαρακοστῆς ἀπό τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου, ἔχουν μιά παρόμοια, ἀλλ' ὄχι ἐξ ἴσου πολύπλοκη καί ἐνδιαφέρουσα ἱστορία μ' αὐτήν τῆς ὀνοματοδοσίας. Ξεκίνησαν κι αὐτές ὡς εὐχές καί ἔφθασαν μέ τίς συνήθειες προοθηκῆς νά ἐξελιχθοῦν σέ μικρές ἀκολουθίες, πού τελοῦνται ἡ πρώτη στόν οἶκο καί ἡ δευτέρα στό ναό. Δέν θά ἐπιμείνουμε πολύ σ' αὐτές, γιατί δέν ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τό ἅγιο βάπτισμα, ὅπως ἡ προηγουμένη.

Ὡς ἔμπνευση μποροῦμε νά τή χαρακτηρίσουμε ὡς ἰδιαίτερα ἐπιτυχή. Τί πῶ φυσικό καί πῶ εὐγενές καί ἀνθρώπινο νά προστρέξει ὁ ἱερεὺς, ὁ καλός ποιμὴν, ἐξ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας, νά χαιρετίσει τήν ἔλευση τοῦ νέου ἀνθρώπου στόν κόσμον, νά εὐχηθεῖ καί νά εὐλογῆσει τό βρέφος καί νά προσευχηθεῖ γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας τῆς λεχοῦς, συχαίροντάς την γιά τήν ἐκπλήρωση τῆς ὑψιστῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κατά τό θέλημα τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ αὐξήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τῆς συμμετοχῆς δηλαδή στό ἔργο τῆς θείας δημιουργίας. Ὅμοίως τί πῶ θεάρεστο ἢ νέα μπτέρια, μετά τήν πάροδο τοῦ συμβατικοῦ χρόνου τῶν «σπλαχνικῶν ἐνοχλήσεων» τοῦ τοκετοῦ, νά ἔλθει μέ τό ἀριγέννητο βρέφος στό ναό τοῦ Θεοῦ γιά νά εὐχαριστήσῃ τό Θεό

για τή σωτηρία της καί νά προσφέρει σ' Αὐτόν τόν νέο ἄνθρωπο πού ἔφερε στόν κόσμο. Εἶναι δέ χαρακτηριστικό καί ἄξιο ἰδιαίτερης ὑπογραμμίσεως ὅτι οἱ εὐχές - ἀκολουθίες αὐτές μαζί μέ τήν εὐχή τῆς ὀγδόης ἡμέρας ἀποτελέσαν ἕνα εἶδος βαθμίδων κλίμακος πρὸς τό ἅγιο βάπτισμα, ἕνα, τρόπον τινά, νέο θεσμό κατηχουμένων, πού ἀντικατέστησε τόν παλαιό, δομημένο μάλιστα κατά τό πρότυπο καί ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν ἀντιστοιχῶν γεγονότων τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς βίου τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ: Γέννηση = εὐχές πρώτης ἡμέρας, Περιτομή - ὀνοματοδοσία = εὐχή ὀγδόης ἡμέρας, Ὑπαπαντή = εὐχή τεσσαρακοστῆς ἡμέρας. Πρόκειται γιά ἕνα θαυμαστῆς συλλήψεως σχῆμα, κατά τό ὅποιο ὁ νέος ἄνθρωπος συσσωματούμενος μέ τό Χριστό, ζεῖ καί αὐτός τά γεγονότα τῆς σωτηρίας μας σέ προσωπικό πιά επίπεδο. Ἀναφορές στά σωτηριολογικά αὐτά γεγονότα ὑπάρχουν στίς ἴδιες τίς εὐχές, ἐπιτείνονται δέ μέ τή χρήση τῶν ἀντιστοιχῶν ἀπολυτικίων τῶν ἑορτῶν αὐτῶν, πού σέ μεταγενέστερη ἐποχή ἔχουν εἰσαχθεῖ («Ἡ γέννησίς σου, Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν...», «Ἡ γέννησίς σου, Θεοτόκε...» τήν πρώτη ἡμέρα, «Χαῖρε, κεχαριτωμένη Θεοτόκε Παρθένε...» τήν τεσσαρακοστή).

Παρά ταῦτα οἱ εὐχές αὐτές, γραμμένες σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ἔχουν δύο σημαντικά μειονεκτήματα, πού ἐπισκιάζουν τά ἀνωτέρω. Πρῶτο, ἀγνοεῖται τελείως ὁ πατέρας καί ὡς πρὸς τήν συμμετοχή του στή γέννηση τοῦ παιδιοῦ καί ὡς πρὸς τήν ψυχοσωματική ἀκαθαρσία, πού καταλογίζεται ἀποκλειστικά στή μητέρα. Αὐτή βαστάζει ὅλο τό βάρος τῆς ἐπιδράσεως ἀπό τίς σχετικές περὶ ἀκαθαρσίας διατάξεις τοῦ παλαιοῦ νόμου τοῦ Λευϊτικοῦ καί αὐτῆς διὰ τῶν εὐχῶν ζητεῖται ἡ κάθαρση καί ἡ συχώρηση. Ἔτσι τό εὐτυχές γεγονός τῆς γεννήσεως συμπίπτει σέ καταργηθεῖσες ἀπό τό νόμο τῆς χάριτος παμπάλαιες ἀντιλήψεις, πού εὐλόγα προκαλοῦν στήν ἐποχή μας ἀντιλογίες καί ἐνστάσεις. Πάντως ὁ τονισμός τῶν θεματικῶν στοιχείων τῶν εὐχῶν αὐτῶν, τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ γεννήσει νέου ἀνθρώπου, τῆς εὐλογίας, τῆς εὐχαριστίας καί τῆς ἀφιερώσεως

στό Θεό καί πρὸ πάντων τῆς μιμήσεως τῆς ζωῆς τοῦ Κυρίου, ὅταν καταλλήλως προβάλλονται, μποροῦν νά ζωογονήσουν καί νά δώσουν τό ἀρχικό καί δυναμικό νόημα στίς ἀκολουθίες αὐτές.

Μιλήσαμε γιά «βαθμίδες κλίμακος» πού ὀδηγοῦν στό βάπτισμα. Οἱ εὐχές προϋποθέτουν ἀβάπτιστο τό παιδί, πού ἔχει ὅμως ὄνομα ἤδη ἀπό τήν ὀγδόη ἡμέρα. Τό νά τελεῖται ὁ σαραντισμός, ὁ ἐκκλησιασμός δηλαδή τοῦ βρέφους καί ἡ ἀφιέρωσή του στό Θεό, μετά τό ἅγιο βάπτισμα, ἀποτελεῖ σχῆμα πρωθύστερο, ἀφοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἶναι πιά τίμιο μέλος τοῦ Χριστοῦ, κατοικητήριο τοῦ ἁγίου Πνεύματος καί μέτοχο τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων διὰ τῆς θείας κοινωνίας. Τό βάπτισμα, ἐκτός βέβαια κινδύνου ἀνάγκης, ἐπικειμένου δηλαδή θανάτου, πρέπει νά δίδεται μετά τήν τεσσαρακοστή ἡμέρα, μετά δηλαδή τόν ἐκκλησιασμό τοῦ βρέφους καί τῆς μητέρας του. Πάντως καί στήν περίπτωση τελέσεως τοῦ ἁγίου βαπτίσματος πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἡ ἀκολουθία τοῦ σαραντισμοῦ γίνεται κυρίως γιά τήν μητέρα, ὅσα δέ ἀφοροῦν στό βαπτισμένο ἤδη νήπιο, ἢ παραλείπονται ἢ μετατρέπονται καταλλήλως, ὅπως καθορίζεται στό Εὐχολόγιο, χωρίς βεβαίως νά αἰρεται τελείως τό πρωθύστερο τοῦ πράγματος.

Ἐπίσης κάναμε λόγο γιά ἰουδαϊκές ἐπιδράσεις. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικό ὅτι ὁ σαραντισμός γίνεται μετά τήν συμπλήρωση σαράντα ἡμερῶν ἀπό τῆς γεννήσεως, εἴτε εἶναι ἄρρεν εἴτε θήλυ τό βρέφος. Κατά τήν ἰουδαϊκή πράξη ἀντιστρόφως ὁ καθαρισμός τῆς γυναίκος σέ περίπτωση γεννήσεως θήλεος βρέφους διαρκοῦσε διπλάσιο χρόνο, ὀγδόντα δηλαδή ἡμέρες. Δεῖγμα καί τοῦτο τῆς ἰσοτίπτος τῶν φύλων πού εἰσήγαγε ὁ Χριστιανισμός. Τό ὅτι μόνο τό ἄρρεν βρέφος εἰσάγεται στό ἅγιο βῆμα ὀφείλεται σέ ἄλλο λόγο. Εἶναι, τρόπον τινά, μιά «πρόληψις» τῆς ἱερωσύνης, πού ἐπιφυλάσσεται στοὺς ἄνδρες. Παρά ταῦτα παλαιότερα, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς διατάξεις τῶν χειρογράφων καί ἀπό τή μαρτυρία τοῦ ἁγίου Συμεῶν Θεσσαλονίκης, εἰσήγοντο στό ἅγιο θυσιαστήριο κατά τόν σαραντισμό μό-

νο τὰ βαπτισμένα ἤδη βρέφη, ἀδιακρίτως φύλου, ἄρρενα καὶ θήλεα. Αὐτὸ προφανῶς ἦταν καὶ τὸ ὀρθότερο.

Δυὸ λόγια καὶ γιὰ τὴν **εὐχή τῆς εἰκοστῆς ἡμέρας** καὶ τὴν **εὐχή «εἰς γυναῖκα ὅταν ἀποβάλλεται»**. Ἡ πρώτη εἶναι κείμενο πολὺ μεταγενέστερο καὶ ἀδόκιμο, καλῶς δὲ δέν περιλαμβάνεται στὶς περισσότερες ἐκδόσεις τῶν Εὐχολογίων. Ἐντονα ἐπιρρασμένη ἀπὸ τὶς περὶ ἀκαθαρσίας τῆς γυναικὸς ἀντιλήψεις, ζητᾷ νὰ τὴν συγχωρήσει ὁ Θεὸς γιὰ τὸν τοκετὸ καὶ νὰ τὴν καθαρῶς ἀπὸ τὸν σωματικὸ καὶ πνευματικὸ ρύπο καὶ νὰ τὴν ἀξιώσει νὰ ζυμῶναι καὶ νὰ ἐνεργεῖ τὰ οἰκιακὰ τῆς ἔργα. Ἄντυχόν ζητεῖται ἀπὸ εὐλαβεῖς γυναῖκες, ἄς τὶς εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς, ἄς τὶς συχαίρει γιὰ τὴν αἰσία ἔκβαση τοῦ τοκετοῦ καὶ ἄς τὶς παραπέμπει στὶς εὐχὲς τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας τοῦ ἐκκλησιασμοῦ αὐτῆς καὶ τοῦ παιδιοῦ τῆς. Ἡ πρόοδος τῆς λατρικῆς ἐπιστήμης ἔδωσε σήμερα τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ὑγεία τῶν γυναικῶν μετὰ τὸν τοκετὸ σὲ πολὺ λιγότερες ἀπὸ πρὶν ἡμέρες καὶ οἱ νέες συνθῆκες τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ἐπιστρέψουν στὰ ποικίλης φύσεως ἔργα τους λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν κλινικὴ. Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν εὐχὴ τῆς πρώτης ἡμέρας. Στὶς κλινικὲς, ὅπου οἱ συνθῆκες εἶναι τελείως διάφορες ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς τῶν τοκετῶν στὰ σπίτια, δέν εἶναι πάντοτε εὐκόλη ἢ καὶ ἐπιθυμητὴ ἡ πρόσβαση τοῦ ἱερέως. Νομίζω πὼς συνηθέστερα οἱ εὐχὲς τῆς πρώτης ἡμέρας διαβάζονται στὰ σπίτια μετὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς λεχοῦς. Ἐξαγρῖται ἀπὸ τὶς τοπικὲς συνθῆκες.

Τέλος ἡ εὐχή **«εἰς γυναῖκα ὅταν ἀποβάλλεται»**, μεταγενέστερη καὶ αὐτὴ καὶ τοῦ ἰδίου περιεχομένου μὲ τὴν προηγουμένη, συνήθως λέγεται, ὅταν ζητηθεῖ, λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ψυχοσωματικὴ αὐτὴ περιπέτεια. Τὸ κλίμα εἶναι συνήθως βαρὺ καὶ ἢ ἀποβαλοῦσα καὶ οἱ οἰκεῖοι τῆς ἔχουν ἀνάγκη στηρίξεως καὶ συμπαράστασης. Ἡ παρουσία τοῦ ἱερέως μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ πολὺ ὠφέλιμη. Ὅσο γιὰ τὴν περίπτωση ἐκουσίας ἀποβολῆς, περιπεθεῖ κάθε συζήτηση καὶ εὐχή, πού μπορεῖ μάλιστα νὰ δημιουργήσει τὴν ψευδαίσθησι ἀνοχῆς ἢ συγχωρήσεως. Δέν

ζητεῖται ἄλλωστε. Ὁ ρόλος τοῦ ἱερέως συνίσταται σὸ νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν σοβαρότητα τοῦ πράγματος καὶ νὰ καλλιιεργήσαι τὶς προϋποθέσεις γιὰ εὐλικρινὴ μετάνοια.

* * *

Μὲ τὴν ἐπιγραφή **«Τάξις γινομένη πρό τοῦ ἁγίου βαπτίσματος»**, εἰσάγεται στὰ ἐν χρήσει Εὐχολογία μας μιά σειρά εὐχῶν, πού σήμερα λέγονται ἀμέσως πρό τοῦ ἁγίου βαπτίσματος στὸν νάρθηκα ἢ σὸ κάτω μέρος τοῦ ναοῦ. Ὁ ἱερεὺς φέρει μόνο τὸ ἐπιτραχήλιό του καὶ τὸ βρέφος κρατεῖται ἀπὸ τὸν (ἢ τὴν) ἀνάδοχο μὲ τὸ πρόσωπο ἐστραμμένο πρὸς ἀνατολὰς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο δέν δηλώνεται στὰ Εὐχολογία, γιατί θεωρεῖται προφανῶς αὐτονόητο, ὑπονοεῖται ὁμως κατωτέρω, ὅταν μετὰ τοὺς ἀφορκισμοὺς κατὰ τὴν ἀπόταξη σημειώνεται ὅτι ὁ ἱερεὺς «στρέφει (τὸν κατηχούμενο) ἐπὶ δυσμὰς» γιὰ νὰ τὸν ἐπαναφέρει «κατὰ ἀνατολὰς», ὅταν τοῦ ζητᾷ νὰ ὁμολογήσει ὅτι συντάσσεται μὲ τὸ Χριστὸ καὶ πιστεύει σ' Αὐτόν. Ὁ κατηχούμενος στεκόταν ὀρθῶς, ἡμίγυμνος καὶ ἀνυπόδυτος, πατώντας σὲ τρίχινο ὕφασμα, ἔχοντας «ἄνω τὰς χεῖρας». Ὁ ἱερεὺς καὶ στὴν ἀρχὴ καὶ κατὰ τὴν εὐχὴ πού ἀκολουθεῖ τὸν τρίτο ἀφορκισμό ἐμφυοῦσθαι σὸ πρόσωπο τοῦ νηπίου καὶ τὸ σφραγίζει μὲ τὸ χεῖρι σταυροειδῶς ἐκ τρίτου σὸ μέτωπο, σὸ στόμα καὶ σὸ στήθος. Ὅλες αὐτὲς οἱ συμβολικὲς στάσεις καὶ πράξεις (ὀρθία στάσις, στροφὴ πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς, ἀπόδυση καὶ ὑπόλυση, ἔκτασις τῶν χειρῶν, ἐμφύσησις καὶ σφράγιση), καθὼς καὶ οἱ συνοδεύουσες τὴν ἀπόταξη ἐμφύσησις καὶ ἐμπτυσις τοῦ Σατανᾶ, σχολιάζονται καὶ ἐρμηνεύονται ἀπὸ τοὺς πατέρες καὶ τοὺς νεωτέρους ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς καὶ θεολόγους. Πρόκειται γιὰ παναρχαίους συμβολισμοὺς, τῶν ὁποίων τὸ νόημα πρέπει νὰ γνωρίζεται καλά ὁ ἱερεὺς γιὰ νὰ τοὺς τηρεῖ σωστά καὶ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς ἐξηγεῖ στους χριστιανούς, σὲ εὐθετο βέβαια καιρὸ καὶ ὄχι κατὰ τὴν ὥρα τοῦ βαπτίσματος. Ἄλλως σιγά - σιγά χάνουν τὸ νόημά τους, τελοῦνται καὶ πηροῦνται ἀμελῶς καὶ δέν κατανοοῦνται ἀπὸ τοὺς παρισταμένους. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ προηγήθηκε ἡ εἰσήγησις πού ἀφο-

ροῦσε στή θεολογία τοῦ βαπτίσματος καί στό νόημα τῶν ἱερῶν συμβόλων καί γι' αὐτό δόθηκε πρὸς μελέτη ἡ σχετική πατερική καί νεώτερη βιβλιογραφία.

Μετά τὴν πρώτη ἐμφύσηση καί τὴν τριπλή σφράγιση στό ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος, ἀκολουθεῖ ἡ «**εὐχή εἰς τὸ ποιῆσαι κατηχούμενον**» («Ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, Κύριε, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας...»), ἀρχαία καί ὠραία εὐχή, πού ἀφορᾷ στήν ὀριστική ὀνοματογραφία καί ἔνταξη τῶν κατηχουμένων στοὺς ὑποψήφίους γιὰ τὸ βάπτισμα. Ὁ ἱερεὺς ἔχει ἐπικείμενο τὸ δεξιό του χέρι στό κεφάλι τοῦ νηπίου, σύμβολο τῆς προστασίας τοῦ Θεοῦ καί τῆς κατοχῆς πού λαμβάνει ὁ Χριστὸς στόν προσφεύγοντα σ' αὐτόν ὑποψήφιο χριστιανό. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν ρητές ἀναφορές ἢ καί ὑπαινιγμοὶ στό κείμενο τῆς εὐχῆς («ἐπιτίθημι τὴν χεῖρά μου... καταξιωθέντα καταφυγεῖν ἐπὶ τὸ ἅγιον ὄνομά σου καί ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν περὺγῶν σου διαφυλαχθῆναι...»), καθὼς καί γιὰ τὴν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός του στοὺς κατηχουμένους, ὑποψήφια μέλη τῆς Ἐκκλησίας («γράφον αὐτόν ἐν βίβλῳ ζωῆς σου καί ἔνωσον αὐτόν τῇ ποιμνῇ τῆς κληρονομίας σου...»). Ὅμοίως στήν εὐχή ὑπάρχουν ἀναφορές στήν κατήχηση, πού ἄρχιζε ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς αὐτῆς, γιὰ τοὺς ἐνήλικες ἐννοεῖται κατηχουμένους. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα ἀληθινὸ «κατηχητικὸ σχολεῖο», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τοὺς σύγχρονους ὄρους, στό ὁποῖο φοιτοῦσαν συστηματικὰ οἱ κατηχούμενοι γιὰ νὰ διδαχθοῦν τὰ πιστευτέα καί τὰ πρακτέα, τὰ δόγματα τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας καί τίς ἠθικὲς ὑποχρεώσεις τῶν χριστιανῶν. Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται ἡ φράση: «Ἀπόσπασον ἀπ' αὐτοῦ τὴν παλαιάν ἐκείνην πλάνην καί ἔμπλησον αὐτόν τῆς εἰς σέ πίστεως καί ἐλπίδος καί ἀγάπης, ἵνα γνῶ ὅτι σὺ εἶ Θεὸς μόνος, Θεὸς ἀληθινός, καί ὁ μονογενὴς σου Υἱός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καί τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα. Δός αὐτῷ τὰ ἀρεστά σοι φυλάξαι, ὅτι ἔάν ποιῆσῃ αὐτὰ ἄνθρωπος ζῆσεται ἐν αὐτοῖς». Παράλληλα μετεῖχε καί στίς συντάξεις τῆς Ἐκκλησίας, ὅχι πιά μόνο μέχρι τὰ ἀναγνώσματα καί τὸ κήρυγμα, ὅπως οἱ «ἀκροώμενοι», ἀλλὰ καί κατὰ

τὴν ἔκτενή καί τὴν εἰδική εὐχή πού ἀνεπέμπετο γι' αὐτοὺς, τὴν εὐχή «ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων». Τέτοιες εὐχὲς ὑπάρχουν καί στίς τρεῖς λειτουργίες μας, πού εἰσάγονται μέ ἀνάλογα διακοινικά («Εὐξασθε, οἱ κατηχούμενοι, τῷ Κυρίῳ. Οἱ πιστοὶ ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων δεηθῶμεν. Ἴνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσῃ...» κ.λπ.). Μετά τὴν εὐχή καί τὴν χειροθεσία - εὐλογία ἀπελύοντο οἱ κατηχούμενοι («Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε...»). Ἡ συστηματικὴ αὐτὴ κατήχηση γινόταν κυρίως κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καί διαρκοῦσε μέχρι τῆ Μεγάλῃ Πέμπτῃ. Εἰδικοί «κατηχηταί» ἱερεῖς ἀναλάμβαναν τὸ ἔργο τῆς διδασκαλίας τῶν κατηχουμένων, ὑπεύθυνα καί συστηματικὰ. Κατὰ καλὴ συγκυρία σώθηκαν τέσσερις τέτοιες σειρὲς κατηχήσεων ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς οἰκουμένης, τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (Παλαιστίνη), τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (Ἀντιόχεια), τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου Μεδιολάνων (Βόρειος Ἰταλία) καί τοῦ Θεοδώρου Μοψουεσίας (Συρία). Ἀπὸ τὴν Τετάρτη τῆς μέσης ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν ἐδημιουργεῖτο νέα τάξη κατηχουμένων, ἄς εἰποῦμε πάλι μέ τὴν νεωτέρα ὀρολογία ἕνα εἶδος «ἀνωτέρου κατηχητικοῦ σχολείου», ἡ τάξη τῶν «πρὸς τὸ ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένων», αὐτῶν δηλαδή πού ἐπρόκειτο νὰ βαπτισθοῦν κατὰ τὸ Μέγα Σάββατο. Αὐτοὶ παρέμεναν στίς συνάξεις καί μετὰ τὴν ἀπόλυση τῶν κατηχουμένων καί ἀνεπέμπετο γι' αὐτοὺς εἰδικὴ δέση, πού μαζί μέ τὰ διακοινικά πού τὴν εἰσάγουν σώθηκε στή λειτουργία τῶν Προηγιασμένων καί λέγεται ἀπὸ τὴν Τετάρτη τῆς Δ' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν μέχρι καί τὴν Μεγάλῃ Τετάρτη. Τὴν Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἐγίνοντο καί οἱ «ἐξετάσεις» ἀπὸ τὸν πατριάρχη, τὸν ἐπίσκοπο ἢ τοὺς κατὰ τόπους ἱερεῖς. Ἐξακριβωνόταν ἡ σταθερὴ, ἐλεύθερη καί ἀμετάκλητη ἀπόφασή τους νὰ βαπτισθοῦν, ἐγίνετο ἡ ἀπόταξη καί ἡ σύνταξη καί ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως μέ τὴν ἀπαγγελία τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου καί τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε κατωτέρω.

Καθ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς κατηχίσεως ἐπαινηλημμένα διαβάζονταν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς στοὺς κατηχουμέ-

vous ἔξορκισμοί ἢ ἀφορκισμοί. Ἀπό αὐτοὺς στή σημερινή ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος περισώθηκαν τρεῖς ἢ κατ' ἀκρίβειαν δύο, πού διαβάζονται στό νήπιο ἀμέσως μετά τήν εὐχή «εἰς τό ποιῆσαι κατηχούμενον» καί μόνο μία φορά ὁ καθένας. Εἶπαμε ὅτι στήν παλαιά πράξη διαβάζονταν πολλές φορές σέ διάφορες ἡμέρες. Μέ τόν νηπιοβαπτισμό ἡ πράξη αὐτή ἀτόνησε καί διαβάζονταν πρό τοῦ βαπτίσματος, ὅπως καί σήμερα, ἀλλά «πολλάκις», «δεκάκις» ἢ «ἐπάκις», ἀργότερα δέ γιά τό ἱερό τοῦ ἀριθμοῦ «τρῖς». Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης κατά τό τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου († 1429) μαρτυρεῖ ὅτι κατά τήν ἐποχή του γνώρισε «εὐλαβεῖς ἱερεῖς» πού τηροῦσαν ἀκόμη τήν ἀρχαία παράδοση καί ἔλεγαν τοὺς ἔξορκισμούς τρεῖς φορές, ἢ νεωτέρα ὁμως συνήθεια εἶχε, ὡς φαίνεται, γενικῶς ἐπικρατήσει καί οἱ τρεῖς ἔξορκισμοί λέγονταν μόνο μία φορά. Τονίζει ὁμως ὁ ἅγιος Συμεών ὅτι ὁ ἱερεὺς «ὀφείλει... καί τὰς ἱεράς καλῶς μελετῆσαι καί λέγειν εὐχὰς καί μετὰ προσοχῆς καί ἀργῶς, εἰ μή τις ἀνάγκη, ἀναγινώσκειν ἐν ἐπικώφ». Καταλογίζει δέ στοὺς ἀμελεῖς ἱερεῖς, πού δέν εἶπαν «μετὰ προσοχῆς τοὺς ἀφορκισμούς», βαριά εὐθύνη, γιατί κατά τήν διδασκαλία τῶν πατέρων στόν λόγο αὐτόν ὀφείλονται οἱ δαιμονικές ἐνέργειες πού καί μετὰ τό ἅγιο βάπτισμα ἐκφοβίζουν καί ἐπηρεάζουν τοὺς χριστιανούς (Διάλογος, κεφ. 61-62). Χρησιμοποιῶ διακριτικά τοὺς λόγους καί τίς συστάσεις τοῦ ἁγίου γιά νά μή μοῦ καταλογισθεῖ αὐθάδεια. Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἀφορκισμῶν δέν εἶναι ἀπλό καί ἀνώδυνο ἔργο. Ὅπως ὁ κατηχούμενος, ἔτσι καί ὁ ἱερεὺς πού ἔξορκίζει ἔρχεται σέ πάλη σῶμα πρὸς σῶμα μέ τίς σατανικές δυνάμεις πού ἐμφωλεύουν σέ κάθε ἀβάπτιστο ἄνθρωπο, ἔστω κι ἂν αὐτός εἶναι νήπιο. Οἱ δύο πρῶτες εὐχές, οἱ καθ' αὐτό ἔξορκιστές, εἶναι κείμενα φοβερὰ, πού ἀπευθύνονται ἄμεσα πρὸς τόν Σατανᾶ καί στίς πονηρές του δυνάμεις. Στήν κυριολεξία δέν εἶναι εὐχές, ἀλλά λόγοι τρομεροί, ἐπιτιμήσεις τοῦ Διαβόλου, πού καλεῖται στό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ νά ἐξέλθει ἀπό τόν πρὸς τό ἅγιο φῶσιμα εὐτρεπιζόμενο. Ἀντίθετα ὁ «ἀφορκισμός γ'» («Κύριε Σαβαώθ,

ὁ Θεός τοῦ Ἰσραήλ...») δέν εἶναι ἔξορκισμός, ἀλλά εὐχή πρὸς τόν Θεό, ἀπό τό ἔλεος καί τήν φιλάνθρωπο δύναμη τοῦ ὁποῦ ζητεῖ τήν τελική συντριβή τοῦ Σατανᾶ ὑπό τοὺς πόδας τοῦ μέλλοντος νά προσέλθει στό ἅγιο βάπτισμα.

Ἡ μετὰ τόν γ' ἀφορκισμό εὐχή «Ὁ ὦν, Δέσποτα Κύριε, ὁ ποιήσας τόν ἄνθρωπον...» στά χειρόγραφα φέρει τήν ἐπιγραφή «**Εὐχή μετὰ τό ποιῆσαι κατηχούμενον πρὸς τό πρὸς ὥραν βαπτίζειν (ἢ εἰς τόν προσώραν βαπτίζόμενον)**», πού εἶναι δηλωτική τοῦ χρόνου κατά τόν ὁποῖο ἀρχικά λεγόταν. Ἐνῶ δηλαδή οἱ προηγηθεῖσες εὐχές καί οἱ ἔξορκισμοί διαβάζονταν κατά τήν διάρκεια καί περί τό τέλος τῆς κατηχήσεως, μέ τήν παροῦσα ἀνοιγε ὁ καθ' αὐτό κύκλος τῶν βαπτισματικῶν πράξεων, προφανῶς τήν προηγουμένη ἀπό τό βάπτισμα ἡμέρα ἢ καί κατά τήν ἴδια ἡμέρα πού ἐτελεῖτο τό βάπτισμα πρῖν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς βαπτισματικῆς θείας λειτουργίας. Στήν εὐχή αὐτή ἐνσωματώνεται καί ἡ ἐμφύσηση καί ἡ δευτέρα σφράγιση ἀπό τόν ἱερέα, ἀλλά καί ἕνας τελικός ἔξορκισμός πρὸ καί μετὰ τήν σφράγιση («ῥυόμενον αὐτόν ἀπό πάσης ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου... Ἐξέλασον ἀπ' αὐτοῦ... Πνεῦμα πλάνης...»), πού ἀποτελεῖ, τρόπον τινά, περίληψη καί ἀνακεφαλαίωση τῶν ἀφορκισμῶν πού προηγήθηκαν. Ὁ συνοπτικός αὐτός ἔξορκισμός εἶχε συνέπειες στή λειτουργική πράξη. Ἔτσι ἀπό μερικούς κώδικες ἢ εὐχή αὐτή χαρακτηρίζεται ὡς «ἀφορκισμός δ'», ἐνῶ κατ' ἄλλα χειρόγραφα ἐχρησιμοποιεῖτο σέ ὥρα ἀνάγκης ὡς ὑποκατάστατο ὅλης τῆς προηγουμένης ἀφορκιστικῆς διαδικασίας: «Χρὴ δέ γινώσκειν, ὅτι εἶπερ ἔστιν ἀφορῶν εἰς θάνατον καί ἐν βία τινί ὁ μέλλων βαπτισθῆναι, μετὰ τόν ἱερέα ποιῆσαι τήν ἔναρξιν ἄρχεται τήν προκειμένην εὐχήν καταλείψας τὰς ὀπισθεν». Καλή καί παραδοσιακή λύση, πού σέ περίπτωση ἀνάγκης νομίζω πὼς καί σήμερα θά ἦταν ἐφαρμόσιμη.

Ἐπεται ἡ «ἀπόιαξις» καί ἡ «σύνταξις» καί ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως. Ὅλα γίνονται τρεῖς ὄχι μόνο γιά τήν τιμὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τό ἱερό τοῦ ἀριθμοῦ, πού ἐπηρεάζει ὡς γνωστό σημαντικότερα τή λειτουργική μας πράξη, ἀλλά καί γιά τό βέ-

βαιο τοῦ πράγματος, κατά τίς πανάρχαιες μάλιστα διατάξεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ἔτσι γιά τήν ἄρση κάθε ἀμφιβολίας καί πλήρη βεβαιότητα ἔχομε τίς τρεῖς ἐπαναλήψεις στόν ἄρραβώνα καί στόν γάμο («Ἄρραβωνίζεται...», «Στέφεται...») καί στή μοναχική κουρά («Λάβε τό ψαλίδιον...»), πού, καθώς θά ἴδοῦμε καί σέ ἄλλες περιπτώσεις, ἔχει ἔντονα ἐπηρεασθεῖ ἀπό τή βαπτισματική πράξη («δεύτερον βάπτισμα»). Ἐξ ἄλλου καί στίς τέσσερις αὐτές περιπτώσεις τριπλῆς ἐπαναλήψεως τῶν διδομένων ὑποσχέσεων καί ἐνεργειῶν (βάπτισμα, ἄρραβών, γάμος, μοναχικό σχῆμα) ἔχομε πραγματικές δικαιοπραξίες μέ ἀστικές συνέπειες, ἔτσι ὥστε ἡ ἐπίδραση τοῦ ἰσχύοντος τότε ρωμαϊκοῦ δικαίου νά εἶναι ἐμφανής καί ἀναμενομένη. Τρεῖς ἐπανελαμβάνετο μέχρι πρό τιος, ἴσως καί κατά τόπους μέχρι σήμερα, ἡ ἀπαγγελία τοῦ ἱεροῦ συμβόλου, πάλι γιά τόν ἴδιο λόγο πού προείπαμε. Οἱ ὄροι πού χρησιμοποιοῦνται προέρχονται ἀπό τήν ἀρχαία στρατιωτική ὄρολογία καί ἀφοροῦν μᾶλλον στούς προσερχομένους στόν Χριστιανισμό ἀπό τήν εἰδωλολατρία, ὅπως καί οἱ προσηγθέντες ἀφορκισμοί. Ἡ συντριπτική πλειονοψηφία τῶν κατηχουμένων προέρχονταν ἀπό τοὺς «ἐξ ἔθνῶν», τοὺς εἰδωλολάτρες, καί σ' αὐτούς ἀναφέρεται τό «τῆ λατρεία αὐτοῦ» καί «τῆ πομπῆ αὐτοῦ» (ἐννοεῖται τοῦ Σατανᾶ). Ὁ λάτρης τῶν εἰδώλων –τοῦ Σατανᾶ– «ἀπειτάσσετο τῷ Σατανᾶ» καί «συνετάσσετο τῷ Χριστῷ», ὡς νεοσύλλεκτος στρατιώτης (βλέπε ἀφορκισμό α': «σφραγισθέντος νεολέκτου στρατιώτου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν»).

Σῶζεται ἓνα καταπληκτικά ὄραϊο κείμενο, πού ἐπιγράφεται «Κατήχσις τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς τοῦ Πάσχα: ἀπόταξις καί σύνταξις γινομένη τῆ ἀγία καί μεγάλη Παρασκευῆ». Σ' αὐτό περιγράφεται πῶς γινόταν στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τόν Πατριάρχη ἡ ἀπόταξη καί ἡ σύνταξη καί ἡ ὁμολογία πίστεως τῶν κατηχουμένων κατά τήν Μεγάλη Παρασκευή καί κατά μίμηση τῆς πράξεως αὐτῆς σ' ὅλες τίς ἄλλες ἐκκλησίες ἀπό τοὺς κατά τόπους ἐπισκόπους καί ἱερεῖς. Ὁ Πατριάρχης ἀπευθύνει τόν λόγο στούς ὑποψηφίους γιά τό βάπτισμα, ἀνα-

λύοντας τή σημασία τῶν λειτουργικῶν πράξεων καί τοὺς καλεῖ νά ἀποδυθοῦν καί νά ὑπολυθοῦν, νά ἐμπύσουν καί νά ἐμφυσήσουν τόν Σατανᾶ, νά ὑψώσουν τά χέρια, νά στραφοῦν πρὸς δυσμᾶς ἢ πρὸς ἀνατολάς, νά εἰποῦν τοὺς λόγους τῆς ἀποτάξεως καί τῆς συντάξεως καί νά ὁμολογήσουν τήν πίστη τους. Σήμερα λόγω τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ αὐτά γίνονται ὅλα μαζί καί τρόπον τινά τυποποιημένα, χωρίς τίς ἀπαραίτητες ἐπεξηγήσεις ἀπό τόν ἱερέα. Ὁ ἀνάδοχος ἐξ ὀνόματος τοῦ βρέφους ἐμφυσᾷ καί ἐμπύει τόν Σατανᾶ, ἀποτάσσεται καί συντάσσεται καί λέγει τό ἱερό σύμβολο. Ἔτσι ἀπό Μάρτυς ὁ ἀνάδοχος μεταβάλλεται σέ ἐγγυητή καί ὑπεύθυνο γιά τήν κατήχηση καί τήν ἐν Χριστῷ πολιτεία τοῦ νέου χριστιανοῦ.

Τίς ὅλες προβαπτισματικές πράξεις καί εὐχές κατακλείει ἡ λαμπρῆ δοξολογική ἀναφήνηση «*Εὐλόγητός ὁ Θεός, ὁ πάντας ἀνθρώπους θέλων σωθῆναι...*» καί ἡ ὠραιότατη σύντομη ἀνακεφαλαιωτική εὐχή «*Δέσποτα, Κύριε, ὁ Θεός ἡμῶν, προσκάλεσαι τόν δοῦλόν σου (τόνδε) ἐπὶ τό ἅγιόν σου φῶτισμα...*».

* * *

Ὅταν ἀνωτέρω χρησιμοποιούσαμε τόν ὄρο «βαπτισματική λειτουργία», κυριολεκτούσαμε. Τό ἅγιο βάπτισμα ἐτελεῖτο ἀπαραιτήτως ἐντός καί κατά τή διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας, ὅπως ἀρχικῶς καί ὅλα τά λοιπά μυστήρια, οἱ χειροτονίες, ἡ εὐλογία τοῦ μύρου, ὁ γάμος, τό εὐχέλαιο, ἀκόμη καί οἱ ἁγιασμοί, ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία καί ἡ μοναχική κουρά. Ἀπό αὐτά μόνο οἱ χειροτονίες καί ἡ εὐλογία τοῦ μύρου διατήρησαν τήν παλαιά σύνδεση, ἐνῶ τά λοιπά γιά διαφόρους λόγους, πού δέν εἶναι τοῦ παρόντος, καί ἰδιαίτερα λόγω τῆς φθορᾶς τῆς ἀρχικῆς παραδόσεως, ἀπεδεσμεύθησαν ἀπό τή θεία λειτουργία καί τελοῦνται αὐτοτελῶς. Ἦδη ἐξ ἀρχῆς τό ἅγιο βάπτισμα σέ περιπτώσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης ἐδίδοτο καί αὐτοτελῶς. Ἀργότερα αὐτό κατάντησε νά εἶναι ὁ κανὼν, λόγω κυρίως τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, τῆς θνησιμότητος τῶν βρεφῶν καί μάλιστα, κατά τήν τουρκοκρατία, τῆς τελέσεως τῶν ἁγίων βαπτισμάτων, παρά τοὺς ἱερούς κανόνες, στά σπύτια. Ἐλαμβάνετο πάντως

πρόνοια καί στίς περιπτώσεις αὐτές νά τελεῖται τό βάπτισμα μετά τή θεία λειτουργία γιά νά κοινωνεῖ ὁ νεοφώτιστος, ἔτσι ὥστε καί μέ τόν κατ' οἰκονομία αὐτόν τρόπο νά διασώζεται ἡ ἀρχική καί ἡ θεολογική ἐνότητα τῶν τριῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς μυστήσεως, τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος καί τῆς εὐχαριστίας. Ὁ κατηχούμενος βαπτίζεται καί χρίεται γιά νά ἐνσωματωθεῖ στό μυστικό σῶμα τοῦ Χριστοῦ διά τῆς μετοχῆς στήν σύναξη τῆς εὐχαριστίας καί στήν κοινωνία τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, καθιστάμενος ἔτσι τίμιο μέλος τῆς Ἐκκλησίας, σύσσωμος καί συναιμος μέ τόν Χριστό καί τοὺς ἀδελφούς του. Καί μετά τήν ἀποδέσμευση ἀπό τή θεία λειτουργία ἔμεινε ἐμφανής ἡ σύνδεση αὐτή. Ἡ ἐναρξη μέ τό «Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία...», τά εἰρηνικά, τά «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπίσθητε...» ἀντί τοῦ τρισαγίου, τά ἀναγνώσματα καί ἡ μετά ἀπό αὐτά ἐκτενής εἶναι ἀκριβῶς τά λείψανα τῆς βαπτισματικῆς αὐτῆς λειτουργίας, πού μετά τά ἀνωτέρω συνεχίζονται κανονικά ἀπό τό χειρουργικό καί ἐξῆς. Τό βάπτισμα ἐτελεῖτο στή θέση καί ἀντί τῶν ἀντιφώνων, κατά δέ τόν ἑσπερινό τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καί, κατά μίμηση αὐτοῦ, κατά τίς παννυχίδες τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων, μετά τήν εἴσοδο τοῦ ἑσπερινοῦ καί κατά τή διάρκεια τῶν πολλῶν ἀναγνωσμάτων, πού προδιαγράφονται γιά τήν κάλυψη ἀκριβῶς τοῦ χρόνου τοῦ βαπτίσματος κατά τίς μεγάλες αὐτές ἑορτές. Καί ἐδῶ ἡ βαπτισματική λειτουργία συνεχίζοταν, μετά τήν ἐπιστροφή τοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ ἱερέως ἀπό τό βαπτιστήριο μαζί μέ τοὺς νεοφωτιστούς, ἀπό τό σημεῖο συνδέσεως τῶν δύο μυστηρίων, δηλαδή ἀπό τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» (ἢ τό τρισάγιο) καί τό ἀποστολικό καί εὐαγγελικό ἀνάγνωσμα.

Ἡ σύνδεση τοῦ ἁγίου βαπτίσματος μέ τή θεία λειτουργία, καί μάλιστα ἡ τέλεσή του κυρίως κατά τήν παννυχίδα τοῦ Πάσχα καί κατ' ἐπέκταση κατά τίς παννυχίδες τῶν δύο μεγάλων δεσποτικῶν ἑορτῶν, τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων, δέν ἦταν ἀπλῶς κάποια λειτουργική ἰδιοτροπία τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς ἀκμῆς καί δέν ἀπέβλεπε μόνο στή

διασφάλιση τῆς ἐνότητος τῶν τριῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς μυστήσεως ἢ στήν κοινωνία τοῦ νεοφωτιστοῦ, ὅπως ἀνωτέρω σημειώσαμε. Ἔδινε στό βάπτισμα ὅλο τό μυστηριακό ἐκκλησιολογικό του βάθος καί εὐρος. Ἦταν τό μεγάλο γεγονός τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ὁλοκλήρου, πού σέ πανηγυρική χαρμόσυνη σύναξη ὑπεδέχετο τά νέα μέλη τῆς καί συνέχαιρε μέ αὐτά γιά τό ὕψιστο αὐτό γεγονός τῆς δια τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀπολυτρώσεώς τους. Ὁ νεοφώτιστος καί ὅλη ἡ κοινότητα κατά τίς μεγάλες ἑορτές αἰσθανόταν τό χριστολογικό νόημα τοῦ βαπτίσματος, ὅτι ὁ πιστός δι' αὐτοῦ συνανίσταται μέ τό Χριστό κατά τό Πάσχα, ἀναγεννᾶται στήν καινή ἐν Χριστῷ ζωή κατά τά Χριστούγεννα ἢ συμβαπτίζεται κατά τά Θεοφάνεια. Δέν ἦταν ὅμως ἀργότερα δυνατόν κατά τά βαπτίσματα τῶν νηπίων νά τηρηθοῦν οἱ ὅροι αὐτοί, γιά νά μὴν εἰποῦμε ὅτι ἔλειψε καί ἡ διάθεση τηρήσεώς τους. Τό βάπτισμα γινόταν σέ ὅποιαδήποτε ἡμέρα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ἑορτές, τίς μεγάλες συνάξεις καί ἀπό αὐτή τή θεία λειτουργία. Μετεβλήθη σέ ἀτομική καί οἰκογενειακή ὑπόθεση, γιά νά γίνει στίς ἡμέρες μας κοσμικό γεγονός ὀνοματοδοσίας, ἀφορμή ἐπιδείξεων καί ἐκκοσμικευμένων ἐκδηλώσεων. Γνωρίζω ὅτι ὑπερβάλλω, ἀλλά καί ὅτι δέν εἶναι ἐκτός πραγματικότητος τά λεγόμενα. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καί πολλές ἐξαιρέσεις καί γίνονται ἀναμφιβόλως ἱεροπρεπέστατα βαπτίσματα, τελευταίως μάλιστα καί συνδεδεμένα μέ τήν τέλεση τῆς θείας λειτουργίας.

Κατά τήν τέλεση τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ἐφ' ὅσον ἐτελεῖτο μέσα στή θεία λειτουργία, ὁ **ἱερεύς φοροῦσε πλήρη τήν ἱερατική του στολή**. Ὄταν ἀπεδεσμεύθη ἀπό τή θεία λειτουργία, φοροῦσε μόνο ἐπιτραχήλιο καί ἀπαραιτήτως φελόνιο, τό ὅποιο κατά τήν ὥρα τοῦ βαπτίσματος ἐκρατεῖτο ἀπό πίσω γιά νά μὴν ἐμποδίζει τίς κινήσεις τοῦ βαπτίζοντος καί «ἐχαλατο» μετά τό βάπτισμα καί πρό τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστόν...». Περιπτώ νά λεχθεῖ ὅτι ἦταν ἀσκεπής. Αὐτά ἐπηρεοῦντο ἀκριβῶς ἀπό τοὺς παλαιούς ἱερεῖς, ὅχι ὅμως πάντοτε καί ἀπό τοὺς νεωτέρους. Ἡ ἴδια ἱερατική ἀμφίεση ἰσχύει γιά ὅλους τοὺς ἱερεῖς, ἐγγάμους

καί ἐκ μοναχῶν. Δέν ὑπάρχει ἄλλη δεοντολογία γιά τούς ἀρχιμανδρίτες. Οἱ βαθμοί τῆς ἱερωσύνης εἶναι οἱ γνωστοί τρεῖς καί καθένας διακρίνεται ἀπό τά συγκεκριμένα ἄμφια τῆς τάξεώς του, πού προδιαγράφονται ἀπό τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Τό ἅγιο βάπτισμα τελεῖται ἀπό ὅλους τούς ἱερεῖς μέ ἐπιτραχήλιο καί φελώνιο καί ἀσκεπῶς.

Τά ἱερά ἄμφια κατά τήν τέλεση τοῦ ἁγίου βαπτίσματος εἶναι ἀπαραιτήτως **λευκά**. Οἱ σχετικές διατάξεις εἶναι σαφεῖς. Ὁ Πατριάρχης, ὅταν ἔφευγε κατά τά ἀναγνώσματα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου γιά νά βαπτίσει τούς κατηκουμένους στό βαπτιστήριο, ἐνεδύετο «στολήν λευκήν», ἀκόμα καί «ὑποδήματα λευκά». Ἡ πράξη αὐτή ἀτόνησε στίς ἡμέρες μας, πράγμα πού δέν συνέβαινε στίς παλαιές γενεές τῶν ἱερέων, πού γνώριζαν τήν ὀρθή τάξη καί ταπεινά συμμορφώνονταν μέ αὐτήν.

Ἡ **συμμετοχή τοῦ λαοῦ** στήν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος εἶναι περιορισμένη. Τόν κύριο καί πρωτεύοντα ρόλο ἔχει, ὅπως εἶναι φυσικό, ὁ βαπτίζων ἱερεὺς. Στόν λαό ἀνήκουν οἱ ἀπαντήσεις στίς διακονικές αἰτήσεις μέ τό «Κύριε, ἐλέησον», τό «Ἀμήν» στό τέλος τῶν ἐκφωνήσεων, τό «Δόξα σοι, ὁ Θεός ἡμῶν, δόξα σοι» τρίς στήν ἀρχή τῆς καθαγιαστικῆς τοῦ ὕδατος εὐχῆς, τό «Ἀλληλούϊα» τρίς ἐπί τρεῖς μετά τό «Πρόσχωμεν» κατά τήν ἔκχυση τοῦ ἐλαίου στήν κολυμβήθρα, τό «Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι...» μετά τήν βάπτισμα, τό «Χιτώνά μοι παράσχου φωτεινόν...» κατά τήν ἐνδυση τοῦ χιτῶνος, τό «Σταυρόν χαράξας...» μετά τήν παράδοση τοῦ σταυροῦ, τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε...» καί τό ἀποστολικό ἀνάγνωσμα. Σχετικῶς λίγα, ἀλλά ἀρκετά γιά νά διακοσμήσουν τήν ἱερή ἀκολουθία καί γιά νά μή δοθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ λαός τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπλῶς θεατῆς τῶν τελουμένων καί παθητικός ἀκροατῆς τῶν λεγομένων. Στήν ἐφευρετική μέριμνα τοῦ ἱερέως ἀπόκειται ὁ τρόπος ἀφυπνίσεως τοῦ λαοῦ καί ἐξευρέσεως λύσεων γιά τήν ἀντιπροσώπευσή του στήν ἱερή ψαλμωδία καί τήν ἐν γένει συμμετοχή του στό μυστήριο. Αὐτός κατάλληλα καί ἔγκαιρα θά πρέπει νά φροντίσει γιά ὅλα αὐτά,

νά συζητήσει καί νά καθοδηγήσει τούς γονεῖς καί τόν ἀνάδοχο, νά ἐξασφαλίσει τήν εὐπρεπή ψαλμωδία καί τήν ἀνάγνωση τοῦ Ἀποστόλου ἀπό κατάλληλο πρόσωπο, ἀκόμη καί νά τούς προτρέψει γιά τή συμμετοχή στή θεία λειτουργία πού θά τελεσθεῖ πρό, μετά ἢ κατά τό βάπτισμα, τήν προσφορά τῶν δώρων γι' αὐτή καί τήν ἀδτονότη μὲν, ἀλλά λησμονημένη, προσέλευση στή θεία κοινωνία ὄχι μόνο τοῦ νεοφωτίστου, ἀλλά καί τοῦ ἀναδόχου, τῶν γονέων καί οἰκείων τοῦ νέου χριστιανοῦ καί τῶν προσκεκλημένων στή χαρά τοῦ πνευματικοῦ γάμου τοῦ νέου μέλους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἀρχαῖες διατάξεις προέβλεπαν μιᾶς ἡμέρας νηστεία τοῦ βαπτιζομένου, καθὼς καί τοῦ βαπτίζοντος ἱερέως καί κατ' ἐπέκταση ὅλης τῆς κοινότητος. Οἱ νηστεῖες τῶν παραμονῶν τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἔλκουν τήν ἀρχή τῆς συστάσεώς τους ἀπό αὐτό τό εὐλαβές καί ὠραῖο ἔθος. Καί μιά καί ὁ λόγος γιά τήν μυσταγωγική καί συμβουλευτική ἔγκαιρη παρέμβαση τοῦ ἱερέως, ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ πρόνοιά του πρέπει νά περιλάβει καί τό χρῶμα τῶν ἐμφωτειῶν ἐνδυμάτων, τό εἶδος τῆς βαπτισματικῆς λαμπάδος, τόν σταυρό πού θά κρεμασθεῖ στό στήθος τοῦ νεοφωτίστου, τήν ἀπόλουσή του καί ἀπόπλυση τοῦ ἐμφωτείου χιτῶνα καί ἄλλα, λεπτομερειακά μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀλλ' ὄντως σοβαρά θέματα, ὅπως θά ἴδουμε στή συνέχεια. Αὐτά πρέπει νά γίνονται ἔγκαιρος σέ ὦρα κηρύγματος ἢ εὐκαιροῦ διδασκαλίας καί κατά τή συνάντηση τοῦ ἱερέως, τοῦ ἀναδόχου καί τῶν γονέων πρό τοῦ βαπτίσματος καί ὄχι κατά τήν ἱερή ὦρα τῆς τελέσεώς του. Τότε εἶναι πολύ ἀργά. Εἶναι ὦρα ἐξετάσεων γιά τόν ἱερέα καί γιά τούς πιστούς καί ὄχι καιρός μαθήματος. Πολλά ἀπό αὐτά τά γνωρίζουν ἐκ παραδόσεως οἱ χριστιανοί καί πολλοί τά τηροῦν. Ἄλλοι ὁμως δέν τά γνωρίζουν ἢ τά γνωρίζουν ἀτελῶς ἢ καί ἐσφαλμένα ἢ ἀνάμικτα μέ παντοειδεῖς προλήψεις. «Πῶς δέ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;» (Ρωμ. ι' 14).

Τό ἅγιο βάπτισμα εἶναι ἓνα ἱστορικό πνευματικό γεγονός, σταθμός γιά τή ζωή τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλά καί τῶν γονέων, τῆς οἰκογενείας, τῆς τοπικῆς καί τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, καί ὡς

τέτοιο ὀφείλουμε νά τό ἀντιμετωπίζουμε. Εὐτυχεῖς εἶναι οἱ ἱερεῖς πού σέ μιά φυσιολογική ἐνορία δέν ἔχουν νά τελέσουν πολλά βαπτίσματα, ἀλλά λίγα καί μέ ὅλη τήν ἀπαραίτητη χρονική καί ψυχολογική ἄνεση. Σέ μεγάλες ὁμως ἐνορίες καί σέ προσκυνήματα οἱ ὄροι εἶναι διαφορετικοί καί οἱ συνθηκῆς ἀρνητικές. Κατ' ἀνάγκην γίνονται τήν ἴδια ἡμέρα σειρές δλόκληρες βαπτισμάτων, ἀπό τούς ἴδιους ἱερεῖς ὡς ἐπί τό πλεῖστον, πού ὡς ἄνθρωποι ὑπόκεινται στήν κόπωση καί στήν συνακολουθούσα ὑποβάθμιση τῆς ψυχικῆς διαθέσεως καί εὐφορίας. Μία καλή καί παραδοσιακή λύση στίς περιπτώσεις αὐτές θά ἦταν νά πείθονται οἱ ἐνδιαφερόμενοι νά τελοῦνται **ἀπό κοινοῦ οἱ βαπτίσεις** τῆς ἴδιας ἡμέρας. Ποικίλες ὁμως προλήψεις καί δεισιδαιμονίες, ἀκόμη καί οἱ φανερές ἢ ὑπολανθάνουσες τάσεις ἐπιδείξεως καί ἐκκοσμικεύσεως, συνηγορούσης καί τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκoῦς κατηχήσεως, πολύ λίγο εὐνοοῦν τέτοιες λύσεις. Τότε οἱ ἐξορκισμοί καί οἱ εὐχές διαβάζονται ἀπό κοινοῦ σέ πληθυντικό ἀριθμό, γίνεται ἕνας καθγιασμός ὕδατος καί τά ἀπό τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» πάλι γίνονται ἀπό κοινοῦ. Ἀτομικά γιά τόν κάθε βαπτιζόμενο γίνεται ἡ ἀπόταξη καί ἡ σύνταξη, ἡ χρίση μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιον, τό βάπτισμα, τό χρίσμα καί ἡ ἔνδυση. Ἡ βάπτισμα στό ἴδιο νερό ἀρρένων καί θηλέων προσκρούει στήν περιεργή λαϊκή ἀντίληψη ὅτι οἱ βαπτιζόμενοι γίνονται κατ' αὐτόν τόν τρόπο «ἀδέλφια» καί ἐπομένως δέν μποροῦν ἀργότερα νά παντρευθοῦν. Τό ὅτι βέβαια ὅλοι οἱ βαπτιζόμενοι γίνονται ἀδελφοί εἶναι ὀρθό. Τό βάπτισμα ὁμως εἶναι «ἐν» σέ ὁποιοδήποτε χρόνο καί τόπο καί ἂν τελεῖται καί ἡ ἐν Χριστῷ συγγένεια, πού ἀποκτᾶται μέ αὐτό, ὄχι μόνο δέν εἶναι κώλυμα, ἀλλ' ἀντίθετα προϋπόθεση τοῦ χριστιανικοῦ γάμου. Δέν μᾶς κάνει ἀδελφούς τό νερό, ἀλλά τό βάπτισμα.

Ἡ **συμμετοχή δύο ἢ περισσοτέρων ἱερέων** στήν τελεσιουργία τοῦ βαπτίσματος ἐνίοτε περιπλέκει τά πράγματα. Κανονικῶς ὁ νεώτερος διαβάζει τούς ἐξορκισμούς κ.λπ. καί ὁ ἔχων τά πρεσβεῖα εὐλογεῖ τό ὕδωρ καί βαπτίζει. Μαρτυρῶ πάντως

μιά πικρή προσωπική πείρα ἀπαραδέκτων καί ἀσεβῶν καταστάσεων, πού παρά ταῦτα εἶναι ἀπόλυτα πραγματικές. Ὁ ἕνας ἱερεὺς διάβαζε τούς ἐξορκισμούς, ἐνῶ συγχρόνως ὁ ἄλλος εὐλογοῦσε τό νερό τῆς κολυμβήθρας. Καί ἐνῶ ὁ δεύτερος βάπτιζε, ὁ πρῶτος διάβαζε τίς εὐχές τοῦ χρίσματος κ.λπ., γιά νά φθάσουν ἀμέσως στό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...», στά ἀναγνώσματα καί στήν ἀπόλυση. Εὐχομαι νά μή σᾶς συνέβη καί νά μήν σᾶς συμβεῖ ποτέ.

Ἡ **συμμετοχή τοῦ διακόνου** εἶναι ἰδιαίτερα περιορισμένη. Τοῦ ἀνήκουν μόνο ἡ μεγάλη συναπτή καί ἡ μετὰ τό εὐαγγελικό ἀνάγνωσμα ἔκτενης. Τό Εὐαγγέλιο λέγεται πάντοτε ἀπό τόν ἱερέα, ἐκτός ἂν τό βάπτισμα τελεῖται κατά τή διάρκεια καί ἐντός τῆς θείας λειτουργίας, ὅποτε ἀναγινώσκεται ἀπό τό διάκονο ἀπό τοῦ ἄμβωνος. Στήν τελευταία αὐτή περίπτωση λέγονται δύο ἀπόστολοι καί δύο εὐαγγέλια, τῆς Κυριακῆς ἢ τῆς ἑορτῆς καί τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, πλὴν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, πού καί οἱ δύο του περικοπές εἶναι βαπτισματικές. Ὁ διάκονος φορεῖ λευκό σιχάριο καί ὄραριο, ὅταν δέ τελεῖται τό βάπτισμα ἐντός τῆς θείας λειτουργίας, καί τά ἐπιμάνικα.

* * *

Τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἁγίου βαπτίσματος προηγεῖται **θυμίαση τῆς κολυμβήθρας** καί τῶν παρισταμένων, ὅπως προβλέπεται νά γίνεται σέ ὅλα τά μυστήρια γιά τόν καθγιασμό καί οἰονεῖ τήν κάθαρση τῶν παρισταμένων καί γιά τήν τιμή τοῦ μυστηρίου. Ἡ θυμίαση αὐτή ἐξυπηρετεῖ καί πρακτικό σκοπό, τήν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως, πού ὀπωσοδήποιε ἔχει διασαλευθεῖ κατά τήν μετάβαση ἀπό τόν νάρθηκα στό μέσον τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου συνήθως τοποθετεῖται ἡ φορητή κολυμβήθρα. Σέ μερικούς νέους ναούς ἀρχίζει νά κερδίζει ἔδαφος ἡ τάση νά κατασκευάζονται σέ εἰδικούς χώρους, **τά βαπτιστήρια**, μόνιμες εἰδικές κολυμβήθρες μέ ἐγκατάσταση παροχῆς ψυχροῦ καί θερμοῦ ὕδατος καί μέ ἀποχετεύσεις στά χωνευτήρια καί μέ διπλές κολυμβήθρες γιά τούς ἐνήλικες καί γιά τά νήπια. Μόλις εἶναι ἀνάγκη νά λεχθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστροφή αὐτή στήν ἀρχαία πρα-

κτική είναι ἀξιόμιμη καὶ ἀξιέπαινη καὶ ὅτι θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο νά μὴ χτίζονται στό ἕξῃς ναοὶ χωρὶς βαπτιστήριον, κι αὐτοὶ πού δέν ἔχουν νά βρεθεῖ τρόπος νά τό ἀποκτήσουν. Τά πλεονεκτήματα εἶναι πολλά καὶ αὐτονόητα, ὅπως ἀντιθέτως τά μειονεκτήματα τῆς χρήσεως φορητῶν κολυμβηθρῶν, πού ἐπειδὴ ὁμως τίς συνηθίσαμε δέν μᾶς προξενοῦν ἐντύπωσι.

Στὴν κολυμβήθρα **ἀνάβονται τρεῖς λαμπάδες** πρὸς τιμὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνῶ σέ πολλά μέρη τηρεῖται ἡ ἀρχαία παράδοση νά κρατοῦν οἱ πιστοὶ ἀναμμένα κηρία πρὸς δῆλωσιν τοῦ θείου φωτισμοῦ, κατὰ τοὺς πατέρες.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀρχίζει μὲ τό «**Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία...**», πού λέγεται πανηγυρικά μὲ ταυτόχρονη σταυροειδὴ κίνηση τοῦ Εὐαγγελίου ἐπάνω ἀπὸ τὴν κολυμβήθρα. Ἀκολουθοῦν **τά εἰρηνικά** τῆς θείας λειτουργίας μὲ δώδεκα ἐπὶ πλέον εἰδικές αἰτήσεις γιὰ τὸν ἁγιασμό τοῦ ὕδατος καὶ γιὰ τὸν μέλλοντα νά βαπτισθεῖ σ' αὐτό, πού παρεμβάλλονται μεταξὺ τῆς δεήσεως ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐκείνης «Ἐπὲρ τοῦ ῥυσοῦναι αὐτόν τε καὶ ἡμᾶς...». Ἡ μεγάλη συναπτή κανονικά λέγεται ἀπὸ τὸν διάκονο, ἂν βέβαια ὑπάρχει, εἰ δέ μὴ ἀπὸ τὸν ἱερέα.

Κατὰ τὴν ἀπαγγελία τῆς συναπτῆς ἀπὸ τὸν διάκονο ὁ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς καθ' ἑαυτὸν τὴν εὐχὴ «**Ὁ εὐσπλαγχνος καὶ ἐλεήμων Θεός...**», χωρὶς νά κάνει ἐκφώνηση στὴ δοξολογικὴ κατακλείδα τῆς. Κατὰ τίς διατάξεις τῶν χειρογράφων ὁ ἱερεὺς «οὐκ ἐκφωνεῖ (ἢ οὐ λέγει ταῦτα ἐπὶ τέλος –τὴν τριαδικὴ δηλαδὴ δοξολογία– ἐκφώνως), ἀλλὰ καὶ τό Ἄμην καθ' ἑαυτὸν λέγει». Ἡ ἀνωτέρω εὐχὴ ἔχει τό παράλληλό της στὴ θεία λειτουργία τὴν εὐχὴ «Ὁὐδεὶς ἄξιος...» κατὰ τὴν ὥρα τοῦ χειροβυκτοῦ ὕμνου, καθὼς καὶ τὴν εὐχὴ «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ μονογενὴς Υἱός...» τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων. Καὶ οἱ τρεῖς λέγοντες «μυστικῶς», γιὰ ἀφοροῦν στὸν ἱερέα προσωπικά καὶ ὄχι στὴν χριστιανικὴ κοινότητα ἢ στὸν μέλλοντα νά βαπτισθεῖ, καὶ ἀποτελοῦν προσωπικὴ ἐξομολόγηση τοῦ ἱερέως καὶ αἴτηση συγχωρήσεως τῶν ἀτομικῶν του ἁμαρτιῶν γιὰ νά καταξιωθεῖ

νά τελέσει τό μυστήριον, «ἵνα μὴ ἐλευθερίαν ἄλλοις ἐπαγγελόμενος καὶ ταύτην παρέχων πίσει... αὐτὸς ὡς δοῦλος τῆς ἁμαρτίας» εὐρεθεῖ «ἀδόκιμος». Ἡ ἀναξιότητα τοῦ ἱερέως, κατὰ τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, δέν ἐπηρεάζει τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου, τό ὁποῖο ἐνεργεῖ ἡ χάρις τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἱερωσύνης τοῦ ἱερέως. Γιὰ τὸν ἱερέα ὁμως προσωπικά μπορεῖ νά ἀποβεῖ εἰς κατάκριμα, αὐτό πού γιὰ τοὺς ἄλλους εἶναι ἀφορμὴ «ἐλευθερίας» καὶ σωτηρίας. Γι' αὐτό καὶ ὁ ἱερεὺς, «ἐξελισσόμενος ὑπὲρ ἑαυτοῦ τό θεῖον», κατὰ μιὰ παλαιὰ διάταξη τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἀναπέμπει μὲ συντριβὴ καρδίας τὴν ἀνωτέρω εὐχὴ. Αὐτό τό νόημα ἔχει ἡ «μυστικῶς» ἀπαγγελία τῆς καὶ ὄχι ὅτι ἔχει κάτι τό ἀπόρητο καὶ ἀπόκρυφο, πού δέν πρέπει νά ἀκούσει ὁ λαός. Ἡ ἔμφαση ἐξ ἄλλου στὴν «μυστικῶς» ἀπαγγελία τῆς ἀποτελεῖ πρακτικὸ στοιχεῖο ἐξάρσεως καὶ τονισμοῦ τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος τῆς ἐπομένης καθαγιαστικῆς εὐχῆς, ἡ ὁποία λέγεται «μεγαλοφώνως καὶ μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ συντειριμμένης καρδίας», κατὰ τὴν διάταξη τοῦ Εὐχολογίου, ἢ «εἰς ἐπήκοον πάντων», «λαμπρῇ τῇ φωνῇ» ἢ «ἐν ἐκφωνήσει» κατὰ τὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα ἐπίσης τιτλοφορεῖται «Εὐχὴ ἐκφωνητική».

Ἄν δέν ὑπάρχει διάκονος γιὰ νά καλύψει μὲ τὴν ἀπαγγελία τῶν εἰρηνικῶν τὴν ἀνάγνωση ἀπὸ τὸν ἱερέα τῆς προσωπικῆς του μυστικῆς εὐχῆς, τότε κατ' ἀνάγκην αὐτὴ θὰ λεχθεῖ μὲ χαμηλό τόνο φωνῆς μετὰ τὴν ἐκτενὴ καὶ πρό τῆς μεγάλης ἐκφωνητικῆς εὐχῆς. Ἡ τελείως μυστικῶς ἀνάγνωσή της δυνατόν νά προκαλέσει κάποια χαλάρωση τῆς προσοχῆς καὶ τῆς τάξεως, πού γνωρίζουμε πόσο εὐαίσθητη εἶναι στὰ μέρη μας. Δυνατόν ἐπίσης εἶναι κατ' αὐτὴ νά ψάλλεται τό ἀργό «Κύριε, ἐλέησον» κατὰ τὸν τύπο τῶν χειροτονιῶν, γιὰ τὸν λόγο πού ἀνωτέρω εἶπαμε. Ποτέ ὁμως ἡ εὐχὴ αὐτὴ δέν πρέπει νά παραλείπεται ἢ νά λέγεται ἐπιτροχάδην, μόνο καὶ μόνο γιὰ νά τηρηθεῖ ὁ τύπος τοῦ γράμματος καὶ ὄχι ἡ οὐσία τοῦ πράγματος.

Ἡ ἀπαραιμίλλου φιλολογικοῦ κάλλους καὶ θεολογικοῦ βάθους **εὐχὴ τοῦ καθαγιασμοῦ τοῦ ὕδατος («Μέγας εἶ, Κύριε...»)**

εἶναι ἀπό τὰ ἀρχαιότερα καί ὠραιότερα κείμενα τοῦ Εὐχολογίου μας. Προβάλλει μέ ἀριστοτεχνικό τρόπο τήν κοσμογονική σημασία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὡς ἀπαρχῆς τῆς νέας ἐν Χριστῷ καινῆς κτίσεως, διασυνδέοντάς το μέ τήν σάρκωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καί τήν θεοφάνεια στόν Ἰορδάνη. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐπίκληση τοῦ ἁγίου Πνεύματος γιά τόν καθαγιασμό καί τή μεταστοιχείωση τοῦ ὕδατος καί ἡ ἀπαρίθμηση τῶν δωρεῶν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, πού θά ἀπολαύσει ὁ βαπτιζόμενος σ' αὐτό. Ἡ εὐχή αὐτή μέχρις ἐνός σημείου εἶναι ἡ ἴδια μέ τήν εὐχή τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ τῶν ὑδάτων τῶν ἁγίων Θεοφανείων. Ἡ δύναμις τῶν δύο ἁγιασμῶν εἶναι ἡ ἴδια. Στό ὕδωρ τῶν ἁγίων Θεοφανείων μετά τήν ἀντληση καί μετάληψη ἀπό τούς πιστούς, βαπτίζονταν κατά τήν παννυχίδα τῶν Φώτων οἱ κατηχούμενοι. Καί σήμερον ἐξ ἔθους γίνεται τό ἴδιο. Κατά τήν ἡμέρα δηλαδή τῶν Θεοφανείων, ἄν συμβεῖ νά ὑπάρχει βάπτισμα, δέν καθαγιάζεται τό νερό, ἀλλά χύνεται στήν κολυμβήθρα μέγας ἁγιασμός καί ἡ ἀκολουθία ἀρχίζει ἀπό τήν εὐλογία τοῦ ἐλαίου. Αὐτό ὅμως μόνο, ὅπως εἴπαμε, κατά τὰ Θεοφάνεια. Κατά τίς ἄλλες ἡμέρες τοῦ ἔτους ἀγιάζεται ἀπαραιτήτως τό ὕδωρ γιά κάθε βάπτισμα ἢ γιά κάθε ὁμάδα βαπτισμάτων, ὅταν αὐτό γίνεται ὁμαδικῶς. Στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ ἐνικός ἀριθμός τῶν γραμματικῶν τύπων τῶν εἰρηνικῶν, τῆς εὐχῆς αὐτῆς καί τῶν ἄλλων εὐχῶν τρέπεται σέ πληθυντικό ἢ σέ θηλυκό, ὅταν τό βρέφος εἶναι θῆλυ. Ἡ μετατροπή τοῦ γένους ἢ ἡ σέ πληθυντικό ἐκφορᾶ εἶναι σχετικά εὐκόλη, χρειάζεται ὅμως καί κάποια προπαρασκευή γιά νά ἀποφεύγονται τὰ γραμματικά λάθη.

Εἴπαμε ὅτι ἡ εὐχή διαβάζεται πανηγυρικῶς καί εἰς ἐπίκοον τοῦ λαοῦ. Κατά τόν ἕκτο αἰῶνα παρουσιάσθηκε κάποια τάση νά λέγεται ἡ εὐχή αὐτή, καθὼς καί οἱ λοιπές εὐχές τοῦ ἁγίου βαπτίσματος καί τῆς θείας λειτουργίας, «μυστικῶς». Ἡ 137η Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὀρίζει «πάντας ἐπισκόπους τε καί πρεσβυτέρους μή κατά τό σεσιωπημένον ἀλλά μετά φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τήν θείαν προσκομιδὴν καί

τήν ἐν τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι πρὸς τό κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκουόντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καί τήν πρὸς τόν δεσπότην Θεόν διανίστασθαι δοξολογίαν».

Τὰ μυστήρια κατὰ τήν λειτουργική τάξη τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τελειοῦνται μέ δύο εὐχές. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κύρια καί καθαγιαστική εὐχή καί ἡ δευτέρα εὐχή κεφαλοκλισίας (προηγεῖται αὐτῆς τό «**Εἰρήνη πᾶσι**» καί τό «**Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν**»), δηλαδή εὐχή εὐλογίας τῶν παρασταμένων πού θά μετάσχουν στό μυστήριο. Ἐδῶ ἡ δευτέρα εὐχή ἔχει συνδυασθεῖ μέ τήν **εὐλογία τοῦ «ἐπορκιστοῦ ἐλαίου»** ἢ «ἐλαίου ἀγαλλιᾶσεως» ἢ «ἀγαλλιελαίου», τό ὅποιο, ὅπως καί τό ὕδωρ κατὰ τήν προηγουμένη εὐχή, ἐμφυσαῖται τρίς καί σφραγίζεται ἀπό τόν ἱερέα. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ εὐχή αὐτή διατήρησε τήν ἐκφορᾶ σέ πληθυντικό ἀριθμό τῶν γραμματικῶν τύπων πού ἀφοροῦν στόν μέλλοντα νά χρισθεῖ («πᾶσι τοῖς χριστένοισι αὐτῷ ἐν πίστει») καί τή μνεία μεταλήψεως ἐξ αὐτοῦ («ἢ καί μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ»). Μετά τήν εὐλογία τό ἔλαιο χύνεται τρίς σταυροειδῶς στήν κολυμβήθρα, ἐνῶ ὁ διάκονος (ἢ ὁ ἱερεὺς) ἐκφωνεῖ κάθε φορᾶ ἐντόνως τό «**Πρόσχωμεν**» (ἐνίοτε παραλείπεται αὐτό στά Εὐχολόγια) καί ὁ λαός ἀπαντᾷ ψάλλοντας τρεῖς φορές τό τριπλό «**Ἀλληλούϊα**». Τό ὑπόλοιπο τοῦ ἐλαίου χύνει ὁ ἱερεὺς στίς σταυρωμένες πάνω ἀπό τήν κολυμβήθρα παλάμες τοῦ ἀναδόχου, γιά νά γίνει μ' αὐτό ἡ χρῆση τοῦ βαπτιζομένου, καί ἐκφωνεῖ τό «**Εὐλογητός ὁ Θεός ὁ φωτίζων καί ἀγιάζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον...**».

Ὁ κατηχούμενος ἔχει ἤδη ἀποδυθεῖ ὅλα τὰ ἐνδύματά του εἰς δῆλωσιν τῆς ἀποθέσεως τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου καί γυμνός, ὅπως γεννήθηκε, προσφέρεται γιά νά τύχει τῆς νέας ἐν Χριστῷ γεννήσεως διά τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ὁ ἱερεὺς μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο, πού βρίσκεται στά χέρια τοῦ ἀναδόχου, ἐμβαπτίζοντας σ' αὐτό τό ἕνα δάκτυλο ἢ τὰ δύο, κατὰ τήν παλαιότερα πράξη, ἢ τὰ τρία, κατὰ τήν σύγχρονη πράξη, **χρῆσει τὰ καίρια σημεῖα τοῦ σώματος** τοῦ μέλλοντος νά βαπτισθεῖ, ἐπι-

λέγοντας κατάλληλες γιά τό καθένα φράσεις («Εἰς ἴασι ψυχῆς καί σώματος...» κ.λπ.) μετά τήν γενική εἰσαγωγική ρήση «Χρίεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνα) ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως, εἰς τό ὄνομα...». Ὡς πρός τά χριόμενα μέλη δέν φαίνεται νά ὑπῆρχε ποτέ ἐνιαία πρακτική, ὅπως καί σήμερα δέν ὑπάρχει. Γενικῶς χρίεται σταυροειδῶς τό μέτωπο, τά αἰσθητήρια (ὦτα, στόμα, μῦτη), τό στήθος, τά χέρια, τά πόδια καί τά «μετάφρενα» (δηλαδή τά νῶτα), ἐνῶ ἀκόμη κρατεῖται τό βρέφος ἀπό ἕνα τρίτο πρόσωπο. Ἀπό αὐτό παραλαμβάνει ὁ ἱερεὺς τό παιδί, κρατώντας το μέ τό μέτωπο πρός ἀνατολᾶς ἐπάνω ἀπό τήν κολυμβήθρα, ἐνῶ ὁ ἀνάδοχος χρίει τό ὅλο σῶμα του μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο πού ἀπέμεινε στίς παλάμες του. Οἱ πατέρες ἀποδίδουν στό ἐπορκιστό ἔλαιο ἰδιαίτερη σπουδαιότητα καί ἐπιμένουν στήν ὁλόσωμο χρίση «ἀπό κορυφῆς τριχῶν μέχρι πέλματος ποδῶν». Γιά τήν πολυσήμαντο θεολογική - συμβολική σημασία τοῦ ἐλαίου παραπέμπουμε σέ προσηγηθεῖσα εἰσήγηση. Θεωρεῖται κατ' ἀρχήν φυγαδευτήριο τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, καθαρτικό τῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλά καί σύμβολο τῆς ἰάσεως τῆς φύσεως, ἐγκεντρισμοῦ στήν καλλιέλαιο, τόν Χριστό καί τήν Ἐκκλησία Του, καί προπαρασκευῆς γιά τούς ἀθλητικούς ἀγῶνες κατά τοῦ διαβόλου καί στά σκάμματα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ἡ λαϊκή διαίσθηση ἔχει διατηρήσει ἀρκετά ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά καί ἀποδίδει στήν ἄλειψη τῆ δέουσα σπουδαιότητα, ἀνάμικτη μέ ποικίλες προλήψεις. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ταυτίζει τήν ἀναδοχή κατά τό βάπτισμα πρός τό ἄλειμμα μέ τό λάδι ἀπό τόν ἀναδεχόμενο. Ὁ νηπιοβαπτισμός ἐπέφερε κάποια τυποποίηση, ἀλλά παρέμεινε ἡ ἐπιθυμία χρίσεως τοῦ ὅλου σώματος, ἔστω καί ἂν αὐτή δέν εἶναι πάντοτε δυνατή στό βάπτισμα τῶν βρεφῶν.

Ἔπεται ἡ *βάπτισμα*, ἡ καίρια πράξη τῆς ὅλης ἀκολουθίας. Αὐτή γίνεται μέ τρεῖς καταδύσεις στό ἁγιασμένο νερό, ἐνῶ σέ κάθε μία ἀπό αὐτές ἐκφωνοῦνται ἀνά ἕνα τά ὀνόματα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος: «Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ (ὁ δεῖνα) εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς (πρῶτη κατάδυση καί ἀνάδυ-

ση) καί τοῦ Υἱοῦ (δευτέρα) καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος (τρίτη)». Ἡ σχολαστική παρατήρηση ὅτι μεταξύ τῶν τριῶν θείων ὀνομάτων δέν πρέπει νά παρεμβάλλεται τό «Ἀμήν», γιατί «χωρίζεται» ἡ ἀδίαireτος Τριάς, εἶναι τελείως σαθρή. Ἀντιθέτως τό «Ἀμήν» μετά ἀπό κάθε ὄνομα, ὅχι μόνο μαρτυρεῖται ἀπό τά χειρόγραφα καί τά ἔντυπα, ἀλλά καί πρακτικῶς, ὅταν λέγεται ἔντονα καί κάπως παρατεταμένα ἀπό τόν λαό, ὑπογραμμίζει τήν σπουδαιότητα τῆς πράξεως τοῦ βαπτίσματος, καλύπτει τόν ἀπαιτούμενο γιά τήν κατάδυση καί ἀνάδυση χρόνο καί τούς, πολύ συχνά, κλαυθμυρισμούς τοῦ νηπίου. Ἡ ἀκρίβεια ἀπαιτεῖ πλήρη τριπλή κατάδυση τοῦ βαπτιζομένου στό νερό, πού στά βρέφη δέν εἶναι ἀκίνδυνα δυνατή. Συνήθως καταδύεται τρίς ὅλο τό σῶμα, ἐνῶ κάθε φορά ἐπικέει ὁ ἱερεὺς στό κεφάλι τοῦ βαπτιζομένου νερό ἀπό τήν κολυμβήθρα μέ τό δεξιό του χέρι, ἐνῶ μέ τό ἀριστερό κρατεῖ ἀσφαλῶς τό νήπιο. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὑπογραμμίζοντας τήν σημασία τῶν καταδύσεων, ἔδιδε συγχρόνως καί ὁδηγίες γιά τήν κατασκευή εὐρυχώρου κολυμβήθρας («γάστρας») γιά νά εἶναι πρακτικά δυνατή ἡ κατάδυση. Περισσότερο νά σημειώσουμε κάτι ἀνάλογο καί γιά τήν ποσότητα τοῦ νεροῦ, ὅτι πρέπει νά προνοεῖ ὁ ἱερεὺς νά εἶναι στήν κολυμβήθρα τό ἀρκοῦν, ἔτσι ὥστε καί οἱ καταδύσεις νά εἶναι δυνατές καί ἡ ὑπερεκχύλιση τοῦ ὕδατος κατ' αὐτές νά ἀποφεύγεται.

Μετά τό βάπτισμα ὁ ἱερεὺς ἀποθέτει τό νεοφώτιστο βρέφος στίς ἀγκάλες τοῦ ἀναδόχου, «σαβάνου λευκοῦ πρότερον ἐφαπλωθέντος ἐν ταῖς χερσί», καί νίπτει τά χέρια του, ἐνῶ ψάλλεται τρίς ὁ πρῶτος στίχος τοῦ 31ου ψαλμοῦ: «Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἁνομίαι καί ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι». Στά νεώτερα Εὐχολόγια παρατίθεται ὁλόκληρος ὁ ψαλμός, ἐνῶ εἶναι σαφές ὅτι οὐδέποτε ἐψάλλοντο οἱ λοιποὶ στίχοι του, ὅπως ἄλλωστε καί σήμερα, πού ἐξ ἄλλου εἶναι καί τελείως ἄσχετοι πρός τό βάπτισμα. Ἀπό τίς μαρτυρίες τῶν χειρογράφων γίνεται ἐμφανές ὅτι μόνον ὁ πρῶτος στίχος ἐψάλλετο τρίς, κατά τόν τύπο τῶν προκειμένων, ἐνίστε μέ τήν παρεμβολή τοῦ

δευτέρου στίχου («Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσται Κύριος ἁμαρτίαν, οὐδέ ἐστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος») μεταξύ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης ἐπαναλήψεως, ὅπως δηλαδή στὰ προκείμενα. Ἡ πανηγυρική καὶ κάπως σχολαία ψαλμωδία τοῦ «Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι...» ἔχει εἰσαχθεῖ προφανῶς ὡς ἓνα εἶδος χαιρετισμοῦ τοῦ νεοφωτίστου καὶ συγχρόνως γιὰ νὰ δοθεῖ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος γιὰ τὴν ἀπόμαξή του καὶ γιὰ τὴν ἐκπλυση τῶν χειρῶν τοῦ βαπτίζοντος.

Ἀκολουθεῖ ἀπαραιτήτως ἡ ἀνάγνωση τῆς «**εὐχῆς τοῦ μύρου**» («**Εὐλογητός εἶ, Κύριε, ὁ Θεός...**») καὶ ἡ χρίση τοῦ νεοφωτίστου διὰ τοῦ ἁγίου μύρου, ἐπιλεγομένης σὲ ἐκάστη χρίση τῆς φράσεως «**Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου. Ἀμήν**». Χρίονται δὲ τὰ ἴδια σημεῖα τοῦ σώματος πού χρίσθηκαν μὲ τὸ ἐπορκιστὸ ἔλαιο, ἂν καὶ ἡ πράξη, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, δὲν ἦταν καὶ ἐδῶ πάντοτε καὶ παντοῦ ἡ ἴδια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀκολουθία ἔχει ὑποστειῖ ἀρκετὴ φθορά, πού φθάνει ἐνίοτε σὲ ἀνεπίτρεπτα ὅρια. Ὅπωςδὴποτε σ' αὐτὸ συντελοῦν διάφοροι ἀστάθμητοι παράγοντες, ὅπως οἱ ἔντιοντες ἀντιδράσεις καὶ οἱ κλαυθμοὶ τοῦ βρέφους, ἀλλὰ καὶ ἓνα εἶδος ἀδικαιολογήτου σπουδῆς πού καταλαμβάνει τὸν ἱερέα καὶ τοὺς παρισταμένους. Τὸ σύνθημα συνήθως δίδεται ἀπὸ τὴν τελείως ἀψυχολόγητη «μυστικῶς» ἀνάγνωση τῆς ὠραιότητος εὐχῆς τοῦ μύρου, ἀλλὰ καὶ τὴν τέλεση τῆς τριχοκουρίας καὶ τῆς ἀπολούσεως τελείως ἀκαίρως στὸ σημεῖο αὐτὸ, τὴν πλήρη ἔνδυση τοῦ βρέφους, τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν τοῦ ἀναδόχου καὶ τὰ ὅμοια. Αὐτὰ ὅλα προκάλεσαν τὴν ἀναζήτηση ποικίλων λύσεων κατὰ τόπους εἰς βάρος τῆς ὀρθῆς καὶ ἱεροπρεποῦς τελεσιουργίας τοῦ μυστηρίου, ἀλλὰ καὶ τὴν λήθη ἢ τὴν παραμέληση θαυμασιῶν στοιχείων τῆς ἀκολουθίας, ὅπως τῆς ἔνδυσεως μὲ τὸν ἐμφώτειο χιτῶνα, τῆς παραδόσεως τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς λαμπάδος καὶ αὐτῆς τῆς ἀπολούσεως καὶ τῆς τριχοκουρίας μὲ τίς εἰδικές εὐχές πού τίς συνοδεύουν. Ἡ πιὸ σωστὴ λύση δίδεται ἀπὸ ἐκείνους, πού, παρὰ τίς δυσκολίες, προσπαθοῦν καὶ ἐν πολλοῖς ἐπιτυχάνουν νὰ κρατήσουν τὴν τέλεση τῶν ἐπὶ μέρους

στοιχείων στὴν ὀρθή παραδοσιακὴ τους σειρά, ὅπως διαγράφεται στὰ Εὐχολόγια. Δηλαδή:

1. Μετὰ τὸ χρίσμα ἐνδύουν τὸν νεοφώτιστο μὲ λευκὸ χιτῶνα, λέγοντας μὲ ἔμφαση τὸ «Ἐνδύεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ... χιτῶνα δικαιοσύνης...». Ὁ πανηγυρικὰ ψαλλόμενος εἰρμός «Χιτῶνά μοι παράσχου φωτεινόν...» δίνει ὅλο τὸ χρόνο γιὰ νὰ γίνει σωστὰ ἡ ἔνδυση μὲ τὸν ἐμφώτειο χιτῶνα.

2. Ἀναρτοῦν στὸ στήθος τοῦ νεοφωτίστου τὸν «βαπτιστικὸ» Σταυρὸ, λέγοντας ἐμφατικὰ τὸ «Εἶπεν ὁ Κύριος· Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν...». Ἡ πανηγυρική καὶ πάλι ἐξ ἔθους γινόμενη ψαλμωδία τοῦ εἰρμοῦ τῆς α' ὠδῆς τοῦ κανόνος τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ «Σταυρόν χαράξας Μωσῆς...» καλύπτει τὸν χρόνο ἐπιδόσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ ἀποτελεῖ, ὅπως τὸ «Χιτῶνά μοι παράσχου...» καὶ ἐνωρίτερα τὸ «Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν...», στοιχεῖο ἐξάρσεως τῆς σπουδαίας αὐτῆς μεταβαπτισματικῆς πράξεως.

3. Ἀνάπτουν τὴν λαμπάδα καὶ τὴν παραδίδουν ἐπίσημα στὸν νεοφώτιστο (δηλαδή στὸν ἀνάδοχο), λέγοντας τὸ «Οὕτω λαμπάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων...».

Καὶ εὐθὺς ἀρχίζουν τὴν ψαλμωδία τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε...».

Θὰ σχολιάσουμε κατωτέρω τὰ τρία αὐτὰ σημεῖα.

Ἡ ἔνδυση μὲ τὸν ἐμφώτειο λευκὸ χιτῶνα προβλέπεται ἀπὸ τὰ Εὐχολόγια μας καὶ γίνεται στὸ σημεῖο αὐτὸ. Ἡ παράδοση τοῦ Σταυροῦ γίνεται ἐξ ἔθους ἢ ἀντικαθίσταται κατὰ τόπους μὲ σταυροειδῆ ζώση τοῦ νεοφωτίστου μὲ ἐρυθρόλευκο νῆμμα, ἔθος ἀρχαῖο, πού μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ παλαιὰ χειρόγραφα. Ἡ ἀφή, τέλος, καὶ ἡ ἐπίσημη παράδοση στὸν νεοφώτιστο τῆς βαπτισματικῆς λαμπάδας εἶναι στοιχεῖο ἀρχαιότατο τοῦ βαπτισματος μὲ ἐμφανὴ θεολογικὸ συμβολισμό. Ἐκεῖνο πού διασαλεύει τὴν σειρά τῶν τριῶν αὐτῶν πράξεων εἶναι ἡ παρεμβολὴ τῆς πλήρους ἔνδυσεως τοῦ βρέφους, πού ἀπαιτεῖ ἀρκετὸ χρόνο καὶ ἐπιδραῖ διαλυτικὰ ἐπὶ τῆς πορείας τῆς ἀκολουθίας. Μερικοὶ ἱερεῖς κατόρθωσαν νὰ τηροῦν τὴν ἀρχαία τάξη καὶ νὰ

πείθουν τούς γονεῖς καί τούς ἀναδόχους νά ἀναβάλλουν τήν τέλεια ἔνδυση καί νά τήν κάνουν μέ ἄνεση μετά τό τέλος τῆς ὅλης ἀκολουθίας. Αὐτό εἶναι τό καλλίτερο, ἀλλά ἴσως δέν εἶναι πάντοτε ἐφικτό. Ἡ ἐπικρατήσασα πρακτική, λόγοι ἐπιδείξεως καί ὑπερβολικοί φόβοι γιά τήν ὑγεία τοῦ βρέφους ἔχουν παγιώσει στά περισσότερα μέρη τή συνήθεια νά ἀποσύρεται μετά τήν παράδοση τοῦ σταυροῦ τό νήπιο καί νά τό ντύνουν μέ τά βαπτιστικά του ἐνδύματα, ἐπιστρέφοντάς το τήν ὥρα τοῦ τρισαγίου. Γιά τήν κάλυψη τοῦ ἔτσι δημιουργουμένου νεκροῦ χρόνου ἔχει εἰσαχθεῖ, κατά παρανόηση, ἡ ψαλμωδία τῶν καταβασίων τοῦ Σταυροῦ, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς καί ὁ ἀνάδοχος νίπτονται. Ἀναγινώσκονται στή συνέχεια ἡ παραλειφθεῖσα εὐχή τοῦ μύρου καί οἱ εὐχές τῆς ἀπολούσεως καί τῆς τριχοκουρίας τελίως ἀκαίρως. Μερικοί μάλιστα ἔχουν ἤδη κάνει τήν τριχοκουρία ἀμέσως μετά τήν παράδοση τοῦ Σταυροῦ. Γιά νά ἀποφευχθεῖ ὅλη αὐτή ἡ ἀπαράδεκτη σύγχυση πρᾶξεων καί εὐχῶν, ἡ μόνη σωστή λύση εἶναι ἡ ἐπιστροφή στήν τάξη πού σημειώσαμε πῶς πάνω. Μετά δηλαδή τήν ἀπόμαξη τοῦ βρέφους, τήν ἔνδυση μέ τόν χιτώνα καί τήν παράδοση τοῦ Σταυροῦ, νά μὴν γίνεται ἡ τέλεια ἔνδυση, ἀλλά νά παραδίδεται ἡ λαμπάδα καί νά συνεχίζεται χωρίς διακοπή ἡ ἀκολουθία μέ τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...», τὰ ἀναγνώσματα καί τὰ λοιπά μέχρι τῆς ἀπολούσεως. Τότε ἄς γίνεται μέ κάθε ἄνεση ἡ ἔνδυση τοῦ νεοφωτίστου. Ἐάν, παρά τήν ἔγκαιρο καί διακριτική καθοδήγηση τοῦ ἱερέως, δέν εἶναι δυνατή ἡ παραδοσιακή βελτίωση τῆς τάξεως, ὅπως τήν περιγράψαμε ἀνωτέρω, ἀλλά ἡ πλήρης ἔνδυση παρεμβάλλεται μεταξύ παραδόσεως τοῦ Σταυροῦ καί τρισαγίου, ἄς φροντίζει ὁ ἱερεὺς νά κρατεῖται, ὅσο γίνεται, ἡ εὐπρέπεια καί ἡ τάξη. Ἡ ψαλμωδία τῶν καταβασίων τοῦ Σταυροῦ ἴσως εἶναι ἡ μόνη δυνατή καί ἀρκετά ἐπιτυχής ἐπιλογή γιά τήν κάλυψη τοῦ νεκροῦ χρόνου. Ὅρθά ἔχει ἐπισημανθεῖ καί γραφεῖ ὅτι οἱ καταβασίες δέν ἔχουν θέση στήν ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτισματος. Μόνο, καθὼς εἶδαμε, ὁ εἰρμός τῆς α' ὠδῆς ἀρχικά ἐπελέγη, ὄχι ὡς καταβασία, ἀλλ' ὡς καλυπτήριος καί χαιρετιστήριος

ῥυθμός τῆς παραδόσεως τοῦ Σταυροῦ, ὅπως καί ὁ εἰρμός «Χιτῶνά μοι παράσχου φωτεινόν...» τῆς ε' ὠδῆς τοῦ πλ. δ' ἤχου γιά τήν κάλυψη τῆς ἐνδύσεως μέ τόν χιτώνα καί ὅπως ὁ εἰρμός τῆς θ' ὠδῆς τοῦ πλ. α' ἤχου «Ἡσαΐα χόρευε...» γιά τίς χειροτονίες καί τόν γάμο. Εἶναι δέ πολύ ἐπιτυχής ἡ ἐπιλογή, ἀφοῦ συνδυάζει τό θέμα τοῦ Σταυροῦ πρὸς τήν διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, πού εἶναι τύπος τοῦ βαπτισματος. Ἀπό τόν εἰρμό αὐτόν ἐπεξετάθη ἡ ψαλμωδία καί πρὸς τούς λοιπούς, ὅταν ἄρχισε νά συνηθίζεται ἡ ἔνδυση τοῦ βρέφους στό σημεῖο αὐτό, καί γιά τήν κάλυψή της. Ἀπό παρανόηση τῆς αἰτίας αὐτῆς γεννήθηκε θέμα ἄν κατά τό βάπτισμα πρέπει νά ψάλλονται οἱ καταβασίες τῆς περιόδου κατά τήν ὁποῖαν τελεῖται, τοῦ Πάσχα κατά τήν πασχάλιον περίοδο κ.λπ.

Ὡς πρὸς τό χρῶμα τῶν ἐμφωτειῶν ἐνδυμάτων, ἄς ἔχει ὁ ἱερεὺς ἐγκαίρως τήν πρόνοια νά ἐξηγεῖ στοὺς ἀναδόχους καί στοὺς γονεῖς ὅτι ἀπαραιτήτως πρέπει νά εἶναι λευκά, σύμβολο τῆς καθαρότητος, τοῦ φωτός καί τῆς καινῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Οἱ νεοφώτιστοι φοροῦσαν λευκά ἐπὶ ὀκτώ συνεχῶς ἡμέρες μέχρι τῆς ἀπολούσεως, πού ἐγένετο τότε. Ἡ παράδοση τῶν λευκῶν ἐνδυμάτων διετηρεῖτο μέχρι πρόσφατα, μέχρις ὅτου οἱ ἔμποροι τῶν βαπτιστικῶν εἰδῶν, ἡ ἐκκοσμίκευση καί ἡ ἔλλειψη θεολογικῆς ὑποδομῆς καί ἀντιστάσεως στοὺς νέους συρμούς, ὀδήγησαν στήν χρήση χρωματιστῶν ἐνδυμάτων, μπλέ γιά τὰ ἀγόρια καί ρόζγια γιά τὰ κορίτσια. Φυσικά, εἶπαμε ἤδη ὅτι τό καλό παράδειγμα ὀφείλει νά δίδει ὁ ἱερεὺς, φορώντας ἀπαραιτήτως λευκά ἄμφια κατά τό βάπτισμα, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ μακροαίωνα παράδοση.

Κάτι ἀνάλογο κινδυνεύει νά γίνει μέ τόν Σταυρό, πού ἐνίοτε ἀντικαθίσταται μέ Παναγίες καί «Ἁγιοκωνσταντινάτα» γιά τὰ κορίτσια ἢ μέ ποικίλα ἄλλα ἀνοίκεια κοσμήματα. Νά μὴν ἐπαναλάβουμε τὰ ἴδια καί χειρότερα γιά τήν ἱερή βαπτισματική λαμπάδα, πού στολιζεται ἀπό ἐπιτηδεῖους ἐμπόρους μέ τεράστιες κοῦκλες καί ἀπομιμήματα ζώων, μέ κίνδυνο γελοιοποίησης τοῦ συμβόλου τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, ἢ πού ἀνά-

πεται ἀκαίρως στήν ἀρχή τῆς ἀκολουθίας καί δέν παραδίδεται κατά τήν τάξη ἀπό τόν ἱερέα πρὸ τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε...» γιά νά κρατεῖται ἀπό τόν ἀνάδοχο (ἢ τόν νεοφώτιστο) μέχρι τό τέλος τῆς ἀκολουθίας.

Ἡ δὲ μέ τήν παράδοση τῆς λαμπάδος ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἔχει οὐσιαστικά τελειώσει. Τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...», πού ἀντικαθιστᾷ τό τρισάγιο καί ψάλλεται κατά τόν τρόπο καί τόν τύπο ἐκείνου, τὰ ἀναγνώσματα καί ἡ ἔκτενής εἶναι τὰ ἀπομείναντα ἀπό τῆς θείας λειτουργίας στοιχεῖα ἀπό τήν ἐποχή πού τό βάπτισμα ἐτελεῖτο ἐντός αὐτῆς καί κατά τήν διάρκειά της. Τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...», τοῦ ὁποῖου προηγεῖται κατά τήν ἀρχαία τάξη ἡ ἐκφώνηση «Ὅτι ἅγιος εἶ, ὁ Θεός ἡμῶν...», πού διατηρεῖται ἐκ παραδόσεως ἀκόμη κατά τόπους, ψάλλεται ἐνῶ ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ τόν ἀπέναντί του ἱστάμενο νεοφώτιστο, πού κρατεῖται μαζί μέ τήν λαμπάδα ἀπό τόν ἀνάδοχο, καί κάνουν τρεῖς γύρους γύρω ἀπό τήν κολυμβήθρα. Πρόκειται περὶ ἀληθινοῦ πνευματικοῦ χοροῦ, ὅπως στίς χειροτονίες καί στόν γάμο, καθῶς θαυμάσια σχολιάζει ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης: «Καί χορείαν ποιήσας (ὁ ἱερεὺς), ὡς τοῖς ἀγγέλοις συγχορευῶν καί συνυδόμενος, τρεῖς τήν κολυμβήθραν κυκλοῖ, ἐπὶ τῇ πνευματικῇ μητρὶ καίρων καί ἐπὶ τῷ γεγεννημένῳ Πνεύματι θείῳ ἐξ αὐτῆς, καί τό “Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε” σὺν τοῖς ᾄδουσι μελωδεῖ» (Διάλογος, κεφ. 67). Τό «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» διατηρεῖ καί τόν ἀρχαῖο χαρακτήρα του ὡς εἰσοδικοῦ τῆς θείας λειτουργίας. Κατά τήν ἀρχαία τάξη, πού τηρεῖται ἀκόμη κατά τόπους, κατά τό «Δύναμις» ὁ ἱερεὺς παραλαμβάνει τό Εὐαγγέλιο ἀπό τό δισκέλιο καί θυμιῶν εἰσοδεύει στό ἅγιο βῆμα, εἴτε, παλαιότερα, γιά νά τελήσει τῆς θείας λειτουργίας, εἴτε, κατά τήν μεταγενεστέρα τάξη, γιά νά διαβάσει τό Εὐαγγέλιο ἀπό τήν ὠραία πύλη καί νά κοινωνήσει τῶν ἀχράντων μυστηρίων τόν νεοφώτιστο, πού μαζί μέ τόν ἀνάδοχο παραμένουν στόν σολέα μπροστά στήν ὠραία πύλη. Ἀπὸ ἐκεῖ κάνει ὕστερα τήν ἀπόλυση.

Τὰ ἐπίλοιπα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ἡ ἀπόλυση δηλαδή καί ἡ τριχοκουρία, εἶναι χωριστές τελετές πού γίνονταν ἡ πρῶ-

τη κατά τήν ὀγδόη ἡμέρα καί ἡ δευτέρα ἴσως τότε ἢ καί ἀργότερα. Μέ τόν νηπιοβαπτισμό σιγά - σιγά ἡ μέν ἀπόλυση τελείως τυποποιήθηκε, ἐνῶ ἦταν πραγματικό λουτρό τοῦ νεοφωτίστου, πού ὡς τήν ἑβδόμη ἡμέρα δέν ἐλούετο, ἀλλά ἐξακολουθοῦσε νά φέρει τὰ λευκά ἐμφώτεια ἐνδύματα καί νά σχολάζει στοὺς ναοὺς κατατρυφώντας τῶν ἁγίων μυστηρίων καί ἀκροώμενος τίς «μυσταγωγικές» λεγόμενες κατηχήσεις. Ἡ ἀπόλυση καί ἡ τριχοκουρία συνάπτονται σήμερα στήν ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος ἢ καί παρεμβάλλονται, καθῶς εἶδαμε, ἀκαίρως ἐντός αὐτοῦ. Τό πῶ σωστό καί σχετικά ἀκριβέστερο εἶναι νά γίνονται μετὰ τήν κοινωνία τοῦ βρέφους, ὅπως γράφονται στό Εὐχολόγιο, μέ τήν ἀνάγνωση εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ τῶν σχετικῶν εὐχῶν στή θέση τους καί κατόπιν νά γίνεται ἡ ἀπόλυση.

Κλείνουμε τῆς διαπραγμάτευση αὐτῆς, ὅπως καί στά Εὐχολόγια, παραθέτοντας ὄχι τήν σύντομη διάταξη πού ἀφορᾷ στήν πρόνοια καί στήν εὐθύνη τῆς μητέρας γιά τήν **περαιτέρω τύχη τῶν ὑλῶν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος**, πού παρατίθενται σ' αὐτό, ἀλλά ὀλόκληρη τήν σχετική παράγραφο ἀπό τόν ἅγιο Συμεών Θεσσαλονίκης, πού ἀφορᾷ στήν εὐθύνη τῶν ἱερέων. Πρόκειται γιά ἓνα κείμενο γραμμένο ἀπό τόν ἅγιο μέ πολλή εὐλάβεια καί παρησία, μέ θεολογικό βάθος, ἀλλά καί μέ διακριτικὴ εὐγένεια καί ταπεινωση. Στό στόμα του ἀρμόζουν οἱ συστάσεις, πού γιά τόν «μέ τήν εὐλογία καί κατ' ἐντολήν τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου» εἰσηγούμενο θά ἦταν ὑπερβολή θάρρους νά λεχθοῦν στή σεβασμία αὐτῆς ὁμήγηρη:

«Πλὴν προσεκτέον καί ἐν τούτοις, ἀγαπητέ, τοῖς παρὰ τισι παρορωμένοις καί δοκοῦσιν ἐκείνοις εἶναι μικροῖς. Καί ὁ ἱεράρχης καί ὁ ἱερεὺς τοῖς τε λειψάνοις τοῦ ἁγίου ἐλαίου τῆς ἀγαλλιᾶσεως μὴ ὡς ἔτυχε χρῆσθω, προτύπως γάρ τοῦτο τοῦ θείου μύρου, ἀλλὰ τηρεῖτω καί ἐν τῇ λυχνίᾳ ἀναλίσκτω τοῦ θυσιαστηρίου, ἐν ἀγγεῖῳ κεκτημένος καί ἰδίῳ τε καί ἡγιασμένῳ καί μὴ ὡς τροφήν χρῆσθω. Καί τό θεῖον ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος, ἐν ᾧ ἡ ἁμαρτία κατεπόθη καί ὁ Χριστός ἦλθε καί τό

Πνεῦμα τό ἅγιον ἐπεδήμησε καί ὁ ἄνθρωπος ἀνεπλάσθη, περιφυλαττέτω καί ἐν τόπῳ ἐκκεέτω ἱερῶ, ἵνα μή ὡς ἔτυχεν ἐκκυθέν καταπατηθῆ ὑπό τῶν μή εἰδόντων τό μυστήριον. Τοῦτο τό ὕδωρ κατ' οὐδέν ἐλαττούμενον τοῦ τῶν ἁγίων Θεοφανείων, ἐπι δέ καί πλείονας δεχόμενόν ἐστιν εὐχάς πρός ἀνάπλασιν τοῦ βαπτιζομένου, ἀλλά καί τό ἔλαιον τῆς ἀγαλλιάσεως δέχεται. Διά τοῦτο εὐλαβεῖσθαι χρῆ καί τιμᾶν αὐτό. Καί ταῦτα λέγω διά τοὺς ἀγνοοῦντας. Εἶδον γάρ αὐτός πλείστους περὶ ταῦτα ἀμελῶς ἔχοντας καί σχεδόν ὡς οὐδέν αὐτὰ ἠγούμενους· καί ἐπὶ τούτοις ὡς εἶχον εἰδέναι μηδέν ὧν, ἐκ βάθους ἐστέναξα» (Διάλογος, κεφ. 70).

* * *

Στή συνέχεια θά ἀναφερθοῦμε μέ κάθε δυνατή συντομία στό **βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων**. Ἦδη σημειώσαμε ἀρκετὰ γι' αὐτό, ὅταν κάναμε κάθε φορά μιά σύντομη ἀναδρομή στήν ἀρχαία πράξη. Εἶπαμε δέ ἤδη ὅτι στό βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων ἐφαρμόζεται ἀπαραιτήτως ἡ ἀκρίβεια, ὅπως τό μοναχικό τυπικό στά μοναστήρια, ἐνῶ ἡ κατ' οἰκονομίαν πράξη στό βάπτισμα τῶν νηπίων, ὅπως τό μοναχικό τυπικό τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν στίς ἐνορίες. Ἐπίσης ἤδη τονίσαμε ὅτι κατά τοὺς τελευταίους καιρούς συμβαίνει κάτι τό ἀφάνταστα τραγικό καί ἀσεβές. Ἐνῶ δηλαδή μέχρι πρό τινος τά βάπτισματα ἐνηλίκων ἦταν σπανιότατα, συνηθισμένοι στήν κατ' οἰκονομίαν πράξη μέ τόν νηπιοβαπτισμό ἐφαρμόζουμε τά ἴδια στό βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων, γιατί βρεθήκαμε, ὅπως πάντοτε, ἀνέτοιμοι στίς κοσμογονικές ἀλλαγές πού συνέβησαν τά τελευταῖα χρόνια. Ἔτσι προσέρχονται στό ἅγιο βάπτισμα ὄριμοι ἄνθρωποι ἀπό πρώην ἀθειστικές χώρες ἢ γίνονται βαπτίσματα ἐνηλίκων στίς χώρες τῶν ἱεραποστολῶν, πού γνώρισαν ἰδιαίτερη ἀνθησιον στους καιρούς μας κατά χάρη καί ἔλεος Θεοῦ. Τό πῶς γίνεται συνηθέστατα, ἂν μή πάντοτε, τό ἅγιο βάπτισμα στίς περιπτώσεις αὐτές, ἂν ἐξ ἰδίας πείρας δέν τό γνωρίζετε, μπορείτε νά τό φαντασθεῖτε προσέχοντας στίς ἐφημερίδες ἢ στά ἐκκλησιαστικά περιοδικά ἢ ἀκόμα καί στήν τηλεόραση. Διαπιστώνουμε

κάτι τό ἀντιπαραδοσιακό, ἂν μή καί ἐξοργιστικό, πού δείχνει ὅτι ὄχι μόνο δέν γνωρίζουμε καί δέν σεβόμαστε τήν παράδοση, ἐνῶ ἀνῆκουμε καί τό καυχόμαστε ὅτι εἴμαστε παραδοσιακή Ἐκκλησία πού ὀρθοδόξως ὁμολογεῖ καί λατρεύει τόν Θεό, ἀλλά ἔχουμε καί τό ἀσεβές θράσος νά δημοσιεύουμε φωτογραφίες μέ τά λειτουργικά μας «κατορθώματα». Βάσει αὐτῆς τῆς τόσο ταλαιπωρουμένης παραδόσεως ἐπιτρέψατε νά ἀπαριθμήσω μερικά σημεῖα, στά ὅποια πρέπει νά ἐπικεντρωθεῖ ἡ προσοχή γιά τήν ὀρθή καί βάσει τῆς ἀκριβοῦς τάξεως βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων.

1. Εἶπαμε ὅτι τοῦ βαπτίσματος προηγῆται συστηματική κατήχηση, πού ἀφορᾶ στίς ἀλήθειες τῆς πίστεως καί στήν ἐκθεση τῆς περὶ ἡθους διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ παρακολούθησι τῶν ἱερῶν συνάξεων, τῶν ἀναγνωσμάτων, τοῦ κηρύγματος καί τῶν ὑπέρ τῶν κατηχουμένων κοινῶν δεήσεων, ἡ ἀνάγνωσι τῶν ἐξορκισμῶν καί ἡ ἐξέταση καί ὁμολογία τῆς πίστεως. Ὅλα αὐτά δέν εἶναι νοπτό νά γίνονται συνοπτικά καί ἐπιτροχάδην, ἀφοῦ πρόκειται γιά ἐνήλικες μέ ἐλάχιστη πολλές φορές γνώσι τοῦ Εὐαγγελίου, ὄχι σπάνια μέ τέλεια ἄγνοια τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἡ μέριμνά μας δέν πρέπει νά εἶναι τό πῶς θά κάνομε ἕνα νέο «προσέλυτο», ἀλλά πῶς αὐτός θά γνωρίσει καί θά πιστέψει καί πῶς ἐνσυνείδητα θά ἀποδεχθεῖ καί θά ὁμολογήσει τήν ὀρθόδοξη πίστι. Ἡ διάρκεια τῶν κατηχήσεων αὐτῶν, σέ ἄνθρώπους μάλιστα ἀλλογλώσσους, προδιαγράφεται ἀπό τήν παράδοση. Κατά βάσιν ἦταν τριετής, χρόνος πού μπορεῖ νά συσταλεῖ κατά περίπτωσι, περιοριζόμενος στά πλαίσια τῆς περιόδου τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ὅπως προείπαμε. Μόνο σέ περίπτωσι κινδύνου θανάτου, ὅταν ὅμως ὑπάρχει ἐκπεφρασμένη καί σταθερή ἐπιθυμία τοῦ κατηχουμένου, μποροῦν νά ἐφαρμοσθοῦν οἱ περὶ τοῦ «πρός ὦραν βαπτίζειν» σχετικές διατάξεις τοῦ Εὐδοκίου.

2. Ἄν δέν συντρέχει κίνδυνος θανάτου, τό ἅγιο βάπτισμα δέν γίνεται ὅποιαδήποτε ἡμέρα καί ὥρα, οὔτε ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεία λειτουργία. Βαπτισματική ἡμέρα κατ' ἐξοχήν εἶναι τό

Μέγα Σάββατο, ἡ παννυχίδα δηλαδή τοῦ Πάσχα, καί συγκεκριμένα ὁ χρόνος ἀναγνώσεως τῆς μεγάλης σειρᾶς τῶν Παλαιδιαθικῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑσπερινοῦ. Κατ' ἐπέκταση μπορεῖ νά τελεσθεῖ κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἢ τὰ Θεοφάνεια, κατὰ τίς παννυχίδες τους, πάλι στή θέση τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ ἑσπερινοῦ, ἢ τέλος σέ ἄλλες ἡμέρες, ὅχι ὅμως ἀσύνδετα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεία λειτουργία, ὅπως καί πάλι προείπαμε.

3. Χωρίς νά ἀποκλείεται τό ἀτομικό βάπτισμα, ὅταν δέν ὑπάρχουν ἄλλοι κατηχούμενοι, τό ἅγιο βάπτισμα δίδεται κατὰ κανόνα ἀπό κοινοῦ σέ ὅλους τούς «πρός τό ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζόμενους».

4. Προηγεῖται νηστεία μιᾶς ἡμέρας βαπτίζοντος καί βαπτιζομένου. Οἱ προβαπτισματικές πράξεις, ἔξορκισμοί, ἀπόταξη, σύνταξη, ὁμολογία πίστεως κ.λπ., δέν συσσωρεύονται πρό τοῦ βαπτίσματος, ἀλλά γίνονται σέ ιδιαίτερη σύνταξη τήν παραμονή τοῦ βαπτίσματος μέ ἄνεση καί ἱεροπρέπεια.

5. Δέν εἶναι δυνατόν νά τελεῖται τό βάπτισμα σέ κολυμβήθρες, πού δέν ἐξασφαλίζουν τή δυνατότητα τριπλῆς πλήρους καταδύσεως τοῦ βαπτιζομένου στό ἁγιασμένο νερό, δηλαδή σέ εἰδικά βαπτιστήρια. Ἄν δέν ὑπάρχουν, κατασκευάζονται ἐγκαίρως, εἰ δέ μή τό βάπτισμα γίνεται σέ δεξαμενές, ποταμούς ἢ στή θάλασσα.

6. Ὁ ἱερεὺς φορεῖ πλήρη λευκή στολή, ἀφοῦ μάλιστα πρόκειται στή συνέχεια νά τελέσει τή θεία λειτουργία. Κατά τή βάπτισμα ἐξ ἄλλου θά θέσει μόνο τό χέρι του στό κεφάλι τοῦ βαπτιζομένου, ἐξασφαλίζοντας τήν πλήρη τριπλή κατάδυση στό νερό.

7. Ἡ παράδοση ἀπαιτεῖ ὁ προσφερόμενος πρὸς τό βάπτισμα νά εἶναι τελείως γυμνός. Αὐτό διατηρήθηκε στά νήπια, ἀλλά ἡ ἀπόλυτα ἰδιωτική πράξη μεταβλήθηκε σέ δημόσιο θέαμα, ἐφ' ὅσον οἱ βαπτιζόμενοι εἶναι βρέφη. Αὐτό, φυσικά, δέν εἶναι ἄμοιρο δυσκολιῶν, ἀλλά εἶναι τόσο σαφεῖς οἱ σχετικές διατάξεις καί ὁμόφωνη ἡ πράξη, ὥστε δέν μπορεῖ νά χωρέσει ἀμφισβήτηση. Γι' αὐτό ἐλαμβάνει πρόνοια νά τελεῖται τό βά-

πτισμα ἀπό γέροντες σεβασμίους ἱερεῖς καί σέ χώρους πού ἐξασφαλίζουν τήν ἰδιαιτερότητα. Ἡ χρήση χιτώνα, πού συνηθίζεται, εἶναι τελείως ἀντιπαραδοσιακή, ἀποκαλύπτει ἀντί νά συγκαλύπτει τό σῶμα τοῦ βαπτιζομένου καί εὐτελίζει τό βάπτισμα ὅταν μετά τίς καταδύσεις βρεγμένος καί λαδωμένος προσκολλᾶται στό σῶμα του. Ἐμποδίζει τήν χρήση τοῦ βαπτιζομένου μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο καί ἀποτελεῖ κακή πρόληψη καί σύγχυση μέ τόν ἐμφώτειο λευκό χιτώνα πού θά ἐνδυθεῖ μετά τό βάπτισμα. Ἐπί πλέον δέν διασώζει τήν ἔννοια τῆς γεννήσεως, ἀλλ' οὔτε καὶ τοῦ βαπτίσματος – λουτροῦ παλιγγενεσίας.

8. Κατά τή χρήση μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο ὁ ἱερεὺς χρίει μόνο τά αἰσθητήρια, ἰδίως ὅταν πρόκειται γιά γυναῖκα, ἐνῶ τό ἔργο τῆς ὁλοσώμου χρίσεως ἀναλαμβάνει ὁ ἀνάδοχος. Στίς γυναῖκες, πού διακριτικά ἦταν σκεπασμένες μέ ἓνα σεντόνι, μετά τή χρήση τοῦ μετώπου καί τῶν αἰσθητηρίων ἀπό τόν ἱερέα, τήν ἄλειψη ἔκαμαν ἡ ἀνάδοχος ἢ διακόνισσες. Καί σήμερα μέν ἀργεῖ ὁ θεσμός αὐτός, μπορεῖ ὅμως τό ἔργο αὐτό νά γίνεται ἀπό μοναχές καί μάλιστα ὅταν τό βάπτισμα τῶν γυναικῶν γίνεται σέ γυναικεῖα μοναστήρια.

9. Τό βάπτισμα τῶν ἐνηλίκων γίνεται μέ τρεῖς πλήρεις καταδύσεις (καί τῆς κεφαλῆς), ὅπως ἐπανειλημμένα τονίσαμε. Γιὰ τό βάπτισμα τῶν γυναικῶν λαμβάνονται, γιά λόγους σεμνότητος, μέτρα ἀνάλογα μ' ἐκεῖνα πού εἶπαμε γιά τή χρήση.

10. Μετά τήν ἔξοδο ἀπό τήν κολυμβήθρα καί τήν ἀπόμαξη τοῦ βαπτισθέντος διαβάζεται ἡ εὐχή τοῦ ἁγίου μύρου καί γίνεται ἡ χρίση μ' αὐτό· στίς γυναῖκες ὅπως καί στή χρήση μέ τό ἐπορκιστό ἔλαιο.

11. Γιὰ τήν ἐνδυση μέ τόν λευκό ἐμφώτειο χιτώνα, τήν παράδοση τοῦ Σταυροῦ καί τῆς λαμπάδος ἰσχύουν ὅσα γράψαμε γιά τό βάπτισμα τῶν νηπίων.

12. Μετά τούς τρεῖς γύρους περί τήν κολυμβήθρα, κατὰ τήν ψαλμωδία τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε...», ὁ ἱερεὺς μέ τούς νεοφωτίστους ἐπιστρέφει στόν ναό λιτανευτικά γιά τή συ-

νέχιση τῆς θείας λειτουργίας, κατά τὴν ὁποία καὶ κοινωνοῦν οἱ νεοφώτιστοι. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ βαπτίσματος οἱ πιστοὶ περιμένουν στὸν ναὸ ἀκούοντας τὰ ἀναγνώσματα ἢ καὶ τὰ λεγόμενα στὸ βαπτιστήριον, πού χάριν στὰ σύγχρονα τηλεακουστικά μέσα μπορεῖ νὰ γίνονται ἀκουστά καὶ ἐκτός αὐτοῦ. Ἡ ὑποδοχή τῶν νεοφωτίστων ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ ἡ συνδεδεμένη μὲ αὐτὴ ἐκδήλωση τῆς ἱερῆς χαρᾶς τῶν πιστῶν περιγράφονται ζωηρὰ ἀπὸ τίς διάφορες ἀρχαῖες πηγές.

13. Ἡ ἀπόλυση καὶ ἡ τριχοκουρία γίνονται ἀπαραιτήτως τὴν ὀγδόη ἡμέρα ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος, ἐνῶ κατὰ τίς μεσολαβοῦσες ἡμέρες μετέχουν στίς συνάξεις οἱ νεοφώτιστοι, ἀκροῶνται τίς «μυσταγωγικές» κατηχήσεις πού ἐρμηνεύουν τὰ μυστήρια, καὶ κοινωνοῦν τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ἐπανερχόμαστε στὸ θέμα τῆς μοναχικῆς κουρᾶς, πού θίξαμε πρὶν πάνω. Τὸ μέγα μοναχικὸ σχῆμα χαρακτηρίζεται ὡς «δεύτερο βάπτισμα» καὶ ἡ τάξη του εἶναι δομημένη κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὅπως ἐτελεῖτο προκειμένου νὰ βαπτισθοῦν ἐνήλικες κατηχούμενοι. Σ' αὐτὴ διατηρήθηκαν, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν βαπτισματικὴ πράξη, ὅπως τὴν περιγράψαμε πρὶν πάνω, καὶ μποροῦν νὰ ληφθοῦν ὡς πρότυπο –τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν– γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀρθῆς τάξεως τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ἔτσι διατηρήθηκε ἡ σύνδεση μὲ τὴ θεία λειτουργία (αὐτὸ τελευταίως ἔχει ἀτονήσει), ἡ κατήχηση καὶ ἡ ἀπόταξη καὶ ἡ ὁμολογία κατ' ἐρωταπόκρισιν, ἡ κουρά, ἡ ἔνδυση, ἡ παράδοση τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς λαμπάδας, ἡ ἀρχαία συναπτή τοῦ τρισαγίου, τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε...», ἀκόμη ἐν πολλοῖς καὶ ἡ ἀρχαία βαπτισματικὴ ὀρολογία (κατηχούμενος - κατήχησις, νεοφώτιστος, ἀνάδοχος, ἀπόταξις - σύνταξις, ὁμολογία, ἀπολουτρὸν κ.λπ.). Ἀσφαλῆς πάντως ὁδηγὸς παραμένει ἡ ἀρχαία τάξη πού εἶναι ἀποτυπωμένη στὰ Εὐχολογία μας, ἡ ὁποία, παρὰ τίς κατ' οἰκονομίαν διευθετήσεις πού γίνονται λόγῳ τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ, διασώζει μὲ πιστότητα καὶ εὐλάβεια τὴν ἀκριβῆ διάταξη τῆς τελεσιουργίας τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ὅπως

αὐτὴ διαμορφώθηκε στὴν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία μας κατὰ τοὺς λαμπροὺς χρόνους τῶν μεγάλων Πατέρων μας.

* * *

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΕΛΕΣΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Κατωτέρω δίνουμε ἓνα διάγραμμα τῆς ἀκολουθίας, βάσει τοῦ ὁποίου ἔχουν τελεσθεῖ ἀρκετὰ βαπτίσματα νηπίων ἢ ἐνηλίκων.

- Ἡ κατήχηση κ.λπ. γίνεται κατὰ τὸν ἑσπερινὸ τῆς προηγούμενης ἡμέρας.
- Κατὰ τὴν ἡμέρα τοῦ βαπτίσματος ὁ ἱερεὺς ἐνδύεται λευκὰ ἄμφια (πλήρη στολή) καὶ τελεῖ τὴν προσκομιδὴν. Ἐὰν ψάλλεται ὁ ὄρθρος, μετὰ τὸ ἀπολυτίκιον στὸ τέλος τῆς δοξολογίας, λέγει τὴν ἐκτενὴ καὶ κάμνει τελεία ἀπόλυση.
- Ἐξέρχονται στὴν κολυμβήθρα, μετὰ θυμιατοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐδαγγελίου, ὡς συνήθως. Θυμιαῖα σταυροειδῶς τὴν κολυμβήθρα ὁ ἱερεὺς καὶ λέγει τὸ «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...». Ἐὰν τὸ βάπτισμα γίνεται σὲ βαπτιστήριον καὶ εἶναι ἡμέρα συνάξεως, ὁ λαὸς παραμένει στὸν ναὸ. Μὲ τὰ σύγχρονα ἀκουστικά μέσα εἶναι δυνατὴ ἡ ἀκρόαση τῶν λεγόμενων στὸ βαπτιστήριον καὶ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τεθεῖ ἀνάγνωση, ὅπως γινόταν παλαιότερα.
- Τὰ εἰρηνικά.
- Ἡ εὐχή τοῦ ἁγιασμοῦ τοῦ ὕδατος.
- Ὁ καθαγιασμός τοῦ ἐπορκιστοῦ ἐλαίου καὶ ἡ ἄλειψη τοῦ βαπτιζομένου.
- Τριπλὴ κατάδυση.
- «Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν...» – ἀπόμαξη τοῦ νεοφωτίστου.

- «Ἐνδύεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ χιτῶνα...» - ἔνδυση μέ τήν ἐμφώτειο ἐσθήτα - «Χιτῶνά μοι παράσχου φωτεινόν...».
- Εὐχή τοῦ ἁγίου μύρου καί χρίση.
- «Εἶπεν ὁ Κύριος· Ὅστις θέλει...» - παράδοση τοῦ Σταυροῦ. «Σταυρόν χαράξας...» μόνο.
- «Εἶπεν ὁ Κύριος· Οὕτω λαμφάτω...» - παράδοση λαμπάδος.
- «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ὅτι ἅγιος...».
- «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» τρίς - θυμίαση τῆς κολυμβήθρας κύκλω, ὡς συνήθως, καί ἐπιστροφή στό βῆμα. Ὁ νεοφώτιστος στέκεται πρό τῆς ὥραίας πύλης ἢ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ.
Ἡ εὐχή τῆς εἰσόδου καί τοῦ τρισαγίου μποροῦν νά λεχθοῦν πρό τοῦ «Ὅσοι εἰς Χριστόν...» μυστικῶς ἢ εἰς ἐπήκοον.
- Τά ἀναγνώσματα. Ἐάν εἶναι καθημερινή, μόνο τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ἐάν Κυριακή ἢ ἑορτή, πρῶτα Ἀπόστολος τῆς Κυριακῆς ἢ ἑορτῆς καί μετά τοῦ βαπτίσματος, καί Εὐαγγέλιο ὁμοίως.
- Ἐκτενής καί ἐφεξῆς ἡ θεία λειτουργία.
- Ἀπόλυση καί τριχοκουρία τήν ὀγδόη ἡμέρα, ἢ μετά τήν ὀπισθάμβωνο εὐχή τῆς θείας λειτουργίας.

Η

Η ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

μετά τόν ἀσπασμό τῆς ἀγάπης καί τήν ὁμολογία τῆς ὀρθῆς πίστεως μέ τήν ἀπαγγελία τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου. Τό δέ «θεᾶσθαι αὐτοφεί τό πρόσωπον τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς» ἦταν καί εἶναι τό φοβερό καί ἱερό προνόμιο τοῦ λειτουργοῦ, τοῦ «ἐνδεδυμένου τήν τῆς ἱερατείας χάριν». Ἡ ἀγάπη μας πρὸς τόν περιούσιον λαό τοῦ Θεοῦ ἄς μὴν ἐπιτρέψει νά τοῦ ἐπιβάλλουμε βρόχους εἰς κρίμα καί εἰς κατάκριμα.

Θ'

**Η ΙΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ - ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΗ
ΘΕΩΡΗΣΗ**

ΕΙΣΗΓΗΣΗ αὐτή ἔχει σκοπό περισσότερο τελετουργικό, δηλαδή πρακτικό, ὅπως καί οἱ παράλληλες εἰσηγήσεις στά δύο προηγούμενα Ἱερατικά Συνέδρια τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας. Τό πρῶτο ἀφοροῦσε στίς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου, τό δεύτερο στήν τελεσιουργία τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ἡ παρούσα εἰσηγήσις ἔχει ὡς θέμα τήν ἱερολογία τοῦ γάμου, ἢ, ἐπί τό κοσμιότερο, τήν ἀκολουθία τοῦ «στεφανώματος». Προϋποθέτει ὅλες τίς εἰσηγήσεις πού προηγήθηκαν, οἱ ὁποῖες εἶδαν τό μυστήριο τοῦ χριστιανικοῦ γάμου ἀπό κάθε δυνατή ὀπτική γωνία. Ἔτσι, προϋποθέτοντας γνωστά ὅσα ἀφοροῦν στήν θεολογία, στά σύμβολα, στήν κανονική καί ποιμαντική διάστασις τοῦ γάμου, θά προχωρήσουμε ἀνετώτερα στήν μελέτη τῆς τελετουργικῆς πλευρᾶς, ἀπό τήν ὁποία σημειωτέον ἐκκινᾶ καί στήν ὁποία καταλήγει ἡ ὄλη περί χριστιανικοῦ γάμου θεωρία καί πράξις τῆς Ἐκκλησίας.

Θά παρακολουθήσουμε συστηματικά τήν τελεσιουργία του, στήν μορφή πού τελεῖται σήμερα στήν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία, ὅπως εἶναι ἀποτυπωμένη στά ἔντυπα Εὐχολογία μας, σχολιάζοντας τά ἐπί μέρους σημεῖα μέ στόχο τήν ἀκριβεστέρα καί τελειότερα τέλεσις τῆς Ἱερᾶς αὐτῆς ἀκολουθίας καί ἐπισημαίνοντας τά κυριότερα τελετουργικά προβλήματα, πού προκύπτουν κατ' αὐτήν. Ὁδηγός μας πάντοτε θά εἶναι ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται στά λειτουργικά της κείμενα καί στίς μαρτυρίες τῶν πατέρων καί ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἡ μελέτη τῶν κειμένων αὐτῶν διαφωτίζει ὄχι μόνο τήν ἱστορική ἐξέλιξις τῶν ἐπί μέρους μορφῶν, ἀπαραίτητη γιά τήν κατανόησις τῶν τελουμένων, ἀλλά σέ περιπτώσεις ἀμφισβητήσεων ἢ πολλαπλῶν πράξεων, δείχνει τόν ὀρθό δρόμο τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τυχόν φθορῶν καί διορθώσεως ἐνδεχομένων σφαλμάτων.

Ἀπό τήν πατερική παράδοση ἔχομε μόνον ἓνα, ἀλλά σημαντικό κείμενο, τό σχετικό τμήμα τοῦ «Διαλόγου» τοῦ ἁγίου Συμεών Θεσσαλονίκης, πού ἐπιγράφεται «Περί τοῦ τιμίου νομίμου γάμου» (J. P. Migne, Patrologia Graeca, τ. 155, στ. 504-516). Σ' αὐτό ὑπομνηματίζει, μέ τόν γνωστό του τρόπο, τήν ἀκολουθία τῶν μνήστρον καί τοῦ γάμου, κληροδοτώντας μας ἕναν τέλειο τύπο ἐρμηνείας, πού ξέρει νά σέβεται τά ἱερά λειτουργικά κείμενα καί νά τά σχολιάζει ἐρμηνεύοντάς τα μέ πιστότητα καί ὑποτάσσοιαν τήν ἐρμηνεία στό κείμενο κι ὄχι τό κείμενο σέ προσχεδιασμένες ἐρμηνευτικές καί θεολογικές δομές.

Σποραδικές μαρτυρίες ἀρχαίων πατέρων καί συγγραφέων διαφωτίζουν ἀρκετά σημεῖα τῆς ἀκολουθίας, ἐνῶ τό πλῆθος τῶν χειρογράφων μέ τίς σημαντικές ἢ λεπτομερειακές παραλλαγές τους, ἀπό τόν Η' αἰῶνα καί ἔξῃς μέχρι τῆς ἐμφανίσεως καί ἐπικρατήσεως τῶν ἐντύπων, μᾶς προσφέρουν τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού μᾶς εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά σχηματίσουμε μιά πλήρη εἰκόνα τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου μέχρι τῆς παγίωσέως της στήν σημερινή μορφή.

* * *

Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου σήμερα ἀποτελεῖται ἀπό δύο σαφῶς διακρινόμενες ἀκολουθίες, τήν ἀκολουθία τῶν μνήστρον ἢ τοῦ ἀρραβῶνος καί τήν καθαυτό ἀκολουθία τοῦ γάμου ἢ τοῦ στεφανώματος, πού τελοῦνται συναπτά. Ὑπενθυμίζουμε τό διάγραμμα τους:

Α' ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΕΠΙ ΜΝΗΣΤΡΟΙΣ ΗΤΟΙ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ

1. «Εὐλογητός ὁ Θεός...»
2. Τά εἰρηνικά
3. Ἐκφώνησις· «Ὅτι πρέπει σοι...»
4. Εὐχή· «Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τά διρημένα...»
5. «Εἰρήνη πᾶσι» – «Τάς κεφαλάς ὑμῶν...»
6. Εὐχή κεφαλοκλισίας· «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τήν ἐξ ἔθνῶν προμνηστευσάμενος Ἐκκλησίαν...»

7. Ἐπίδοσις δακτυλίων· «Ἀρραβωνίζεται...» κ.λπ.
8. Εὐχή· «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τῷ παιδί...»
9. Ἐκτενής
10. Ἀπόλυσις.

Β' ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΩΜΑΤΟΣ ΗΤΟΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

1. Εἰσοδικός ψαλμός (ρκζ)· «Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τόν Κύριον...»
2. «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...»
3. Τά εἰρηνικά
4. Ἐκφώνησις· «Ὅτι πρέπει σοι...»
5. Εὐχή· «Ὁ Θεός ὁ ἄχραντος...»
6. Εὐχή· «Εὐλογητός εἶ, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τοῦ μυστικοῦ...»
7. Εὐχή· «Ὁ Θεός ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας...»
8. Στέψις· «Στέφεται...» κ.λπ.
9. «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, δόξη καί τιμῆ...»
10. Ἀπόστολος· Ἐφεσ. ε' 20-33
11. Εὐαγγέλιον· Ἰωάν. β' 1-11
12. Ἐκτενής
13. Ἐκφώνησις· «Ὅτι ἐλεήμων...»
14. Εὐχή· «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριώδει...»
15. Πληρωτικά - Αἰτήσεις· «Τήν ἡμέραν πᾶσαν...» κ.λπ.
16. Ἐκφώνησις· «Καί καταξίωσον...»
17. Κυριακή προσευχή («Πάτερ ἡμῶν»)
18. Ἐκφώνησις· «Ὅτι σοῦ ἐστιν...»
19. Εὐχή κεφαλοκλισίας· «Ὁ Θεός ὁ πάντα ποιήσας...» (εὐλογία κοινοῦ ποτηρίου)
20. Ἐκφώνησις· «Ὅτι πύλόγηταί σου τό ὄνομα...»
21. Μετάληψις κοινοῦ ποτηρίου (Κοινωνικόν· «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι...» Ψαλμ. ριέ' 4)
22. Ἱερὸς χορὸς

- «Ἥσαῖα χόρευε...»
 «Ἅγιοι μάρτυρες...»
 «Δόξα σοι, Χριστέ ὁ Θεός...»
 23. Εὐλογίαι - Εὐχαί
 «Μεγαλύνθητι, νυμφίε...»
 «Καί σὺ νύμφη...»
 24. Εὐχή ἀναλήψεως στεφάνων· «Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ παραγενόμενος...»
 25. Εὐχή κεφαλοκλισίας· «Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα...»
 26. Ἀπόλυσις.

Γ
 ΕΥΧΗ ΛΥΣΕΩΣ ΣΤΕΦΑΝΩΝ
 Τῆ ΟΓΔΟῆ ΗΜΕΡᾶ

1. Εὐχή· «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ...»
 2. Εὐχή κεφαλοκλισίας· «Σύμφωνα καταντήσαντες...».

* * *

Ἦχει διατυπωθεῖ ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου εἶναι ὑπερβολικά ἐκτενής καὶ τὸ διάγραμμα τῆς πολὺπλοκο. Οἱ κρίσεις αὐτές εἶναι ἐν μέρει ὀρθές, ἀλλὰ καὶ ἐν μέρει ἄδικες. Ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου εἶναι ἓνα γεγονός ὑψίστης σημασίας γιὰ τοὺς δύο νυμφευομένους, γιὰ τὴν οἰκογένειά τους, γιὰ τὴν κοινωνία καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Εἶναι ἐπόμενον ὅτι ὀφείλει νὰ ἔχει καὶ τὴν ἀνάλογη λειτουργικὴ ἐπέκταση, πού συνεπάγεται καὶ τὴν ἀνάλογη χρονικὴ διάρκεια.

Τὸ σχετικὸ μῆκος ὀφείλεται στὴν σύγχρονο τέλεση δύο ἀκολουθιῶν, πού δὲν ἔγιναν γιὰ νὰ τελοῦνται μαζί, ἀλλὰ χωριστά· τοῦ ἄρραβῶνος καὶ τοῦ στεφανώματος. Τὴν σύνδεση προκάλεσαν ποικίλα αἴτια, περιουσιακά καὶ ἠθικά. Τὰ πρῶτα ὀφείλονται στὴν ἐπέκταση καὶ πρὸς τὸν ἄρραβῶνα ἀστικῶν θεσμῶν πού ἀφοροῦσαν στό γάμο, ἀκόμα καὶ τῶν κωλυμάτων τῶν βαθμῶν συγγενείας. Τὸ δεύτερο στὴν χαλάρωση τῶν ἠθῶν, πού εὐνοοῦσε τὴν συνοίκηση ἢ τὴν συζυγικὴν σχέσεις τῶν μνη-

στευθέντων. Τὸ λειτουργικῶς ὀρθότερο θὰ ἦταν νὰ ἐνταχθεῖ ἡ εὐλογία τῶν δακτυλίων στὴν καθαυτὴ ἀκολουθία τοῦ γάμου, ἀφοῦ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τροποποιηθεῖ ἡ σχετικὴ νομοθεσία ἢ νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ προγαμιαῖες σχέσεις τῶν μελλονύμφων. Οἱ λύσεις δόθηκαν, τρόπον τινά, αὐτομάτως. Ἡ μνηστεία ἐπανῆλθε στὰ οἰκογενειακά ἀρχικά τῆς πλαίσια καὶ ἀργοῦν οἱ παλαιές ἀστικὲς διατάξεις. Διατηρήθηκε ὅμως, ὅπως συνήθως συμβαίνει, ὁ λειτουργικὸς τύπος τῆς μνηστείας, συνδεδεμένος μέ τὸν γάμο σάν ἓνα προσοίμιό του. Ἡ λειτουργικὴ ὅμως δυσκαμψία εἶναι ἐμφανής. Δυὸ φορές περίπου τὰ ἴδια εἰρηνικά καὶ ἐκτενής καὶ ἀπόλυσις. Ἡ ἀρχικά ὅμως σύντομος ἀκολουθία τῶν μνηστῶν, σέ ἐποχὴ ἀκόμη αὐτοτελείας τῆς καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν γενίκευση τῆς συνδέσεώς τῆς μέ τὴν ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος, εἶχε δεχθεῖ μιὰ ἐκτενὴ προσθήκη γιὰ νὰ ἀποκτήσει μιὰ κάποια ὑπόσταση, κατὰ τίς προτιμήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ τελευταία ἐκτενεστάτη εὐχή «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τῷ παιδί τοῦ πατριάρχου Ἀβραάμ...» ἀπὸ ἐκεῖ ἔχει τὴν προσέλευσή της. Εὐλαβὲς κείμενο, μέ χαλαρὸ ὕφος, ἐπαναλήψεις καὶ σχετικὲς ἢ ἄσχετες βιβλικὲς ἀναφορές. Τὸν ἴδιο χαρακτήρα ἔχουν καὶ οἱ δύο πρῶτες ἐκτενεῖς εὐχὲς τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου «Ὁ Θεός ὁ ἄχραντος καὶ πάσης κτίσεως δημιουργός...» καὶ «Εὐλογητός εἶ, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τοῦ μουσικοῦ καὶ ἀχράντου γάμου ἱεραργός...». Πιθανόν εἶναι ἔργα τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ἂν μὴ καὶ τοῦ ἴδιου συγγραφέως. Δὲν ἀπαντοῦν στὰ παλαιὰ καὶ δόκιμα χειρόγραφα καὶ δὲν μνημονεύονται ἀπὸ τὸν ἅγιο Συμεὼν Θεσσαλονίκης. Στὸν βυζαντινὸ λειτουργικὸν τύπο τὰ μυστήρια τελοῦνται μέ δύο εὐχὲς, μιὰ τελεστικὴ καὶ μιὰ εὐχὴ κεφαλοκλισίας. Αὐτὲς στὸν ἄρραβῶνα εἶναι οἱ δύο πρῶτες σύντομες, θαυμάσιες καὶ ἐπιγραμματικὰ διατυπωμένες εὐχὲς: «Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος, ὁ τὰ διηρημένα συναγαγὼν εἰς ἐνότητα...» καὶ «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὴν ἐξ ἔθνῶν προμνηστευσάμενος Ἐκκλησίαν...».

Ἀκολουθεῖ ἡ παράδοση τῶν δακτυλίων μέ τὴν τριπλὴ ἐπανάληψη τοῦ «Ἀρραβωνίζεται ὁ δοῦλος (ἢ ἡ δούλη) τοῦ Θε-

οὔ...». Οἱ δακτύλιοι ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης –σήμερα ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου– καὶ παραδίδονται στοὺς μνηστευομένους ἀπὸ τὸν ἱερέα. Ἡ ἔννοια εἶναι ἡ ἴδια. Ὁ Χριστὸς δίνει τὰ σύμβολα τῆς μνηστείας διὰ τοῦ ἱερέως. Ἡ τριπλὴ ἐπανάληψη αἰτιολογεῖται ὅτι γίνεται πρὸς τιμὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅπως καὶ ἄλλα πολλὰ παράλληλα στὴν θεία λατρεία. Ἡ τρις ὁμως ἐπανάληψη ἦταν ἤδη ἀπαίτηση τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, στίς συναλλαγές γιὰ τὸ βέβαιο τοῦ πράγματος (ter). Ὁ τριπλὸς λόγος εἶχε ἰσχύ γραπτοῦ συμβολαίου. Ὅσο γιὰ τὸ ὕλικό κατασκευῆς τῶν δακτυλίων (χρυσούς γιὰ τὸν ἄνδρα - σιδηρούς γιὰ τὴν γυναῖκα) ἔχει ξεπερασθεῖ ἀπὸ τὴν ἰσότητα τῶν φύλων· εἶναι καὶ οἱ δύο χρυσοί.

* * *

Ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἔχει ἕναν εἰσοδικὸ ψαλμό, εἰδικὰ ἐπιλεγμένο γιὰ τὴν περίσταση, τὸν ψαλμό ρκζ «Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον...», πού σπικολογεῖται κατὰ τὸν ἀρχαῖο ἀσματικὸ τρόπο, μὲ ἐφύμνιο κατὰ στίχον τὸ «Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι». Ἡ ἀρχαία καὶ ὀρθή τάξη προέβλεπε πραγματικὴ εἴσοδο τῶν μελλονύμφων στὸν ναὸ ἀπὸ τὸν νάρθηκα. Σέ περίπτωση ταυτοχρόνου τελέσεως ἀρραβῶνος καὶ γάμου, ὁ ἀρραβῶν ἔτελετο στὸν νάρθηκα ἢ στὸ κάτω μέρος τοῦ ναοῦ. Ἔτσι ἡ πομπικὴ εἴσοδος τῶν στὸ ναὸ προσελάμβανε ἕναν ἰδιαίτερα πανηγυρικὸ χαρακτήρα. Ἀργότερα ἐπῆλθε σύγχυση, πού ὀφείλεται μᾶλλον στὴν τέλεση γάμων στὰ σπίτια, πού ἦταν ὁ κανὼν κατὰ τὴν δύσκολη περίοδο τῆς τουρκοκρατίας. Ἐπιστρέψαμε στὸν ναὸ, ἀλλὰ ξεχάσαμε στὸ μεταξὺ τὴν ἀκριβὴ δεοντολογία. Τὰ μνηστρα τελοῦνται στὸν κυρίως ναὸ, ὅπου καὶ ὁ γάμος, μιά ὑποτυπώδης εἴσοδος γίνεται στὴν ἀρχή, ψαλλομένου ἀκαίρως τοῦ θεομπορικοῦ ὕμνου «Ἄξιόν ἐστιν...» (ὅπου γίνεται), διατηρήθηκε ὁμως ὁ εἰσοδικὸς ψαλμὸς χωρὶς εἴσοδο (ἀπὸ μερικοὺς λέγεται κολοβωμένος) καὶ προσετέθη μιά ἀναδίπλωση τύπου εἰσοδικοῦ, χωρὶς πάλι εἴσοδο, τὸ κοντάκι τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου («Κωνσταντῖνος σήμερον...») γιὰ τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὸ ἀπολυτικίό του («Τοῦ

σταυροῦ σου τὸν τύπον...») γιὰ τὸν γάμο. Αὐτὰ, εὐτυχῶς, μόνο κατὰ τόπους. Θά κάνουμε εἰδικὸ λόγο πῶς κάτω.

Τοὺς μελλονύμφους ὀδηγεῖ στὸν ναὸ ὁ ἴδιος ὁ ἱερεὺς. Ὁ ραῖος συμβολισμὸς, πού, παρὰ τὴν πίεση τῆς ἐκκοσμικεύσεως, δέν πρέπει νὰ ἐκλείπει. Φορεῖ δέ ὁ ἱερεὺς ὅλη μὲν τὴν ἱερατικὴ του στολή ἂν πρόκειται νὰ τελέσει συναπτὰ τὸν γάμο μὲ τὴν θεία λειτουργία –γι' αὐτὸ θά γίνει εἰδικὸς λόγος κατωτέρω– ἢ τὸ ἐπιτραχήλιο καὶ ἀπαραιτήτως τὸ φελώνιο. Σέ βασιλικούς γάμους εἶδαμε ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς νὰ φοροῦν πλήρη λειτουργικὴ στολή, ἀκόμη καὶ ἂν δέν ἐπρόκειτο νὰ τελεσθεῖ ἡ θεία λειτουργία. Δέν εἶναι κακό, ἀλλὰ κακό εἶναι ἡ ἀνισότης καὶ στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ «ἀρά τίς ἐστι, βασιλεὺς ἢ στρατιώτης, πλούσιος ἢ πένης» δέν ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν κηδεῖα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν γάμο ὄλων τῶν παιδιῶν τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἱερομόναχοι –φυσικά καὶ οἱ ἀρχιμανδριτες– δέν εὐλογοῦν γάμο κατὰ τὴν κανονικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας («ὁ γοῦν ἱερομόναχος, κἂν πνευματικὸς ἦ, τολμήσας εὐλογεῖν ἀνδρόγυνον εὐθύς παύεται τῆς ἱερωσύνης» Ἰωάσαφ Ἐφέσου [† 1437] ἀπόκριση ιη'). Ἐφ' ὅσον ὁμως ἐπεκράτησε «διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας» νὰ ἀσκοῦν καὶ ἐνοριακὰ καθήκοντα, ἐπόμενο εἶναι νὰ εὐλογοῦν καὶ τοὺς γάμους. Ἡ περὶ ἀμφίων ὁμως δεοντολογία ἰσχύει καὶ γι' αὐτοὺς ἀσφαλῶς. Δέν ὑπάρχει τέταρτος βαθμὸς τῆς ἱερωσύνης· τὸν γάμο τελοῦν κατ' οἰκονομίαν, καὶ ὡς πρεσβύτεροι. Δέν τελοῦν μνημόσυνο καὶ ἀκολουθία κατανύξεως, ἀλλὰ χαρᾶς.

Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου ἦταν ἀνεκαθεν συνδεδεμένη μὲ τὴν θεία λειτουργία, ἢ τουλάχιστον μὲ τὴν κοινωνία προηγουμένων. Στὸ σημερινὸ διάγραμμα τῆς εἶναι ἐμφανεστάτη ἡ σύνδεση μὲ αὐτήν. Τὰ εἰρηνικά, τὰ ἀναγνώσματα, ἢ ἐκτενής, τὰ πληρωτικά, τὸ «Καὶ καταξίωσον...» καὶ τὸ «Πάτερ ἡμῶν...», τὸ κοινὸ ποτήριο καὶ τὸ κοινωνικὸ παρέμειναν ὡς μάρτυρες τῆς παλαιᾶς ὀρθῆς τάξεως. Ἡ εὐλογία τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου γινόταν στὴν θέση τῶν ἀντιφώνων, ὅπως καὶ στὸ ἅγιο βάπτισμα, οἱ δέ νεόνυμφοι κοινωνοῦσαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

«Τέλος γάρ πάσης τελετῆς καί θείου μυστηρίου παντός σφραγίς ἡ ἱερά κοινωνία. Καί καλῶς ἡ Ἐκκλησία ποιοῦσα προετοιμάζει τὰ θεῖα δῶρα εἰς ἐξίλασμόν τῶν συναπομένων καί εὐλογίαν· ἐπεὶ αὐτός (ὁ Χριστός) ἐν τῷ γάμῳ ἦν παραγεγονώς, ὁ δούς τὰ δῶρα καί ὢν, καί εἰς ἔνωσιν αὐτῶν (τῶν νεονύμφων) εἰρηνικήν καί ὁμόνοιαν», «ὅτι οὗτος (ὁ Χριστός) ὁ ἁγιασμός μόνος καί τῶν συναπομένων δούλων αὐτοῦ εἰρήνην καί ἔνωσις» παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης (Διάλογος..., κεφ. 282). Στά χειρόγραφα βρίσκουμε ἀκόμη περισσότερο λείψανα τῆς συνδέσεως αὐτῆς, ρητές διατάξεις καί τό «τά (προηγουμένα) ἅγια τοῖς ἁγίοις». Ὅσο ὅμως καί ἂν ἡ Ἐκκλησία κυριολεκτικά ἀγωνίσθηκε γιά νά τηρήσει τό δέον, στό τέλος ἐπῆλθεν ὁ χωρισμός. Οἱ ἀρνητικοί παράγοντες ἦταν πολλοί καί ἰδιαίτερα δυσμενεῖς. Καί πρῶτος ἡ γενίκευση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γάμου καί ἡ ἀστικοποίηση τῆς ἱερολογίας ἀπό τόν Λέοντα Στ' τόν Σοφό. Καί ἐκεῖνος μέν πληρώθηκε μέ τό ἴδιο νόμισμα μέ τόν τέταρτο γάμο του. Ἡ Ἐκκλησία ὅμως βρέθηκε ἀντιμέτωπη μέ τήν φύξιν τοῦ ζήλου τῶν πολλῶν, μέ τούς μικτούς γάμους, μέ τούς γάμους μεταξύ ἄλλοθρήσκων, μέ διαγαμίες καί τριγαμίες, μέ προγαμιαῖες συζυγικές σχέσεις, μέ ποικίλα κωλύματα γιά τήν προσέλευση στήν θεία κοινωνία τοῦ ἑνός ἢ καί τῶν δύο συζύγων. Σ' αὐτά προστετέθησαν καί ἀσκητικές ἰδέες, πού ἀπαιτοῦσαν τήν παράλογη, ἀπάνθρωπη καί ἀνέφικτη τριήμερη συζυγική ἀποχή ἀπό τούς νεονύμφους μετά τήν κοινωνία τῶν μυστηρίων. Τό τελικό πλήγμα δόθηκε ἀπό τήν τέλεση τοῦ γάμου στά σπίτια. Καί πάλι ὅμως δῆρξαν προσπάθειες διατηρήσεως, κατά τό δυνατόν, τῆς συνδέσεως θείας λειτουργίας καί γάμου, μέ τήν τέλεση τοῦ δευτέρου μετά τήν λειτουργία ἢ τῆς κοινωνίας τῶν μελλονύμφων κατά κάποια προηγούμενη λειτουργία. Αὐτό κατά τεκμήριο γίνεται μέχρι σήμερα καί πρέπει νά συνιστᾶται καί νά ἐπιδιώκεται.

Λείψανο ὅμως τῆς ἀποσυνδέσεως τοῦ γάμου ἀπό τήν θεία λειτουργία καί ἀνεξαρτητοποιήσεώς του ἔμειναν στήν σημερινή πράξη οἱ δύο πρῶτες ἐκτενεῖς εὐχές, γιά τίς ὁποῖες κάναμε

παρεμπιπτόντως λόγο κατά τήν παράλληλη τρίτη εὐχή τῆς ἀκολουθίας τῶν μνηστρῶν. Δέν μαρτυροῦνται οὔτε ἀπό τά δόκιμα χειρόγραφα, οὔτε ἀπό τόν ἅγιο Συμεών. Κείμενα εὐσεβῆ μέν, ἀλλά πολύλογα –φλύαρα, θά ἔλεγα–, γεμάτα βιβλικά ὀνόματα, πού ἐπαναλαμβάνουν τά ἴδια πράγματα μέ ἄλλα ἢ μέ τά ἴδια λόγια, μέ περιεργες βιβλικές καί ἐξωβιβλικές εἰκόνες, πού παραβάλλουν τήν γαμήλια συμβίωση πρὸς τήν κιβωτό τοῦ Νῶε, τήν κοιλία τοῦ κήτους τοῦ Ἰωῆ, τήν κάμινο τοῦ πυρός τῆς Βαβυλῶνος, τήν παγωμένη λίμνη τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων, καί τήν χαρά τοῦ γάμου πρὸς τήν «χαράν ἐκείνην, ἣν ἔσχεν ἡ μακαρία Ἑλένη, ὅτε εὗρε τόν τίμιον Σταυρόν». Ἐχουν προσκολληθεῖ ἀσυνδέτως στήν ἀκολουθία τοῦ γάμου μετὰ τῶν εἰρηνικῶν καί τῆς πρώτης του εὐχῆς (σημερινή τρίτη) εἰσαγόμενα μέ ἓνα «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». Εἶναι ἐμφανές ὅτι ἐπιδιώχθηκε μέ τήν προσθήκη τους νά δοθεῖ μιά σχετική ἔκταση στήν ἀκολουθία τοῦ γάμου, πού μετά τήν ἀποδέσμευσή του ἀπό τήν θεία λειτουργία σμικρύνθηκε αἰσθητά.

Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου ἀποτελεῖται ἀπό δύο εὐχές: τήν τελεστική («Ὁ Θεός, ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας ἐκ κοῦς τόν ἄνθρωπον...») καί τήν εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας («Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῷδαι σου οἰκονομία...»). Θαυμάσιες εὐχές, σύντομες, περιεκτικές, ἐπιγραμματικές, ἀρχαιότητες. Μαρτυροῦνται ἀπό ὅλα τά χειρόγραφα ἀπό τόν ἅγιο Συμεών Θεσσαλονίκης. Κατά τήν πρώτη, τήν τελεστική, γίνεται ἡ ἄρμωση τῶν χειρῶν τῶν νεονύμφων, πού εἶναι αὐτή ἡ οὐσιαστική πράξη, τό «εἶδος» κατά τήν σχολαστική ὁρολογία, τό ὄρατό σημεῖο τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου. Τήν ἄρμωση κάνει ὁ ἴδιος ὁ νυμφαγωγός Χριστός, ἐξαποστέλλοντας τήν χειρᾶ του ἀπό τόν οὐρανό, «ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου του», «ὅτι παρ' αὐτοῦ ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνή», ὅπως ὁ Ἀδάμ μέ τήν Εὐά κατά τήν δημιουργία. Ἡ εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας, ἡ δευτέρα δηλαδή εὐχή (τετάρτη κατά τήν σημερινή τάξη) προϋποθέτει ἤδη τελεσθέντα τόν γάμο («οὓς πῦδόκπασας συναφθῆναι ἀλλήλοις»), πού ἔγινε, ὅπως εἴπαμε, ἤδη μέ τήν πρώτη (τρίτη) εὐχή καί τήν ἄρμωση τῶν

χειρῶν ἀπό τόν ἱερέα. Ὁ Θεός ἐνεργεῖ μέ τό χέρι τοῦ ἱερέως, τήν δύναμη δηλαδή τῆς ἱερωσύνης. Ἡ δευτέρα αὐτή εὐχή προϋποθέτει σύνδεση γάμου καί λειτουργίας, γι' αὐτό μετατίθεται μετά τήν μετά τό εὐαγγελικό ἀνάγνωσμα ἐκτενή.

Μεταξύ τῶν δύο ἀρχικῶν εὐχῶν (σημερινῆς τρίτης καί τετάρτης) παρεμβάλλεται ἡ στέψη, τά ἀναγνώσματα καί ἡ ἐκτενή.

Ἡ στέψη, παμπάλαιο γαμήλιο προχριστιανικό στοιχεῖο, υἱοθετεῖται ἀπό τήν χριστιανική λατρεία καί ἀπό τήν χριστιανική θεολογία ἐκχριστιανίζεται. Οἱ στέφανοι, σύμβολο τῆς χαρᾶς καί τῆς γαμήλιας εὐφροσύνης, νοσηματοδοτοῦνται ὡς στέφανοι νίκης κατά τῶν σαρκικῶν παθῶν, ὡς μισθός σωφροσύνης πού προσφέρεται ἀπό τόν Κύριο, «ὅτι ἀγνοί πρός τόν ὑπ' αὐτοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν», κατά τήν πρώτη εὐχή τῆς ὀγδόης ἡμέρας. Ἐν πάσῃ ὁμως περιπτώσει, γιά νά ἀποφευχθοῦν οἱ εὐσεβεῖς πολυπραγμοσύνες, ἄς θεωροῦνται ὡς ἓνα εἶδος γενικῆς ἀμνηστίας. Καί τοῦτο γιατί προσωπικά βεβαιώνω τήν περίπτωση ἑνός εὐλαβεστάτου καί ἐμφανέστατου ζηλωτοῦ ἱερέως, πού ἀρνήθηκε νά στεφανώσῃ ζεῦγος ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ νύμφη ἦταν σέ προχωρημένη κατάσταση ἐγκυμοσύνης. Φόρεσε μάλιστα καί τά μαῦρα ἄμφια τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς γιά τήν τέλεσή του. Φυσικά, εἶναι αὐτονόητο τό τί συνέβη. Τόν γάμο ἐτέλεσε ἄλλη ἡμέρα ἄλλος ἱερεὺς.

Τό στεφάνωμα, ἄκρως πανηγυρική καί ἐντυπωσιακή πράξη, ὅχι μόνο ἀπό τή λαϊκή εὐσέβεια θεωρήθηκε ὡς συστατική πράξη τοῦ γάμου, τόσο ὥστε καί σ' αὐτά τά χειρόγραφα ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἐπὶ τό κοσμιότερο νά μετονομασθεῖ σέ «ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος», ἀλλά καί οἱ ὄροι «γάμος», ἢ ἐπὶ τό ἀκριβέστερο «νόμιμος γάμος», νά φθάσῃ νά εἶναι συνώνυμος μέ τό «στεφάνωμα», ἢ ἐπὶ τό λογιότερο τήν «στέψιν». Διατήρησε μάλιστα καί τήν κατά ἀναλογία συγγενεία του πρός τήν βασιλική πρακτική, ἐνῶ, ἀφαιρητικά τουλάχιστον, πρόκειται γιά ἄλλο πρᾶγμα. Ἄλλο ἦταν ἡ στέψη τοῦ βασιλέως ὡς βασιλέως, καί ἄλλο ὡς γαμβροῦ. Κατά τήν πρώτη ὁ πατριάρχης

ἔστεφε τόν αὐτοκράτορα, εἴτε ἦταν ἔγγαμος εἴτε ὄχι. Ἄν ἦταν ἔγγαμος, ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ ἔστεφε τήν βασίλισσα. Ὁ τύπος ὁμως τῶν βασιλικῶν γάμων ἐπηρέασε τήν ὅλη ἱερολογία. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ ἐπιγραφή πού ἀπαντᾷ σέ χειρόγραφα: «τάξις γινόμενη ἐπὶ μνήστοις βασιλέως καί λοιπῶν ἀνθρώπων», ἡ μνεία τῶν ἁγίων ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, τά τροπάρια τῶν, τό ὅτι κατά τόπους ὁ νομφίος ἐξώνετο μέ σπάθη ἢ ὅτι ἀπεκαλεῖτο «βασιλεύς», ἀκόμα καί ἡ μορφή βασιλικῶν σεμμάτων πού πῆραν οἱ στέφανοι. Ἄλλ' ἀσχέτως μέ τήν ἐπίδραση τῆς βασιλικῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου (περὶ ἰσότητος κάναμε προηγουμένως λόγο) καί τήν ἐπέκτασή της σιούς «λοιπούς ἀνθρώπους», ἡ ἴδια ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου, ἡ ἐν Θεῷ συγκρότηση τῆς νέας οἰκογενείας, ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς βασιλικό χαρακτήρα. Τό ἀνδρόγυνο, ἀλληλοσυμπληρούμενο σέ τέλειο ἄνθρωπο, μετέχει τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, πού συνεπάγεται τήν αὔξηση καί πλήθυνση τοῦ γένους καί τήν κυριαρχία ἐπὶ τῆς κτίσεως. Ἡ θεία εὐλογία «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς καί ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί πάντων τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς» (Γενέσ. α' 28) δόθηκε στόν ἄνθρωπο ἀπό τόν Δημιουργό, ὅταν «ἄρσεν καί θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς» (Γενέσ. α' 27). Αὐτό ὑπογραμμίζει ἡ στέψη, πού ἀμέσως μετά χαιρετίζεται ἀπό τήν Ἐκκλησία μέ τόν ψαλμικό στίχο (Ψαλμ. ν' 6) κάπως τροποποιημένο: «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, δόξῃ καί τιμῇ στεφάνωσον αὐτούς». Σέ μερικά χειρόγραφα ὁ στίχος χαρακτηριστικά συμπληρώνεται: «καί κατέστησας αὐτούς ἐπὶ τά ἔργα τῶν χειρῶν σου» (Ψαλμ. ν' 7). Τό δέ προκείμενο τοῦ ἀποστόλου («Ἐθκας ἐπὶ τήν κεφαλὴν αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων», Στίχ. «Ζωὴν ἤτήσαντό σε καί ἔδωκας αὐτοῖς μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος») ἔχει ληφθεῖ ἀπό τόν γνωστό βασιλικό ψαλμό «Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς» (Ψαλμ. κ'), πού, πρὶν περισταλεῖ σέ δύο στίχους, φαίνεται ὅτι ἐστιχολογεῖτο ὀλόκληρος.

Μετά τό στεφάνωμα τῶν νεονύμφων ὑπῆρχαν δύο δυνατό-
τιτες γιά τήν συνέχιση τῆς ἀκολουθίας. Ἀποσποῦμε ἀπό τόν
κώδικα Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος 724 τοῦ ΙΔ'-ΙΕ'
αἰῶνος τήν σχετική ἐκτενή καί ἐκφραστική διάταξη:

«Καί εἰ μὲν ἐστὶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ καί εἰσὶν οἱ νεόνυμφοι
ἄξιοι κοινωνῆσαι λέγει ὁ ἱερεὺς ἀπολυτικίον καί κοντάκιον
τῆς ἡμέρας. Εἴτα λέγει πάλιν ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος· “Καί
εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων” (τὴν κατάληξη δηλαδή τῆς
ἐκφωνήσεως τῆς εὐχῆς τοῦ τρισαγίου). Καί ὁ λαὸς τό τρι-
σάγιον καί καθεξῆς ἡ θεία λειτουργία καί οἱ νεόνυμφοι
κοινωνοῦσιν, ὅταν ὁ ἱερεὺς εἴπῃ· “Μετά φόβου Θεοῦ”.
Καί μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν, λέγει ὁ ἱερεὺς καί τὰς
ἄλλας εὐχὰς τῆς εὐλογήσεως ἕως τέλους καί τό “Εἶπὶ τό ὄνο-
μα” καί τὰ ἕξῃς.

Εἰ δέ οὐκ ἔστι λειτουργία, ἀλλ' οὐδ' ἄξιοι κοινωνῆσαι, λέ-
γει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος· “Πληρώσωμεν”. Καί μετὰ τὴν
ἐκφώνησιν λέγει τὴν εὐχὴν (τοῦ κοινοῦ ποτηρίου)».

Ὑπῆρχε ὁμως καί τρίτη δυνατότητα, ἕνα εἶδος ἐναλλακτικῆς
λύσεως. Μιᾶς εἰδικῆς λειτουργίας, ἡ κοινωνίας, προηγιασμέ-
νων. Τὰ προηγιασμένα δῶρα ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης,
διατηρούμενα ἀπὸ προηγηθεῖσα λειτουργία. Οἱ διατάξεις ἐδῶ
παραλλάσσουν. Ὁ συνθηθέστερος καί δοκιμότερος τύπος προ-
έβλεπε μετὰ τό «Πάτερ ἡμῶν» καί τὴν ἐκφώνησή του, τὴν εἴσο-
δο τοῦ ἱερέως στό ἅγιο βῆμα, τό «Πρόσχες Κύριε...», τὴν
ἐκφώνησι «Πρόσχωμεν· τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις»,
τό «Μετά φόβου Θεοῦ...», τὴν κοινωνία, (τὰ «Ὁρθοὶ μεταλα-
βόντες...», «Ὅτι σύ εἶ ὁ ἁγιασμός ἡμῶν...»), τὴν εὐλογία καί
μετάληψη τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καί τὰ ἕξῃς τῆς ἀκολουθίας
τοῦ γάμου.

Στὴν σημερινή μορφή τῆς ἱερολογίας σαφῶς διακρίνονται
τὰ λείψανα, ὅπως εἶπαμε ἤδη, συνδέσεώς της μέ τὴν θεία λει-
τουργία. Ἔμειναν τὰ πῶς φαινομενικὰ ἰσχυρὰ στοιχεῖα, ἀλλ'
οὐσιαστικά τὰ πῶς ἀνώδυνα, ἐφ' ὅσον ἔχει ἐκπέσει τό καίριο
στοιχεῖο, ἡ τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας καί ἡ

θεία κοινωνία, ἔστω ἀπὸ προηγιασμένα ἅγια. Ἔμειναν τὰ ἀνα-
γνώσματα, ἡ ἐκτενὴς συντετημημένη, εἰσάγουσα τὴν ἀρχικά
δευτέρα εὐχὴ τοῦ γάμου, τὰ πληρωτικά, τό «Καί καταξίω-
σον...» καί τό «Πάτερ ἡμῶν...» μέ τὴν ἐκφώνησή του, ἡ εὐλογία
καί ἡ κοινωνία τοῦ κοινοῦ ποτηρίου μέ τό ἀρχαῖο θεομπτορι-
κό κοινωνικό «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι...» (Ψαλμ. ριε' 4).
Τό ποτήριον ὁμως δέν εἶναι «ποτήριον σωτηρίου», εἶναι «κοι-
νόν ποτήριον».

Καί ὡς «κοινόν» ὁμως τό ποτήριον δέν εἶναι ἀμελητέο. Πα-
ραμένει ὡς εἰκόνα, ὡς σκιά καί ὡς σύμβολο τῆς θείας κοινω-
νίας καί ὡς ὑπόμνηση τῆς συμμετοχῆς στό ποτήριον τῆς ζωῆς,
ἀπὸ τό ὁποῖο στέργει τοὺς νεονύμφους ἡ ἀμέλεια καί ἡ ὑπο-
βάθμισι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ἐν μέρει δέ καί
ἡ ἐξεζητημένη εὐλάβεια, πού βλέπει τόν Χριστό περισσότερο
κριτὴ παρὰ σωτῆρα τοῦ κόσμου καί τὴν θεία κοινωνία ὡς ἐπι-
βράβευσι τῶν «ἀξίων» καί λιγότερο ὡς χορηγὸ τῆς ἀφέσεως
τῶν ἁμαρτιῶν καί τῆς πρὸς Θεὸν παρησίας. Πέρα ὁμως ἀπὸ
τὴν καθαρὰ πνευματικὴ τῆς ἀξία, ἡ πόσι τοῦ οἴνου, ὡς ἀρχὴ
εὐφροσύνης καί κοινότητος τῆς χαρᾶς καί τῶν ἀγαθῶν (ἐννο-
εῖται καί τῶν μὴ ἀγαθῶν) τοῦ βίου τούτου, ἀποτελεῖ τό πανάρ-
χαιο καί πανανθρώπινο ἴσως στοιχεῖο, πού συνόδευε τὴν γα-
μήλια χαρὰ. Γιά τὴν πλήθυνσή του ἔκαμε τό πρῶτο θαῦμα τοῦ
ὁ Χριστός στὸν γάμο τῆς Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, μειτευούσης
μάλιστα καί τῆς Θεοτόκου, «καί ἐφάνέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ
καί ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ» (Ἰωάν. β' 1-11).

Στό ἴδιο πλαίσιο ἐντάσσεται καί ὁ ἱερός χορός, σύμβολο
καί εἰκόνα τῆς αἰωνίου χαρᾶς, ἀλλὰ ἐξαγιασμός τοῦ ἐπίσης
παναρχαίου καί πανανθρωπίνου τρόπου ἐκδηλώσεως τῆς γα-
μήλιας εὐφροσύνης, τοῦ χοροῦ.

Καί οἱ εὐχὲς πού ἐπακολουθοῦν καί κατακλείουν τὴν ἱερο-
λογία τοῦ γάμου, πληθωρικές καί γενναιοδωρες («Μεγαλύνθη-
τι, νυμφίε...», «Καί σύ νύμφη...», «Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ
παραγενόμενος...», «Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καί τό ἅγιον
Πνεῦμα...»), ἀποτελοῦν τό μεταίχμιο μεταξύ ἱερολογίας καί

συχαρητηρίων εὐχῶν, πού δίδονται ἀπό τούς γονεῖς, τούς φίλους καί τούς προσκεκλημένους στήν χαρά τοῦ γάμου. Πρῶτος ὁ ἱερεὺς ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, τῆς Ἐκκλησίας καί αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὡς πνευματικοῦ πατρός καί ἀδελφοῦ τῶν νεονύμφων καί ἀτομικά ὡς ἀνθρώπου καί φίλου τοῦ νέου ζεύγους, σπεύδει νά εὐχηθεῖ, νά συχαρεῖ καί νά ἐπικαλεσθεῖ ὅλα τὰ ἐπίγεια καί τὰ αἰώνια καλά καί ἀγαθὰ στους δύο νέους: «μακροζωΐα, εὐτεκνία, προκοπή βίου καί πίστεως», τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καί τοῦ Ἰακώβ τήν προκοπή καί τήν εὐδοκίμηση.

Μετά τήν καθαυτὴν τελεσιουργία τοῦ μυστηρίου, τήν καθαγιαστική δηλαδή εὐχή καί τὰ στοιχεῖα πού τήν πλαισιώνουν (στεφάνωμα, πόση κρασιοῦ, ἱερό χορό), εὐλογίες καί εὐχές, ἔρχονται νά ὀλοκληρώσουν τό ἀληθινὸ πανηγύρι τῆς χαρᾶς καί εὐφροσύνης, πού ταιριάζει στήν πνευματική καί κοσμική διάσταση τοῦ ἄκρως χαρμοσύνου αὐτοῦ γεγονότος καί νά ἀποτελέσουν τήν μετάβαση ἀπὸ τήν ἐκκλησιαστική στήν οἰκογενειακή - κοινωνική φάση τῆς γαμήλιας γιορτῆς. Ἡ Ἐκκλησία ποτέ δέν ἦταν δυαρχική. Τόν Μανιχαϊσμό καταδίκασε ὡς αἵρεση. Ἀρκεῖ ὅλα νά ἀρχίζουν ἀπὸ τόν Θεό, νά γίνονται ὡς κατ' ἐνώπιον Θεοῦ καί νά τελειώνουν ἐν Θεῷ.

* * *

Ὁ γάμος εἶπαμε ὅτι εἶναι μιά ἑορτή. Ὅπως ὅλες οἱ ἑορτές ἔχει τήν ἀπόδοσή της τήν ὀγδόη ἡμέρα. Ἐορτασμός ὀκταήμερος, πού ἀπαντᾷ καί στά παράλληλα μυστήρια καί στίς σημαντικές γιὰ τόν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἱερές τελετές: βάπτισμα (ἀπόλουσις), μοναχικό σχῆμα (ἀποκουκουλισμός), ἀκόμα καί στήν νεκρώσιμη ἀκολουθία (ἐνάτα). Κατά τήν παλαιά τάξη οἱ νεόνυμφοι συνοδεύονταν μέ ψαλμωδίες στό σπίτι, ὅπου ἐγίνετο ἡ εὐλογία τοῦ παστοῦ («εὐχή ἐπιθαλάμιος» ἢ «εὐχή θαλάμου»). Τήν ὀγδόη ἡμέρα προβλέπεται ἀπὸ τό ἐν χρήσει εὐχολόγιο ἢ «Εὐχή (δύο εὐχές) ἐπὶ λύσιν στεφάνων» ἢ κατὰ τὰ χειρόγραφα «εἰς λύσιν παστοῦ», «εἰς λύσιν στεφάνων», «εἰς τό συσειλαί τὰ στέφανα», «εἰς ἔπαρσιν στεφάνων» ἢ μονολεκτικά «Τὰ παστο-

λύσια». Οἱ εὐχές διαβάζονταν στόν ναό, ὅπου γιὰ πρώτη φορά ἔκαναν τήν δημόσια μετά τόν γάμο ἐμφάνισή τους οἱ νεόνυμφοι. Ἡ μετάβαση ἐν πομπῇ στό σπίτι καί οἱ εὐχές τῶν παστολοσίων ἔχουν μᾶλλον ἀπρακτῆσει ἢ τηροῦνται μόνο κατὰ τόπους. Ὅσο γίνεται ὅ,τι ἰσχύει κατὰ τόπους. Μερικοὶ ἱερεῖς συνηθίζουν νά ἐπισυνάπτουν τίς δύο εὐχές στήν ἀκολουθία τοῦ γάμου, ὅπως περίπου γίνεται μέ τήν ἀπόλυση τῶν νεοφωτίστων. Τό ἔθος φαίνεται πὺς εἶναι ἀρκετά παλαιό, ἀφοῦ ἤδη ἀπαντᾷ στόν ἅγιο Συμεὼν Θεσσαλονίκης. Πρόκειται βέβαια γιὰ τυποποίηση, πού ἂν δέν ὑφίσταται ἐξ ἔθους, δέν ἔχει λόγο νά εἰσαχθεῖ.

Ἀπό ὅ,τι θυμᾶμαι, παλαιοὶ ἀλληλοδιδασκτοὶ ἱερεῖς ἐφήρμοζαν τήν ἐξῆς τάξη: μετά τήν εὐχή «Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καί τό ἅγιον Πνεῦμα...» δέν ἔκαναν ἀπόλυση, ἀλλ' ἐπακολουθοῦσε ὁ ἀσπασμός τῶν στεφάνων, ἐνῶ ψαλλόταν τό πρῶτο θεοτοκίον τοῦ πλ. α' ἤχου «Ἐν τῇ Ἐρυθρῇ θαλάσῃ...». Μετά τόν ἀσπασμό διάβαζαν τίς δύο εὐχές εἰς λύσιν στεφάνων καί ἔκαναν ἀπόλυση. Ἄλλοι ὀδηγοῦσαν στεφανωμένους τούς νεόνυμφοις στό σπίτι ψάλλοντας πάλι θεομπορικά τροπάρια, τὰ πρῶτα τῶν ἤχων, καί ἐκεῖ διάβαζαν τίς εὐχές τῶν παστολοσίων, ἀναλάμβαναν τούς στεφάνους καί ἔκαναν ἀπόλυση. Συνηθέστερα ὁμως ἔκαναν στό σπίτι μόνο ἀπόλυση καί τίς εὐχές «εἰς λύσιν στεφάνων» διάβαζαν μετά τό τέλος τῆς θείας λειτουργίας στό ναό τήν πρώτη μετά τόν γάμο Κυριακή, τήν ὀγδόη δηλαδή ἡμέρα – οἱ γάμοι τότε γίνονταν συνηθέστατα τό ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς. Δέν φαίνεται νά ὑπῆρχε ὁμόφωνη παράδοση, ἀφοῦ καί στά χειρόγραφα συναντοῦμε σχεδόν ὅλες αὐτές τίς παραλλαγές.

* * *

Εἶπαμε ὅτι κατὰ τόν ἀσπασμό τῶν στεφάνων καί κατὰ τήν μετάβαση στόν οἶκο ψάλλονταν τὰ θεομπορικά τροπάρια. Ὁ συνειρμός εἶναι προφανής. Ἡ Παναγία εἶναι ἢ κατ' ἐξοχήν τιμωμένη καί ὕμνουμένη Μπτέρα τοῦ Χριστοῦ, ἢ Νέα Εὔδα, ἢ προστάτρια τῶν οἰκογενειακῶν μας ἐστιῶν. Τήν εἰσοδο τῶν τσο-

παρίων της στήν ἀκολουθία τοῦ γάμου δέν προκάλεσαν ὅμως τόσο θεωρητικοί λόγοι ὅσο πρακτικές ἀνάγκες. Γιά ἓνα λαό πού εἶναι ἐθισμένος στό νά ψάλλει στίς λατρευτικές του συνάξεις, ἀκόμη καί ἐκτός αὐτῶν, ἦταν ἐμφανής καί τρόπον τινά ἐπιτακτική ἡ ἔλλειψη ὕμνων, πού νά πλαισιώνουν ἓνα τόσο μάλιστα χαρούμενο γεγονός καί μιά πανηγυρική ἱεροτελεστία, ὅπως ὁ γάμος. Γιά τό γάμο δέν ὑπῆρχε παραδοσιακή παλαιά ὕμνογραφία, προφανῶς γιατί αὐτή καθ' αὐτήν ἡ γαμήλια τελετή δέν ἦταν δυνατόν νά ἀποτελέσει πηγή ἐμπνεύσεως γιά τοὺς κατά τό πλεῖστον, ἄν μή καί ἀποκλειστικά, μοναχοὺς ὕμνογράφους. Τό μόνο τροπάριο, πού ἀφορᾷ στόν γάμο, ἀπό τά χιλιάδες τροπάρια καί ὀγκῶδεις τόμους τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς ἱερῆς μας ὕμνογραφίας, εἶναι ἐκεῖνο τό τροπάριο τῆς θ' ὠδῆς τοῦ Μεγάλου Κανόνος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου Κρήτης, πού, ὅσοι πασχίζουν νά δείξουν τήν θέση τῶν ἀξιῶν τοῦ γάμου στήν ὀρθόδοξη λατρεία, ἐπιστρατεύουν εὐκαιρῶς καί ἐνίστε ἀκαιρῶς:

«Ὁ γάμος μέν τίμιος,* ἡ κοίτη δέ ἀμίαντος.* ἀμφότερα γάρ* Χριστός προσηύλογησε* σαρκί ἐσιώμενος* ἐν τῆς Κανᾶ τῷ γάμῳ,* τό ὕδωρ οἶνον ἐκτελῶν* καί δεικνύων πρῶτον θαῦμα,* ἵνα σύ μετατεθῆς, ὦ ψυχή».

Τά πρῶτα τροπάρια, πού κλήθηκαν νά συμπληρώσουν τό κενό, ἦταν τά τρία τροπάρια τοῦ ἱεροῦ χοροῦ, ἀπό δάνειο ἀπό τήν ἀντίστοιχη περίπτωση τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν. Καί τό μέν πρῶτο, θεομπορικός εἰρμός τῆς θ' ὠδῆς τοῦ πλ. α' ἤκου («Ἡσαΐα χόρευε...»), ἔχει τό «ἔσχεν ἐν γαστρὶ καί ἔτεκεν υἱόν τόν Ἐμμανουήλ», πρόληψη γιά τά εὐκτεῖα ἐπακολουθήματα τῆς συζυγικῆς σχέσεως. Εἶναι πάντως εὐρυθμο καί χαρμόσυνο τροπάριο, ψαλλόμενο μάλιστα σέ ἦχο, πού «εἰς τά πολλά καί χορεύει εὐρύθμως», κατά τό ἱαμβικό δίστιχο τῆς Παρακλητικῆς. Ἄλλ' ἐκεῖνο πού τό εἴλκυσε καί στίς δύο περιπτώσεις τοῦ ἱεροῦ χοροῦ (χειροτονιῶν-γάμου) καί τό προέταξε τῶν τριῶν, ἄν καί θεοτοκίο, στήν ἀκολουθία τοῦ γάμου (στήν χειροτονία βρῖσκονται στήν σωστή σειρά: μαρτυρικό, τριαδικό, θεοτοκίο) ἦταν περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἡ ἀρκτική του φράση

«Ἡσαΐα χόρευε...». Ἀπέκτησε δέ τόση «λαϊκή βάση» ἡ χρήση τοῦ τροπαρίου, πού «χορός τοῦ Ἡσαΐα» ἔφθασε νά εἶναι συνώνυμος μέ τό «γάμος». Τά ἄλλα δύο, πού μόνα μαρτυροῦνται ἀπό τόν ἅγιο Συμεών καί ἀπό πολλά χειρόγραφα, ἀποτελοῦν ἀπ' εὐθείας δάνειο ἀπό τόν ἱερό χορό τῆς χειροτονίας, πού γίνεται γύρω ἀπό τήν ἁγία τράπεζα, τόν τάφο-τρόπαιο τῶν μαρτύρων (βλέπε: «Ἅγιοι μάρτυρες...» στό πρῶτο καί «μαρτύρων ἀγαλλίαμα» στό δεύτερο). Ἡ πράξη ὅμως ἦταν καί ἐδῶ κυμαινομένη, ὅπως βλέπουμε ἀπό τά χειρόγραφα. Ἄλλοι ἔλεγαν μόνο τό «Ἡσαΐα χόρευε...», ἄλλοι μόνο τό «Ἅγιοι μάρτυρες...», ἄπαξ ἢ τρίς, ἄλλοι τά δύο τελευταῖα, ἄλλοι προσέθεταν καί τό «Ἐπί σοί καίρει, κεχαριτωμένη...». Χαρακτηριστική τῆς ποικιλίας πού ὑπῆρχε στήν πράξη εἶναι ἡ διάταξη τοῦ κώδικος Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος 663 τοῦ ΙΕ'-ΙΣΤ' αἰῶνος: «Καί εἰσοδεύει αὐτούς (τοὺς νεονύμφους) τρίτον ψάλλοντος τοῦ λαοῦ μετά τοῦ ἱερέως· “Ἡσαΐα χόρευε, ἡ παρθένος”. Οἱ πολλοί δέ οὐ τοῦτο ἀλλά τό “Ἅγιοι μάρτυρες” ψάλλουσι».

Στά χειρόγραφα καί ἐν μέρει καί στήν παλαιότερα καί τήν σημερινή κατά τόπους πράξη ἀπαντοῦν καί ἄλλα θεομπορικά τροπάρια ἐκτός ἀπό τό «Ἀξιόν ἐστιν...», γιά τό ὅποιο κάναμε λόγο στήν ἀρχή, τό «Ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ...», τά πρῶτα θεοτοκία τῶν ὀκτώ ἤκων καί τό «Ἐπί σοί καίρει, κεχαριτωμένη...». Ἔτσι συναντοῦμε τό «Τήν ὠραιότητα τῆς παρθενίας σου...», τό «Ὁ μήτραν παρθενικήν ἀγίας τῷ τόκῳ σου...», τό «Ὁ καθαρῶτατος ναός τοῦ Σωτῆρος...», ὠραῖα καθ' ἑαυτά τροπάρια, γραμμένα ἀπό ἐμπνευσμένους ἀνθρώπους, γιά ἄλλο ὅμως σκοπό. Ἡ χρήση τους στόν γάμο εἶναι ὁμολογουμένως ἀκαιρη, προκαλεῖ δ' ἐπί πλέον καί τά σ' ὄλους γνωστά εἰρωνικά σχόλια. Οἱ ἄνθρωποι τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἦταν πιό ἀπλοί καί ἀπονήρευτοι. Καλύτερο, νομίζω, εἶναι νά ἀποφεύγονται καί τά τροπάρια γιά νά ἀποφεύγονται καί τά σχόλια, πού ὑποδαυλίζονται ἀπό τά τροπάρια.

Γιά τό κοντάκι καί τό ἀπολυτίκι τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου μιλῆσαμε σέ ἄλλη συνάφεια.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου στήν σημερινή της μορφή διατήρησε τήν ἀρχαία ἐνοριακή ἀσματική παράδοση καί λιτότητα. Ἔχει ψαλμωδία, πού ἐξασφαλίζει τήν συμμετοχή τοῦ λαοῦ καί διακοσμῆ ἐπαρκῶς καί ἐπαξίως τήν πανηγυρική ἀκολουθία. Εἶναι ὅμως αὐτά ἄλλου γένους, τῆς ἀσματικῆς ψαλμωδίας, πού ἔχει σήμερα περιορισθεῖ καί ἀτροφῆσει. Δέν λέγω μόνο γιά τά «Ἀμήν», τά «Κύριε, ἐλέησον», «Παράσχου, Κύριε», «Καί τῷ πνεύματί σου» καί «Σοί, Κύριε», πού οὕτως ἢ ἄλλως λέγονται ἀπαντητικά καί λίγο μελωδικά. Ἀλλά γιά τόν θαυμάσιο εἰσοδικό ψαλμό (ρκζ) μέ τό δοξολογικό ἐφύμνιο του «Δόξα σοι, ὁ Θεός ἡμῶν, δόξα σοι», γιά τόν στίχο «Κύριε, ὁ Θεός ἡμῶν, δόξη καί τιμῆ στεφάνωσον αὐτούς», πού ψαλλόταν ἀρχικά ὡς προκείμενος στίχος τοῦ ἀπιθάνου ὠραιότητος καί περιεχομένου π' ψαλμοῦ («Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν τό ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ...») πού ἐστιχολογεῖτο ὀλόκληρος, γιά τό βασιλικό προκείμενο τοῦ ἀποστόλου «Ἔθηκαν ἐπί τήν κεφαλὴν αὐτῶν στεφάνους ἐκ λίθων τιμίων», πού ἀρχικά ψαλλόταν κατά τήν στιχολογία ὄλου ἢ κατ' ἐκλογὴν στίχων ἀπό τόν κ' ψαλμό («Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς...») καί τόν κοινωνικό στίχο «Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καί τό ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι», ἀποσπασμένο ἀπό τόν ριέ' ψαλμό («Ἐπίστευσα, διό ἐλάλησα...»), πού κι αὐτός ἀρχικά ἐστιχολογεῖτο ὀλόκληρος. Θά μπορούσε μάλιστα νά καταρτισθεῖ μιά ἐκλογή στίχων ἀπό τοὺς ἀνωτέρω, καί ἀπό ἄλλους ψαλμούς, καταλλήλων γιά τήν περίσταση, πού νά φάλλεται κατά τόν ἀσπασμό – ἂν διατηρεῖται ἀκόμη – καί νά καλύπτεται ἡ ὀκλαγωγία πού συνήθως γίνεται τότε, σκοπό στόν ὁποῖον ἀπέβλεπε, ὅπως εἶναι προφανές, καί ἡ ψαλμωδία τῶν θεομυθικῶν τροπαρίων.

Γιά τόν ἴδιο σκοπό ἔγινε μιά προσπάθεια ἀναζητήσεως στήν παραδοσιακή μας ὑμνογραφία τροπαρίων γιά τόν γάμο, πού ἀπαντοῦν σποραδικά σέ νεώτερα χειρόγραφα καί πού εἴτε φάλλονταν ἀκριβῶς κατά τόν ἀσπασμό τῶν στεφάνων εἴτε καί σέ ἄλλες περιπτώσεις. Ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε λίγα μὲν, ἀλλά ὄχι

περισσότερα ἢ λιγότερα ἀπό ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ περίσταση. Εἶναι ἀπλά προϊόντα, λαϊκῆς κυρίως εὐσεβείας, εὐκόλα στήν κατανόηση καί στήν ψαλμωδία. Θά τά βρεῖτε στίς ὑπ' ἀριθμ. 409 καί 545 «Ἀπαντήσεις» τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Ἐφημέριος». Ἐξί εἶναι κατά τό «Οἶκος τοῦ Ἐφραθά», τέσσερα σέ ἦχο πλ. α', ἓνα ἰδιόμελο στόν ἴδιο ἦχο «Ἐν Κανῆ τῆς Γαλιλαίας γάμος ἐγένετο παρόντος τοῦ Κυρίου...», τέσσερα ὁμοίως μεγαλυνάρια σέ ἦχο πλ. δ' κατά τό «Τὴν τιμιωτέραν» καί τρία καθίσματα σέ ἦχο α' κατά τό «Τόν τάφον σου, Σωτήρ». Τά ἑπτὰ τελευταῖα εἶναι μᾶλλον ἔργα Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Πρὶν ἀπό λίγα χρόνια ἓνας ἱατρός, χαρισματοῦχος ὑμνογράφος καί σήμερα ἱερεὺς, συνέθεσε μιά ὠραία καί ἐμπνευσμένη πλήρη ἀκολουθία γιά τόν γάμο, ἀκολουθώντας τά πρότυπα τῆς μοναχικῆς ἐορταστικῆς ἀκολουθίας, μέ μεγάλο ἐσπερινό – σιχηρά, λιτή καί ἀπόστιχα – καί πλήρη ὄρθρο, κατά τόν τύπο ἀγρυπνίας. Τὴν ἔστειλε στήν Ἱερά Σύνοδο γιά ἐγκριση, ἀλλά δέν γνωρίζω τήν περαιτέρω τύχη της. «Οἶνος νέος σέ ἀσκούς παλαιούς» ἢ μᾶλλον ἀκατάλληλους. Δέν συνταιριάζουν πράγματα ἀλλότρια· ἄλλο γάμος καί ἄλλο μοναστηριακή ἀγρυπνία καί ἀκολουθία, πού μπορεῖ μὲν καί πρέπει νά θέλγει τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς, ἀλλά στόν καιρὸ της. «Τοῖς πᾶσι χρόνος καί καιρὸς τῷ παντί πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανόν... καιρὸς τοῦ κόψασθαι καί καιρὸς τοῦ ὀρχήσασθαι» (Ἐκκλ. γ' 1-4).

* * *

Στίς ἡμέρες μας γίνεται λόγος γιά τέλεση γάμου μέσα στά πλαίσια τῆς θείας λειτουργίας καί ἔχουν τελεσθεῖ γάμοι ἀπὸ ἐπισκόπους καί ἱερεῖς σέ συνδυασμό μέ τήν θεία λειτουργία. Ἀπὸ τὴν ἱστορικο-τελετουργικὴ ἐπισκόπηση, πού ὡς τώρα κάμαμε, μᾶς δόθηκε πολλές φορές ἀφορμὴ νά ἀναφερθοῦμε παρεμπιπτόντως στό θέμα αὐτό. Ἡ τάση αὐτὴ προφανῶς ὀφείλεται σέ κάποια ὠρίμανση τῆς θεολογικῆς - εὐχαριστιακῆς συνειδήσεως τῶν πιστῶν, ἀκόμη καί στίς προσηγθεῖσες ἱστορικο-λειτουργικὲς μελέτες, πού ἔδειξαν ποιά ἦταν ἡ ἀρχαία πράξη καί τόν ἀδιαμφισβήτητο σύνδεσμο λειτουργίας καί τελεσιουργ-

γίας τοῦ γάμου καί τῶν λοιπῶν μυστηρίων. Πρόσφατα ἡ ἀκαδημαϊκή θεολογία ἔδωσε τό «παρῶν» μέ δύο ἐπί διδακτορία ἀξιολογώτατες διατριβές, τοῦ Σέρβου θεολόγου Nenad Milósevićs (Ἡ θεία λειτουργία ὡς κέντρον τῆς θείας λατρείας - Ἡ σύνδεσις τῶν μυστηρίων μετά τῆς θείας εὐχαριστίας, Θεσσαλονίκη 1995) καί τοῦ Παναγιώτου Σκαλτσῆ (Γάμος καί θεία λειτουργία. Συμβολή στήν ἱστορία καί τή θεολογία τῆς λατρείας, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998). Πρωτοπόρος στάθηκε ὁ μακαριστός καθηγητής Παναγιώτης Τρεμπέλας, πού σέ μία σύντομη, ἀλλά περιεκτική, μελέτη του ἐντόπισε τόν θεολογικό καί ἱστορικό σύνδεσμο τῆς τελεσιουργίας τῶν μυστηρίων καί τοῦ γάμου στά πλαίσια τῆς θείας λειτουργίας (Ἡ θεία Εὐχαριστία κατά τήν συνάρθρωσιν αὐτῆς πρὸς τὰ ἄλλα μυστήρια καί μυστηριοειδεῖς τελετάς, ἐν Ἀθήναις 1958). Στήν ἔκδοσιν μάλιστα τοῦ «Ἀρχιερατικοῦ» ἀπό τήν Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περιελήφθη καί σχετική διάταξη τελέσεως γάμου ἐντὸς τῆς θείας λειτουργίας.

Δέν θά ἐπεκταθοῦμε στό θέμα αὐτό, πού ἀσφαλῶς εἶναι θέμα τοῦ μέλλοντος. Σημειώνουμε μόνο μερικές βασικές παρατηρήσεις:

1. Κατ' ἀρχήν, ὑπό τίς σημερινές μάλιστα ἐκκοσμικευμένες συνθήκες, δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γενικεύσεως τοῦ τρόπου αὐτοῦ τελεσιουργίας τοῦ γάμου. Οἱ ἀρνητικοί παράγοντες, πού ἐπέφεραν τόν χωρισμό τῶν δύο μυστηρίων, ὑφίστανται ἀκόμη καί ἴσως εἶναι καί πιά ἐντονότεροι. Κανείς ὅμως δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ σέ εὐσεβεῖς νεονύμφους, ὅταν ζητήσουν τήν ἐφαρμογή τῆς ἀκριβείας καί ὅχι τῆς κατ' οἰκονομίαν πράξεως.

2. Ἀπαραίτητος ὅρος τελέσεως τοῦ γάμου ἐντὸς τῆς θείας λειτουργίας εἶναι ἡ συμμετοχή, τουλάχιστον τῶν νεονύμφων, στήν κοινωνία τῶν ἁγίων μυστηρίων. Ἄλλως θά εἶναι παρωδία χωρὶς νόημα.

3. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ὀρθῆς τάξεως συνδέσεως, ἢ μᾶλλον ἐπανασυνδέσεως, γάμου - λειτουργίας, θέλει γνώση καί τόλμη. Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου, μετά τήν ἀποδέσμευσή της ἀπό

τήν θεία λειτουργία, δέχθηκε προσθήκες γιά νά ἐπιβιώσει αὐτοτελῶς. Συγκόλλησέ τους ὅπως ἔχουν θά δημιουργήσει μιά μακρά, κουραστική καί μή βιώσιμη ἀκολουθία. Αὐτό γίνεται στό «Ἀρχιερατικόν».

Ἡ πορεία εἶναι σχετικῶς ἀπλή:

Εἰσοδικό (ἀπό τόν νάρθηκα ἢ τό κάτω μέρος τοῦ ναοῦ, ὅπου τελέσθηκε ὁ ἀρραβῶν)· ψαλμός ρκζ

«Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...»

Τά εἰρηνικά - Ἐκφώνησις· «Ὅτι πρέπει...»

Ἡ τρίτη εὐχή τοῦ γάμου («Ὁ Θεός ὁ ἅγιος...»)

Στέφην - «Κύριε, ὁ Θεός ἡμῶν, δόξη καί τιμῆ...»

«Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», «Ὅτι ἅγιος...»

Τρισάγιο

Ἀπόστολος - Εὐαγγέλιο

Ἐκτενής

Εὐχή «Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῳδῆ σου οἰκονομίᾳ...»

Τά κατηχούμενα

Οἱ δύο εὐχές τῶν πιστῶν - «Ὅπως ὑπό τοῦ κράτους σου...»

Καί ἐφεξῆς ἡ θεία λειτουργία.

Μετά τήν ὀπισθάμβωνο, ἡ εὐλογία τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καί τὰ λοιπά τοῦ γάμου μέχρι καί τῆς εὐχῆς «Ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καί τό ἅγιον Πνεῦμα...» συμπεριλαμβανομένης.

«Εἶπ τό ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον...»

Καί ἀπόλυσις.

* * *

Φθάσαμε στό τέλος τῆς διαπραγματεύσεώς μας. Ἐγινε φανερό, νομίζω, ὅτι ἡ ἱστορικο-λειτουργική ἀναδρομή δέν γίνεται «ἱστορίας χάριν», ἔτσι γιά νά ἱκανοποιήσει τήν περιέργεια ἢ τήν φιλομάθειά μας. Ἀναδρομή στήν ἱστορία τῶν λειτουργικῶν τύπων καί μελέτη τους σημαίνει ἐπίγνωση τῆς παραδόσεως, πάνω στήν ὁποία καί μόνο στηρίζονται οἱ λειτουργικές μορφές, καί ἀπό αὐτή νοηματοδοτοῦνται οἱ λατρευτικοί τύποι.

Ἔτσι αἰσθάνεται κανείς καί τόν ρόλο του ὡς φορέως καί συνεχιστοῦ τῆς παραδόσεως, μύστου καί μυσταγωγοῦ.

Καί μιά καί ὁ λόγος περί ἱερολογίας τοῦ γάμου. Εἶναι γεγονός ὅτι αὐτή παρουσιάζει πολλά προβλήματα. Ἐντοπίσαμε καί σχολιάσαμε μερικά. Ἄλλων ἢ λύση ἀπόκειται στήν ἐκκλησιαστική ἀρχή. Τῶν περισσοτέρων ὁμως ἡ λύση βρίσκεται στά χέρια τῶν ἱερέων. Ἡ ὀρθή, ἀκριβής καί ἐν ἐπιγνώσει καί φόβῳ Θεοῦ καί πνευματικῇ χαρᾷ καί εὐφροσύνῃ, ὅπως ἀρμόζει στόν χαρακτήρα τοῦ μυστηρίου, τέλεσή της μπορεῖ νά ἀποτελέσει τό ἀντίβαρο καί τόν καταλύτη στήν τάση ἐκκοσμικεύσεως, πού ἀποτελεῖ τήν ἐποχιακή ἀσθένεια τῶν καιρῶν μας. Παλαιότερα ἡ ἐκκλησιαστική πράξη πάλευε μέ δεισιδαιμονίες καί προλήψεις πού μάσιζαν τόν ἀκατήχτητο καί ἀγράμματο λαό μας, ἢ μέ λαϊκά ἔθιμα πού διαπόμπευαν καί διέσυραν τήν σοβαρότητα τοῦ μυστηρίου. Ὅλοι προλάβουμε τό γράψιμο τῶν ὀνομάτων στά παπούτσια τῆς νύφης, τόν φόβο νά μήν ἴδει ἡ μιά νύφη τήν ἄλλη, τίς μαντεῖες μέ τό χύσιμο στό δάπεδο τοῦ ναοῦ τοῦ κρασιοῦ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, τό πάτημα τοῦ ποδιοῦ τοῦ γαμπροῦ ἀπό τῆ νύφη, τόν ραντισμό μέ τεράστια κουφέτα καί κέρματα κατά τόν χορό τοῦ Ἡσαΐα, τόν ξυλοδαρμό τοῦ γαμπροῦ κατά τόν ἀσπασμό καί τά ὅμοια. Λίγο βαρβαρικά, ἀλλά ἐν πολλοῖς ἀπλοϊκά καί ἀνώδυνα. Σήμερα κινδυνεύουμε ἀπό τήν πολυτέλεια, τόν ἐπιδεικτισμό, τά λουλούδια, τά νίдео, τούς προβολεῖς, τούς φωτογράφους καί τά ὅμοια. Τά πρῶτα, πέρασαν ἢ ἀτονοῦν βαθμυδόν μέ τόν ἐκπολιτισμό τῆς κοινωνίας μας καί τήν ἄνοδο τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ. Τά δεύτερα εἰσβάλλουν μέ τόν ἐξευρωπαϊσμό μας. Ἐπηρεάζουν δέ καί ἐσωτερικά τήν λειτουργική μας πράξη, καί αὐτό εἶναι τό περισσότερο ἐπικίνδυνο. Ἡ Ἐκκλησία δέν ἐλέγχει πιά τήν κατάσταση, ἀλλά ἀνέχεται, ἢ, ἄς εἰπῶ τόν βαρῦ λόγο, «συσχηματίζεται» ἢ καί «συνευδοκεῖ». Μακάρι νά λέγω ὑπερβολές. Ἄλλά δέν ἔχετε παρὰ νά κάνετε ἕνα τέστι. Πηγαίετε σ' ἕναν «ἐπίσημο» ἢ μή ἐπίσημο γάμο σέ μιά πόλη καί θαυμάστε τήν πολυτέλεια, τούς ἐπιδεικτικούς στολισμούς τοῦ ναοῦ, τά ἐκτυ-

φλωτικά φῶτα, τίς καντάδες τοῦ χοροῦ, τήν ἀστραπιαία διεξαγωγή τοῦ μυστηρίου σέ χρόνο ρεκόρ ἑνός τετάρτου ἢ εἴκοσι λεπτῶν τῆς ὥρας, τίς λειτουργικές ἀτασθαλίες καί τά ἄκριτα καί ἀσεβῆ ἄλλατα στίς εὐχές, στόν θεατρικισμό τῶν λειτουργικῶν πράξεων. Ἄλλως τε «μᾶς βλέπει» ἡ κάμερα.

Κλείνοντας διαβάζω ἀπόσπασμα ἀπό ἕνα προσωπικό γράμμα. Μοῦ τό γράφει (12.2.97) ἕνας γέρον εὐλαβέστατος ἱερομόναχος, ἀπλοῦς, ταπεινός καί ἀρκετά ἰδιόρρυθμος, φτωχός καί ρακένδυτος, πού ἐμπαίζει τόν διάβολο σάν τούς ἁγίους τούς διά Χριστόν σαλοῦς. Ἀκοῦστε τόν πόνο τῆς ψυχῆς του, μήν ἐνεργήσετε ὁμως ὅπως ἐνεργεῖ αὐτός. Ἡ γλῶσσα του εἶναι πολύ σκληρή καί οἱ ἀντιδράσεις του ἀνάλογες. Γράφει:

«Αὐτοί οἱ θεομπαίχται καί ἀσυνείδητοι ἱερεῖς τῆς Ἰεζάβελ. Εἰς τās πόλεις κανεῖς δέν κάμει λειτουργίαν ἢ μυστήριον δλόκληρον... Κουρεύουν τά ἄχραντα μυστήρια... Εἰς γάμον μίαν φοράν ξεφόρσεσα καί διαμαρτυρόμενος ἐν μέσῳ πλήθους ἔφυγον. Ἄλλην ἀκόμη μίαν φοράν τούς ἔδιωξα καί ἀπ' τήν ἀρχήν ἄρχισα. Δι' αὐτό ὁ κόσμος καταρρέει, ἐπειδή εἶναι ἄμοιροι θείας χάριτος... Οἱ πάλαι ἀγράμματοι ἱερεῖς δέν ἄφηναν οὔτε ἕνα γράμμα καί τώρα, οἱ μέ δύο πτυχία ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης, τά μισά τά ἀφήνουν. Διά τοῦτο ὁ κόσμος ἀγρίεψε, ἀφηνιάσθη καί γέμισε ὁ κόσμος ἀνάκτορα τοῦ διαβόλου διά νά τόν λατρεύουν ἕως λίαν πρωΐας».

Ἀκούσατε μέ ταπείνωση τήν, τρόπον τινά, αὐτοκριτική τῆς ἱερατικῆς λειτουργικῆς διακονίας ἀπό τό στόμα ἑνός νέου Ἠλία Θεοβίτου. Εἶναι ἴσως ὑπερβολικός, ὅπως καί ὁ προφήτης Ἠλίας, πού «ζηλῶν ἐζήλωκε τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι» (Γ Βασ. ιθ' 14). Δέν «ὑπολείπεται» ἀσφαλῶς αὐτός «μονώτατος». Ὑπάρχουν στόν Ἰσραήλ τοῦ ἱεροῦ κλήρου «ἑπτὰ χιλιάδες ἀνδρῶν, πάντα γόνατα, ἃ οὐκ ὤκλασαν γόνυ» στόν σύγχρονο «Βάαλ» (Γ Βασ. ιθ' 18), τῆς ρουτίνας, τῆς νευρωτικῆς ταχύτητας, τῆς ἀδιαφορίας, τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ καί τῆς ἐκκοσμικεύσεως.

Ὁ ἱερεὺς δέν εἶναι τό πᾶν στήν θεία λατρεία καί στήν ἱερολογία τοῦ γάμου. Εἶναι ὁμως τό κύριο καί ἄμεσα ὑπεύθυνο

πρόσωπο γιά τά πάντα. Ὁ βασικός τελεουργός, ὁ «μύστις», ὁ «μυσταγωγός» καί κατ' ἀναλογίαν, ὁ «νυμφαγωγός», πού ἐπέχει τόν τύπο τοῦ πρώτου καί αἰωνίου νυμφαγωγοῦ, τοῦ Θεοῦ καί Πατρός. Ἡ ἱερολογία τοῦ γάμου εἶναι «καλή», ἄν «καλῶς γίνεται». Αὐτό δέ ἐξαρτᾶται κατά μέγα μέρος, ἄν μή ἀποκλειστικά, ἀπό τήν εὐλάβεια, τήν γνώση, τήν ἀκρίβεια καί τήν ἐν φόβῳ Θεοῦ καί ἀγάπῃ λειτουργική διακονία τοῦ ἱερέως.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Τό «ἐπίμετρο» αὐτό περιλαμβάνει:

Α'. Μιά σειρά δεκαοκτώ τροπαρίων εἰδικῶν γιά τόν γάμο, γιά τά ὁποῖα ἔγινε λόγος ἀνωτέρω.

Β'. Ἐκλογή καταλλήλων γιά τήν περίσταση στίχων ἀπό τοὺς Ψαλμούς, διηρημένους σέ ὀκτώ ἐνότιες, κατά τόν τύπο τῶν ἐκλογῶν πού ψάλλονται στίς ἀγρυπνίες τῶν ἑορτῶν μετά τόν πολυέλεο, γιά εὐκαιρη χρῆση.

Γ. Διάγραμμα τελέσεως γάμου στά πλαίσια τῆς θείας λειτουργίας, γιά τό ὁποῖο ἔγινε ἐπίσης λόγος στήν παρούσα καί σέ ἄλλες εἰσηγήσεις στό Συνέδριο αὐτό.

Α'

ΤΡΟΠΑΡΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

1. Ἦχος β'. Οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ

Ἅγιος ὁ Πατήρ,* ἅγιος εἶ ὁ Λόγος, καί τό Πνεῦμα,* Τριᾶς ἡ παναγία,* τόν γάμον νῦν εὐλόγησον.

Βλέπον νῦν εἰς λαόν* βοῶντα, Θεοτόκε,* καί δέξαι τās δεήσεις* εὐλόγησον τόν γάμον* τόν τῆδε, ὦ πανύμνητε.

Γάμον τόν τῆδε νῦν,* ἀρχάγγελοι Κυρίου,* Μιχαήλ Γαβριήλ τε,* ἐξ ὕψους ἐποφθέντες* αὐτόν περιφρουρήσατε.

Δέξαι, ὦ Βαπτιστά* καί Πρόδρομε Κυρίου,* λιτάς τῶν ἱερέων* καί γάμον νῦν τόν τῆδε* εὐλόγησον, πανάγιε.

Εὐχαῖς τῶν ἱερῶν* καί θείων ἀποστόλων,* Υἱέ Θεοῦ καί Λόγε,* ὡς ἐν Κανᾶ τόν γάμον* καί τοῦτον νῦν εὐλόγησον.

Ζωήν εἰρηνικὴν* καί μακρόβιον γῆρας* τοῖς δούλοις σου παράσχου* τοῖς ἄρτι νεονύμφοις,* πανάγιε Νικόλαε.

2. Τροπάρια. Ἦχος πλ. α'

Τοῦ ἱερέως δεχθῆναι τήν ἱκεσίαν* κατά χρέος τό θεῖον ἐκδυσωποῦμεν,* συνερχομένου τοῦ κλήρου τῆς Ἐκκλησίας* Υἱέ Θεοῦ, εὐλόγησον τοὺς νυμφίους,* ἵνα πάντες χαρῶμεν* καί δοξάσωμεν τόν σωτήρα Κύριον.